

บทที่ ๕

ผีปะกำในวิถีชีวิตของชาวไทย-กวย(ส่วย)เฉียงช้าง

ความหมายของคำว่า “ปะกำ” และ “ผีปะกำ”

คำว่า “ปะกำ”^{*} นี้ เป็นคำที่ชาวกวยเฉียงช้างใช้เรียกเชือกหรือบ่วงบาศสำหรับใช้ในการคล้องช้าง ซึ่งบางครั้งก็เรียกว่า “หนังปะกำ” บ้าง แต่ทั้งนี้เชือกหรือบ่วงบาศดังกล่าวจะต้องเป็นเชือกที่ได้ผ่านการทำพิธีเพื่ออัญเชิญวิญญาณของผีบรรพบุรุษที่เคยเป็นหมอช้าง และ “พระครู” ผู้ที่หมอช้างชาวกวยเฉียงช้างทุกคนนับถือว่าเป็นบรมครูช้างของตนเข้าไปสิงอยู่ในเชือกนั้นแล้วเท่านั้น ฉะนั้นเชือกหรือบ่วงบาศต่างๆ ไปจึงไม่เรียกว่าปะกำหรือหนังปะกำ ปะกำเป็นเชือกที่ทำมาจากหนังควาย นำมาตัดเป็นริ้วๆ ตากแห้งแล้วพันเข้ากันเป็น ๓ เกลียวซ้อนกัน มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑ - ๑.๕ นิ้ว และยาวประมาณ ๕๐ - ๖๐ เมตร ซึ่งเหนียวแน่นพอที่จะต้านทานแรงดึงของช้างป่าได้ ปลายข้างหนึ่งจะทำเป็นบ่วงบาศติดไว้กับไม้คันทาม^{**} เพื่อใช้ในเวลาคคล้องช้าง และชายอีกด้านหนึ่งผูกไว้ที่หัวงสลก(ซดก)ที่คอช้างต่อ ปะกำหรือหนังปะกำเป็นอุปกรณ์ที่สำคัญในการคล้องช้างป่า และถือว่าเป็นเครื่องมือจับช้างชั้นสูง ถ้าจะเปรียบกับหมอช้างก็หมายถึงครูบาใหญ่หรือหมอเฒ่าเลยทีเดียวน^{***} ฉะนั้นพวกหมอช้างและครอบครัวจะต้องเคารพ และเก็บรักษาไว้อย่างดี ทั้งนี้เพราะพวกเขาถือว่าหนังปะกำมี “ผีประจำปะกำ” หรือ “ครูประจำปะกำ” ที่สามารถจะบันดาลให้โชคดี หรือโชคร้ายในการคล้องช้างได้ ดังนั้นสิ่งที่จะต้องระมัดระวังเป็นพิเศษคือ ห้ามเหยียบ ห้ามผู้หญิงหรือผู้ที่ไม่ใช่สายโลหิตแตะต้องปะกำหรือขึ้นไปบนศาลปะกำโดยเด็ดขาด ซึ่งข้อห้ามนี้ได้ถือปฏิบัติกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ

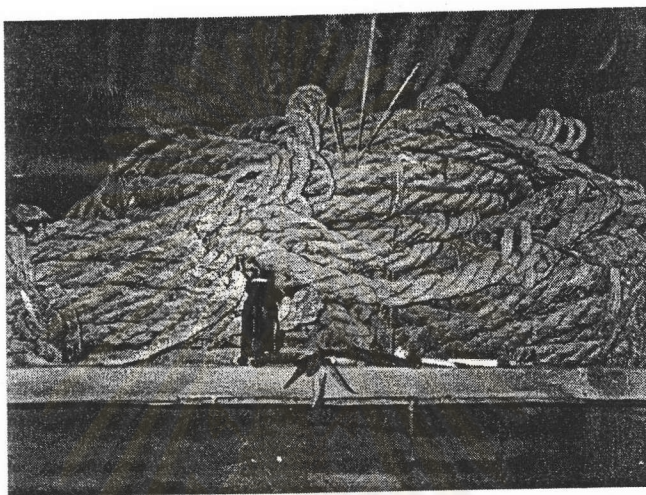
นอกจากนี้ชาวกวยเฉียงช้างทุกคนยังถือว่า ในตัวช้าง(บ้าน)ทุกๆ เชือกจะมีผีปะกำประจำอยู่ ซึ่งจะทำหน้าที่ปกป้องดูแลช้างเชือกดังกล่าว ดังนั้นการทำร้ายช้าง การปล่อยปลละละเลยไม่เอาใจใส่ดูแลช้างให้ดี เชื่อกันว่าผีปะกำจะลงโทษเจ้าของช้างหรือสมาชิกในครอบครัวหรือสายตระกูล ในรูปของการบันดาลให้ประสบเคราะห์กรรมต่างๆ ทั้งนี้แม้แต่ตัวช้างเอง ผีปะกำก็อาจจะบันดาลให้เกิดการเจ็บป่วย คลุ้มคลั่งได้เช่นกัน ภาวะการณ์เช่นนี้เรียกกันว่า “ผิดปะกำ” หรือ “ผิดผีปะกำ”

^{*} บางท่านอาจใช้ว่า *ประกรรม* หรือ *ประกำ* ซึ่งก็มีความหมายเดียวกับคำว่า *ปะกำ* ที่ข้าพเจ้าใช้เรียกในการศึกษาครั้งนี้

^{**} โปรดดูรายละเอียดในส่วนที่ว่าด้วยเครื่องมือในการคล้องช้างที่จะกล่าวถึงต่อไป

^{***} ครูบาใหญ่หรือหมอเฒ่า เป็นหมอช้างที่มีตำแหน่งสูงสุด (โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อเกี่ยวกับการจัดสายบังคับบัญชาของหมอช้างที่จะกล่าวถึงต่อไป)

ด้วยเหตุผลดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น จึงทำให้ “ผีปะกำ” ในความรู้สึกนึกคิดของชาวทวายเลียงซ้าง ก็คือผีบรรพบุรุษของตระกูลที่สิงสถิตย์อยู่ในหนังปะกำ ที่คอยดูแลคุ้มครอง ซ้าง เจ้าของซ้าง ตลอดจนสมาชิกในครอบครัวและสายตระกูล ฉะนั้นพวกเขาจึงปฏิบัติต่อหนังปะกำหรือผีปะกำนี้ด้วยความเคารพ เพราะถือเสมือนหนึ่งว่าหนังปะกำคือหนังของพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ที่เป็นบรรพบุรุษของตระกูลของพวกเขา นั่นเอง

ภาพที่ ๕.๑. หนังปะกำ ที่สิงสถิตย์ของผีปะกำ

ความเป็นมาของผีปะกำในทัศนะของชาวทวายเลียงซ้าง

หากท่านไปสอบถามชาวทวายเลียงซ้างบ้านตากกลางว่า ผีปะกำมีประวัติความเป็นมาอย่างไร ชาวบ้านที่ถูกถามหลายๆคนมักจะแสดงความแปลกใจ เพราะพวกเขาไม่เคยคิดที่จะตั้งคำถามเช่นนี้ หากเราแสดงความอยากรู้อยากเห็น พวกเขาก็จะให้คำตอบเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของผีปะกำแต่เพียงว่า เป็นผีที่พวกเขาจับถือกันมานานแล้ว แต่ครั้งปู่ย่าตายาย เป็นผีที่ทำหน้าที่คุ้มครองดูแลสมาชิกในตระกูล และเมื่อจะทำกิจการงานใดๆก็ตาม โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับซ้าง งานแต่งงาน งานบวชขนาด หรือเดินทางไปต่างถิ่น ก็จะต้องทำการเซ่นไหว้เพื่อเป็นสิริมงคลก่อนเสมอ ชาวบ้านที่สูงอายุสักหน่อย ก็อาจจะอธิบายถึงประวัติของผีปะกำว่า “ปะกำมีมาแต่ครั้งที่มีมนุษย์ตัวเท่ามด ดิ้นไม่ขนาดเท่าลำเทียน” จะเห็นได้ว่าคำตอบเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของผีปะกำ ในทัศนะของชาวทวายเลียงซ้างในปัจจุบันนั้น นับเป็นคำตอบที่หละหลวมอย่างมาก อันแสดงให้เห็นถึงการขาดความต่อเนื่องของเรื่องราวในประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตามจากคำบอกเล่าของ หมอเถา แสนดี อายุ ๕๑ ปี ผู้ที่เคยผ่านประเพณีการคล้องซ้างอันยิ่งใหญ่กว่า ๓๐ ปี ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับผีปะกำ ให้กับชาวบ้านตากกลาง บ้านกระโพ และหมู่บ้านใกล้เคียง ที่ยังเหลืออยู่เพียงคนเดียวในขณะนี้ ได้อธิบายประวัติความเป็นมาของผีปะกำไว้ว่า

“...นานมาแล้ว ได้มีการคล้องซ้างเป็นครั้งแรกโดย “พระหมอเถา” นั่งหลังควายพาภรรยาและลูกบุญธรรม ชื่อ “อากวง” ซึ่งเป็นลูกของซ้างที่พระหมอเถานำมาเลี้ยงไปด้วย เมื่อไปถึงยังป่าที่เป็นที่อยู่ของ

โหลงซ่างป่า ก็พบเห็นซ่างแม่ลูกอ่อนคู่อึ่ง พระหมอเฒ่าจึงตัดสินใจที่จะคล่องซ่างแม่ลูกคู่นั้น อากวงซึ่ง เป็นลูกบุญธรรมก็บอกพระหมอเฒ่า ให้คล่องเฉพาะซ่างตัวแม่ เพราะถ้าหากคล่องแม่ได้ ลูกก็จะตามแม่มาเอง ทว่าพระหมอเฒ่าหาได้เชื่อคำของอากวงไม่ จึงคล่องเอาตัวลูกน้อยแทน เมื่ออากวงเห็นดั่งนั้น ก็ตัดสินใจกระโดดขึ้นหลังแม่ซ่าง แล้วบังคับให้วิ่งเตลิดเข้าป่าไป ด้วยความเป็นห่วง พระหมอเฒ่าจึงได้ขี่ควายติดตามไป โดยทิ้งภรรยาที่ไปด้วยไว้เบื้องหลัง แม้ว่าจะได้ใช้ความพยายามเพียงใด พระหมอเฒ่าก็หาได้พบตัวอากวงไม่ ครั้นเมื่อตะโกนเรียกอากวงว่า “อากวง เอย” ก็จะได้รับแต่เพียงเสียงตอบ “กุก” ทุกครั้งไป เมื่อพระหมอเฒ่าเห็นว่าไม่สามารถจะตามตัวอากวงกลับมาได้แน่แท้แล้ว จึงได้ย้อนกลับไปหาภรรยาที่รออยู่ แต่อนิจจา เมื่อไปถึงบริเวณที่ภรรยาคอยอยู่ ก็พบว่าเสื่อได้มาคาบนางไปกินเสียแล้ว เหลือเพียงข้อมือซ่างหนึ่งเท่านั้น* พระหมอเฒ่าจึงต้องกลับบ้านด้วยความทุกข์ระทมยิ่งนัก และจากเหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้พระหมอเฒ่าตัดสินใจทิ้งวิชาการคล่องซ่างที่ตนได้ร่ำเรียนมาเสีย

ขณะนั้น “พระครู” ซึ่งเป็นเพื่อนกับพระหมอเฒ่าทราบข่าว ก็ได้มาเยี่ยมและขอรับเอาวิชา การคล่องซ่างนั้นจากพระหมอเฒ่า พร้อมทั้งข้อมือของภรรยาพระหมอเฒ่าที่เหลืออยู่ไปด้วย นับแต่บัดนั้น มา “พระครู” ก็ได้กลายเป็นหมอซ่างคนแรกของโลก หมอซ่างทั้งหลายจึงถือว่าวิชา การคล่องซ่างของพระครูเป็น ศาสนาอีกศาสนาหนึ่ง เรียกกันว่า “ศาสนาพระครู”** ครั้นต่อมาเมื่อว้าวผ่านมาเห็นพระครูเข้า ก็เกิด ความศรัทธา จึงได้ขอเข้ามาอยู่(นับถือ-ผู้ศึกษา)ใน “ศาสนาพระครู” โดยการเอาเขาทั้ง ๒ ซ่างและหนัง ของตนเข้าศาสนาพระครูด้วย ขณะเดียวกันควายก็ขอเอาหนังของตนเข้าศาสนาพระครูด้วยเช่นกัน***

ด้วยเหตุนี้เอง หมอซ่างทุกคนจึงนับถือว่า “พระครู” คือบรมครูของตน และเชื่อว่าพระครูนี้จะสิง สถิตย์อยู่ในบ่วงบาศ หรือที่ชาวควยเรียกกันว่า “ปะกำ” ดังนั้นทุกครั้งที่จะออกไปทำการคล่องซ่าง จะต้อง ทำการเช่นไหว้พระครูหรือหนังปะกำก่อน ครั้นพอไปถึงป่าที่จะทำการคล่องซ่าง ก็จะต้องทำการเช่นไหว้ และขอคล่องซ่างป่าจาก “อากวง” ด้วย เพราะถือว่าอากวงเป็นเจ้าของซ่างป่าทุกตัว ทั้งยังมีกฎหมายให้ ผู้หญิงร่วมไปคล่องซ่างโดยเด็ดขาด รวมทั้งห้ามทำการคล่องซ่างแม่ลูกอ่อนหรือซ่างที่มีอายุอ่อนอีกด้วย^๑

* ข้อมือของภรรยาพระหมอเฒ่านี้ หมอซ่างชาวควยรู้จักกันในชื่อ แขนงนาง

** หมอเภา แสตนติ ได้อธิบายว่า ศาสนาพระครู ในที่นี้ก็หมายถึง องค์ความรู้หรือวิชาการเกี่ยวกับการคล่อง ซ่างทั้งปวงนั่นเอง

*** หมอเภาอธิบายว่าหมายถึง เขาวัว ซึ่งเป็นวัสดุทำด้วยไม้ที่บรรดาหมอซ่างชาวควยใช้แทนกุบหรือ แห้งในการบรรทุกสัมภาระต่างๆเวลาออกไปคล่องซ่าง และ หนังวัว สำหรับรองหลังซ่าง ก่อนที่จะนำกุบหรือ แห้งไปวาง เพื่อป้องกันไม่ให้หลังของซ่างเกิดเป็นแผลอันเนื่องมาจากการเสียดสีระหว่างกุบหรือแห้งกับหลัง ของซ่างโดยตรง ส่วน หนังควาย นั้น ก็ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในกิจกรรมเกี่ยวกับการคล่องซ่างหลายอย่าง ไม่ว่าจะ เป็นหนังปะกำ สำหรับคล่องซ่าง รวมทั้งทาม สลกและสายโยง ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการคล่องซ่าง (โปรดดูรายละเอียดในเรื่องเครื่องมือในการคล่องซ่างที่จะกล่าวถึงต่อไป)

^๑ สัมภาษณ์หมอเภา แสตนติ, อายุ ๕๑ ปี ณ บ้านผู้ใหญ่ดา จงใจงาม, ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๓๘.

ภาพที่ ๕.๒. ศาลปะกำถึงจะทรุดโทรม แต่ก็ยังคงมีการเช่นสรวงอยู่เสมอ

การกระจายตัวของศาลปะกำในหมู่บ้าน

จากการสำรวจจำนวนและที่ตั้งของศาลปะกำ ของบ้านตากกลางพบว่า มีบ้านที่มีศาลปะกำตั้งอยู่ในบริเวณบ้านจำนวนทั้งสิ้น ๒๗ หลัง แยกเป็นหมู่ที่ ๕ จำนวน ๑๘ หลัง และหมู่ที่ ๑๓ จำนวน ๘ หลัง และยังมีศาลปะกำอีก ๓ หลัง ที่ตั้งอยู่ในอาณาบริเวณของบ้านชาวบ้าน แต่เจ้าของไม่ใช่คนในครัวเรือนที่ศาลปะกำเหล่านั้นตั้งอยู่ ทั้งนี้ศาลดังกล่าว หลังที่ ๑ ตั้งอยู่ในบริเวณบ้านของ นายบุญ จงใจงาม บ้านเลขที่ ๔๓ /๑ หมู่ที่ ๕ ซึ่งเจ้าของคือ นายเมือง ศาลางาม ที่ได้ย้ายไปอยู่ที่บ้านกระโพ ส่วนหลังที่ ๒ และ ๓ นั้น ตั้งอยู่ในอาณาบริเวณของบ้าน นายคำ ศาลางาม บ้านเลขที่ ๖ หมู่ที่ ๑๓ ซึ่งเจ้าของก็คือ นายهير จงใจงาม ปัจจุบันอยู่บ้านเลขที่ ๓๑ หมู่ที่ ๕ ทั้งสองกรณีนี้ เจ้าของเดิมและสมาชิกในตระกูล ก็จะยังคงกลับมาทำการเช่นไหว้อยู่เช่นเดิมแม้ว่าจะผุพังไปมากแล้วก็ตาม สำหรับจำนวนและที่ตั้งของศาลปะกำในหมู่บ้าน จะได้แสดงไว้ในตารางที่ ๕.๑ และ ๕.๒ ดังต่อไปนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ ๕.๑ แสดงจำนวนและที่ตั้งของศาลประจำ

หมู่ที่	ลำดับที่	บ้านเลขที่	ชื่อ	นามสกุล	จำนวน (หลัง)	ขนาด			ทิศที่ตั้ง โดยยึดเอา ตัวเรือนเป็นหลัก
						กว้าง	ยาว	สูง	
๕	๑	๒	นางบุตร ศาลางาม		๑	๑.๐๖	๑.๑๐	๒.๑๘	ตะวันออก
	๒	๓	นางทา ศาลางาม		๑	๑.๓๕	๑.๓๕	๑.๖๘	ตะวันออก
	๓	๕	นายแยะ ศาลางาม		๑	๑.๔๕	๑.๕๐	๒.๓๐	ตะวันตก
	๔	๑๑	นางมณฑาทิพย์ ปัญะทิพย์		๑	๑.๐๐	๑.๒๐	๑.๗๕	ตะวันออก
	๕	๑๕	นางแพงจันตา		๑	๑.๕๐	๑.๕๐	๒.๐๐	ตะวันตก
	๖	๑๖	นางม่วง ศาลางาม		๑	๑.๒๐	๑.๖๕	๒.๔๐	ตะวันออก
	๗	๒๔	นางหอม แสนดี		๑	๒.๑๖	-	๑.๓๕	ใต้
	๘	๒๖	นางสี เพชรกล้า		๑	๑.๒๐	๑.๕๐	๑.๘๐	เหนือ
	๙	๒๙	นางแก้ว ศาลางาม		๑	๑.๘๐	๑.๖๕	๒.๘๕	ใต้
	๑๐	๓๐	นายเสียง กลางพัฒนา		๑	๑.๕๐	๒.๐๐	๓.๓๐	เหนือ
	๑๑	๔๓	นางจันตา ทรัพย์มาก		๑	๑.๙๐	๓.๑๐	๔.๐๐	ใต้
	๑๒	๔๔	นายหมีว ศาลางาม		๑	๑.๗๐	๒.๐๐	๓.๐๐	ตะวันออก
	๑๓	๕๕	นางมา ศาลางาม		๑	๒.๐๐	๒.๓๐	๒.๖๘	ตะวันออก
	๑๔	๕๖	นางม่วง สุขศรี		๑	๑.๕๐	๑.๘๐	๒.๕๐	ตะวันออก
	๑๕	๖๒	นายมา ทรัพย์มาก		๑	๑.๕๐	๑.๕๐	๒.๐๐	ตะวันออก
	๑๖	๖๘	นายลา มาดี		๑	๑.๐๐	๑.๕๐	๒.๐๐	ใต้
	๑๗	๗๒	นางทอด ศาลางาม		๑	๐.๗๕	๑.๐๐	๑.๗๕	ตะวันออก
๑๓	๑	๖	นางทา ศาลางาม		๑	๑.๙๐	-	๑.๐๐	ตะวันออก
	๒	๑๑	นางปลอง พรหมเข้ม		๑	-	-	๑.๖๐	ใต้
	๓	๑๓	นางคน มณีวัน		๑	๑.๕๐	๑.๗๕	๒.๐๐	ใต้
	๔	๑๔	นางไขงามสง่า		๑	๑.๕๐	-	๒.๐๐	ใต้
	๕	๒๒	นางมอม อินทร์สำราญ		๑	๑.๕๐	-	๑.๗๐	ตะวันออก
	๖	๒๔	นายมา ศาลางาม		๑	๑.๔๘	-	๑.๔๘	ตะวันออก
	๗	๔๔	นางสาวคำ สุขศรี		๑	๐.๕๐	-	๑.๐๐	ตะวันออก
	๘	๔๗	นางปู้ ศาลางาม		๑	๑.๘๐	๒.๐๐	๒.๕๕	เหนือ
	๙	๕๐	นางมา ศาลางาม		๒	๑.๘๐	๒.๐๐	๒.๕๕	เหนือ
						๒.๑๐	๑.๗๐	๒.๘๐	ใต้

ที่มา: จากการเก็บข้อมูลสนามระหว่างเดือน เมษายน - สิงหาคม ๒๕๓๘

พิธีกรรมเช่นสรวงผีปะกำ

จากการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องผีปะกำได้มีส่วนในการกำหนดวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวกวยเลียงข้างบ้านตากกลางอย่างมาก เพราะพฤติกรรมทางสังคมหลายๆอย่างที่แสดงออกมาล้วนแต่มีส่วนเกี่ยวข้องกับ “ผีปะกำ” แทบทั้งสิ้น ทั้งนี้เราพอจะจำแนกพิธีกรรมที่มีการเช่นสรวงผีปะกำของชาวกวยเลียงข้างออกได้เป็น ๖ ประเภทคือ

- (๑) พิธีกรรมการประจู่ปะกำ
- (๒) พิธีแบ่งปะกำ
- (๓) พิธีกรรมการคล้องช้าง
- (๔) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับช้าง
- (๕) พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตในโอกาสต่างๆ
- (๖) งานแสดงของช้างจังหวัดสุรินทร์

ทั้งนี้ แต่ละพิธีกรรมมีรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆดังต่อไปนี้

๑. พิธีกรรมการประจู่ปะกำ สำหรับพิธีกรรมการประจู่ปะกำนี้ มีขั้นตอนของพิธีกรรมที่สำคัญ ๓ ขั้นตอนด้วยกัน คือ

๑.๑. การทำหนังปะกำ

หนังปะกำหรือเชือกปะกำนั้นทำมาจากหนังควายตากแห้ง เพราะมีความเหนียวแน่นทนทานใช้ได้นาน หนังปะกำชนิดหนึ่งอาจใช้หนังควายประมาณ ๓ - ๔ ตัวเลยก็ได้ และก่อนที่จะลงมือทำนั้น จะต้องหาฤกษ์เสียก่อน เมื่อได้ฤกษ์แล้วก็เชิญครุบาใหญ่มาเป็นประธานและผู้กระทำพิธี ภายหลังจากที่ได้สวดคาถาแล้ว ครุบาใหญ่ก็จะเริ่มฟืนหนังควายเพื่อเป็นสิริมงคลแก่หนังปะกำ ต่อจากนั้นก็มอบให้หมอสดำ หมอสดียง และหมอช่างทำต่อ โดยฟืนเป็นชิ้นเล็กๆนำมาควั่นเป็นเกลียวให้แน่น ในขณะที่ทำหนังปะกำนั้น บางคนอาจจะใส่ทองปนไปด้วย เพราะถือว่าเป็นนิมิตที่ดี จะมีโชคในการคล้องช้าง การทำหนังปะกำนั้นไม่อาจกระทำคนเดียวได้ เพราะหนังควายทั้งแข็งทั้งเหนียว พวกผู้ชายจึงพร้อมใจกันช่วยทำงานกว่าจะเสร็จ คล้ายๆกับการ “ลงแขก” นั่นเอง และระยะเวลาในการทำหนังปะกำแต่ละเส้นนั้นก็กำหนดไม่ได้ ขึ้นอยู่กับความสามารถ ความขยันและจำนวนแรงงานเป็นหลัก

๑.๒. การบวงสรวงหนังปะกำ

ภายหลังจากทำหนังปะกำเสร็จแล้ว เจ้าของหนังปะกำก็จะไปเชิญครุบาใหญ่อีกครั้ง เพื่อให้มาทำพิธี “บวงสรวงหนังปะกำ” โดยมีเครื่องเช่นดังนี้

- (๑) ไก่ต้ม ๑ ตัว
- (๒) ข้าวสาร ๑ ถ้วย
- (๓) เหล้า ๑ ขวด

(๔) ด้ายทำเป็นวงกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒ นิ้ว จำนวน ๓ วง

(๕) กรวยดอกไม้ ๕ กรวย

(๖) เงินจำนวน ๑ บาท

(๗) ผ้าขาวใส่ขมิ้นเพื่อมัดหนังปะกำ ๑ ผืน

หลังจากที่เตรียมเครื่องเช่นเรียบร้อยแล้ว ผู้ที่ทำพิธีบวงสรวงคือ ครูบาใหญ่เป็นหัวหน้า โดยมี หมอสดำอีก ๓ คนเป็นผู้ช่วย ส่วนคนอื่นๆนอกจากนี้ก็จะนั่งร่วมพิธีอยู่รอบนอก ห้ามเข้าไปยุ่งเกี่ยวใน บริเวณพิธี พิธีจะเริ่มตั้งแต่เช้าตรู่ โดยครูบาใหญ่จะใช้ด้ายผูกหนังปะกำ จากนั้นก็ยกเครื่องเช่นที่เตรียมไว้ เช่นผีปะกำ แล้วบริกรรมคาถาอัญเชิญให้ผีปะกำเข้ามาอยู่ในหนังปะกำ พร้อมทั้งเรียกพระครูและเทวดาเข้าร่วมในพิธีอันศักดิ์สิทธิ์ด้วย การบริกรรมคาถานี้ใช้เวลาประมาณ ๒๐ นาที จึงเสร็จพิธีและถือว่าเชือกนั้นเป็นหนังปะกำโดยสมบูรณ์ เพราะได้อัญเชิญพระครูและวิญญาณของผีบรรพบุรุษมาสถิตย์อยู่ในหนังปะกำแล้ว หลังจากนั้นก็เตรียมยกไปตั้งไว้ในโรงเก็บหนังปะกำหรือศาลปะกำ และก่อนที่จะยกไปวางไว้บนศาลปะกำ ครูบาใหญ่จะต้องเอาเหล่าเทวดบนศาลปะกำเสียก่อน เพื่อบอกให้เจ้าที่ประจำศาลรับทราบ แล้วจึงนำหนังปะกำขึ้นไปเก็บได้ หลังจากนั้นไปจะไม่มีใครมากล้าแตะต้องหนังปะกำอีกเลย จนกว่าจะมีกิจจำเป็นที่จะต้องใช้นหนังปะกำ ซึ่งเมื่อก่อนจะมีเพียงกรณีเดียวคือเมื่อจะไปคล้องช้างป่า แต่ปัจจุบันไม่มีการคล้องช้างป่าอีกแล้ว ก็จะมีเพียงช่วงที่จะต้องนำช้างไปร่วมงานช้างของจังหวัดสุรินทร์ ในช่วงอาทิตย์ที่สามของเดือนพฤศจิกายนของทุกปีเท่านั้น ทั้งนี้ทั้ง ๒ กรณีก็ต้องทำพิธีเช่นผีปะกำเช่นเดียวกัน

เมื่อนำหนังปะกำขึ้นไปเก็บบนศาลปะกำแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของหมอช้างที่จะต้องดูแลปะกำด้วยการบูชาเช่นไหว้อย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะในโอกาสพิเศษเช่น งานแต่งงาน เวลาเจ็บป่วย เมื่อจะไปคล้องช้าง พาช้างไปเที่ยวหรือเมื่อมีการทำผัดปะกำ เพื่อเป็นการบวงสรวงและบอกกล่าวผีปะกำ

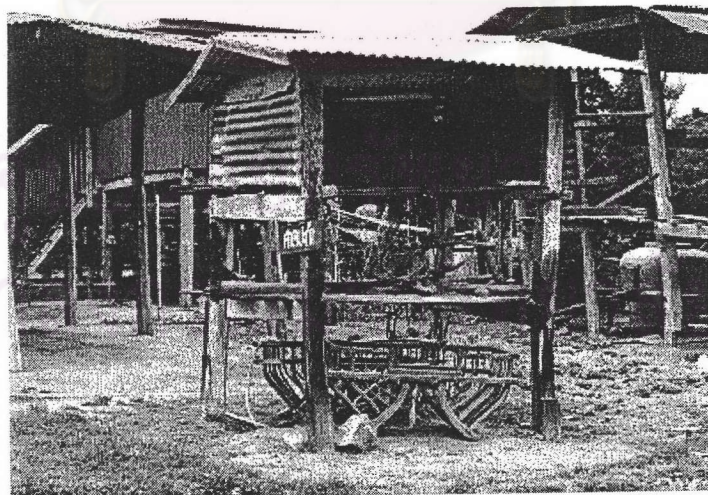
๑.๓. การตั้งศาลปะกำหรือโรงปะกำ

สิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้อีกประการหนึ่ง ในพิธีกรรมเกี่ยวกับการประจุปะกำ ก็คือการตั้งศาลหรือโรงปะกำ เหตุที่ชาวทวยเลียงช้างไม่นำเอาหนังปะกำไปเก็บไว้บนบ้านเรือนของตนนั้น ก็ด้วยความเชื่อที่ว่าหนังปะกำนั้นเป็นของสูงและเป็นสิ่งที่มีครู จะนำมาไว้บนบ้านหรือนำมาปะปนกับคนไม่ได้ จึงต้องสร้างศาลหรือที่อยู่ไว้ให้ต่างหาก ซึ่งดูๆแล้วก็คล้ายกับศาลพระภูมิที่คนไทยทั่วไปสร้างให้เจ้าที่อยู่นั่นเอง แต่สำหรับกลุ่มชนอื่นๆบางกลุ่ม เช่น กลุ่มลาวแถบจังหวัดชัยภูมิ พวกกะเหรี่ยง พวกพม่า แม้ว่าจะมีอาชีพคล้องช้างและเลี้ยงช้าง ก็มีได้มีการสร้างศาลปะกำแยกต่างหากจากตัวเรือน หากแต่ให้นำหนังปะกำไปไว้บนเรือนแทน และบางกลุ่มนั้นผู้หญิงก็สามารถแตะต้องหนังปะกำได้^๒

^๒ ตัมภาษณ์พระอาจารย์หาญ ปัญญาโร, รองเจ้าอาวาสวัดแจ้งสว่าง, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๓๗.

ภาพที่ ๕.๓. ศาลปะกำแบบเสาต้นเดียว

ภาพที่ ๕.๔. ศาลปะกำแบบเสา ๔ ต้น

การสร้างศาลปะกำนั้น ก่อนสร้างจะต้องหาฤกษ์และทิศทางสำหรับสร้างเสียก่อน โดยมากจะสร้างไว้บริเวณหน้าบ้าน ผู้ที่กำหนดฤกษ์ยามทิศทางและทำพิธีคือครูบาใหญ่ ศาลปะกำนี้จะมีลักษณะคล้ายๆบ้านที่จำลองให้เล็กลง โดยมากมักทำด้วยไม้ทั้งหลัง มีเสา ๔ ต้น สูงประมาณ ๕ ฟุต หลังคามุงสังกะสี มีหนังปะกำวางอยู่บนไม้คาน ตรงเพดานก็จะมีหิ้งสำหรับวางเครื่องเช่นต่างๆ นอกจากหนังปะกำแล้วก็ยังมีอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆที่จะใช้สำหรับการคล้องช้าง ก็จะถูกนำมาเก็บไว้บนศาลปะกำนี้ด้วยเช่นกัน สำหรับขนาดของศาลปะกำนั้น มีขนาดใหญ่พอที่จะเก็บหนังปะกำได้หลายชุด และขนาดของศาลปะกำนี้ ก็สามารถบ่งบอกสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจได้เช่นกัน กล่าวคือ ถ้าเป็นหมอใหญ่เช่นครูบาใหญ่ ก็จะมีศาลปะกำใหญ่กว่าหมอช้างธรรมดาหรือถ้าเป็นคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ก็จะมีศาลปะกำใหญ่เช่นเดียวกัน เนื่องจากศาลปะกำนี้มีได้มีการสร้างใหม่ทุกๆปี ดังนั้นจึงต้องสร้างให้มีความแข็งแรงทนทานพอสมควร ศาลปะกำนี้ห้ามรื้อถอนหรือเคลื่อนย้าย นอกเสียจากว่าผู้พึงไปตามกาลเวลา หรือเจ้าของต้องการจะไปสร้างที่ใหม่ แต่ทั้งนี้บริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งของศาลปะกำนั้น ก็ยังห้ามปลูกบ้านหรือสิ่งปลูกสร้างใดๆครอบมบนที่ดังกล่าวด้วย เว้นแต่จะปลูกต้นไม้หรือพืชผักสวนครัว

ภาพที่ ๕.๕. ศาลปะกำแบบเสา ๖ ต้น

๒. พิธีแบ่งปะกำ

จากการศึกษาพบว่า สังคมชาวกวยเฉียงช้างบ้านตากกลางในปัจจุบันเปิดโอกาสให้สมาชิกในตระกูล (เฉพาะเพศชาย) สามารถที่จะมีศาลปะกำของตนเองได้ โดยการทำพิธี “แบ่งปะกำ” กล่าวคือ หากสมาชิกในตระกูลคนใด มีความประสงค์จะตั้งศาลปะกำใหม่ของตนเอง ก็สามารถที่จะทำพิธี “แบ่งปะกำ” จากศาลปะกำของต้นตระกูลได้ ฉะนั้นจึงพบว่าบางคนแม้ว่าจะอพยพครอบครัวไปอยู่ที่กรุงเทพฯหรือนอกชุมชนแล้ว แต่ก็ยังกลับมาทำพิธีกรรมแบ่งปะกำไปไว้ที่บ้านของตนด้วย

พิธีการแบ่งปะกำจะต้องให้ครุบาใหญ่หรือหมอช้างผู้ที่มีอาวุโสสูงสุด ในที่นี้คือหมอเกา แสนดี เป็นผู้กระทำพิธีให้ เครื่องเช่นที่ใช้ก็ประกอบไปด้วย

- (๑) หัวหมู ๑ หัว
- (๒) ไก่ต้ม ๑ ตัว
- (๓) เหล้าขาว ๑ ขวด
- (๔) ข้าวต้ม ๔ มัด
- (๕) ผ้าขาว ๑ ผืน
- (๖) ดอกไม้ รูปเทียน

พิธีมักจะกระทำในตอนเช้า ณ บริเวณศาลปะกำที่จะทำพิธีแบ่งปะกำ เมื่อครุบาใหญ่ทำพิธีเช่น ไหว้ผีปะกำพร้อมทั้งขอแบ่งผีปะกำแล้ว ก็จะตัดหนึ่งปะกำที่วางอยู่บนศาลนั้นมาส่วนหนึ่ง ความยาวตั้งแต่ ๑ คืบไปจนถึง ๑ ศอก พร้อมทั้งเอาดินใต้ที่ตั้งของศาลเดิมไปด้วย หลังจากนั้นก็จะนำหนึ่งปะกำตัดแบ่งมานั้นไปไว้ในศาลปะกำของผู้ที่ขอแบ่งปะกำ ส่วนดินก็จะวางไว้ใต้ศาลใหม่นั้นเช่นกัน ในแง่หนึ่งปะกำที่แบ่งมานั้นจึงเป็นสัญลักษณ์แทนผีปะกำ การขอแบ่งปะกำนี้ไม่เจาะจงว่าจะต้องเป็นการขอแบ่งจากฝ่ายของพ่อหรือของแม่ หากแต่ผู้ที่จะขอแบ่งนั้นมีสิทธิ์ที่จะเลือกรับได้ อย่างไรก็ตามส่วนใหญ่มักจะทำพิธีแบ่งปะกำจากทั้งฝ่ายของพ่อและของแม่ (ในกรณีที่ทั้งสองฝ่ายต่างก็มีผีปะกำของตระกูล) ทั้งนี้ผู้ขอแบ่งปะกำจะต้องสร้างศาลปะกำแยกกันเป็น ๒ ศาล สำหรับเป็นที่อยู่ของผีปะกำที่ขอแบ่งมาจากฝ่ายพ่อศาลหนึ่ง และฝ่ายแม่อีกศาลหนึ่ง จะนำมาไว้รวมกันไม่ได้ เพราะถือว่าเป็นผีคนละตระกูล

นอกจากนี้ก็พบว่า ผู้ที่ต้องการมีปะกำของตนเองยังสามารถขอซื้อปะกำจากผู้ที่ต้องการจะขายได้เช่นกัน โดยการไปขอซื้อหนึ่งปะกำจากเจ้าของเดิมมา เพราะมีชาวบ้านบางรายที่ไม่ได้เลี้ยงช้างแล้ว และไม่ต้องการถือผีปะกำอีกต่อไป ก็จะขายให้กับคนที่ต้องการมีผีปะกำบางคนก็มีผีปะกำของตนอยู่แล้ว แต่บางคนยังไม่มีแต่ไปหาซื้อช้างมาได้ จึงต้องการผีปะกำ เมื่อเจ้าของเดิมทำพิธีมอบผีปะกำให้แก่ผู้ซื้อแล้ว ผีปะกำนั้นก็จะถูกครอบครองโดยเจ้าของใหม่ ตัวอย่างของผู้ที่พยายามหาซื้อผีปะกำมาเป็นของตนเองที่เห็นได้ชัดก็คือ นายสุริยะ ร่วมพัฒนา หรือกำนันแดง แห่งบ้านกระโพนั่นเอง

๓. ประเพณีและพิธีกรรมการคล้องช้าง

คนไทยรู้จักการนำช้างมาใช้งานเป็นเวลานานแล้ว เพราะช้างเป็นสัตว์ที่มีบทบาทสำคัญต่อชีวิต และความเป็นอยู่ของคนไทยสมัยก่อนเป็นอันมาก ช้างถูกใช้เป็นที่พาหนะในการเดินทางติดต่อกันระหว่างเมืองต่างๆ และเป็นทั้งพาหนะสำคัญในการศึกสงคราม ฉะนั้นจึงมีความพยายามที่จะจับช้างป่านำมาฝึกเพื่อใช้งานในด้านต่างๆ จนปรากฏมีตำราเกี่ยวกับช้างที่เรียกกันว่า “ตำราคชศาสตร์” อันเป็นตำราช้างที่ไทยได้รับมาจากอินเดีย ซึ่งแยกออกเป็น ๒ ฉบับด้วยกันคือ ตำราคชลักษณ์และตำราคชกรรม ตำราคชลักษณ์นั้น เป็นตำราว่าด้วยลักษณะของช้าง เช่น สี และอวัยวะต่างๆในตัวช้าง เพื่อให้ทราบว่าเป็นช้างที่มี

ลักษณะดีและไม่ดีแตกต่างกันอย่างไร* ส่วนตำราพรรณกรรมนั้น เป็นตำราเกี่ยวกับการฝึกหัดช้างป่าหรือช้างเถื่อน และวิธีหัดขี่ช้าง ตลอดจนมนต์สำหรับบังคับช้าง และระเบียบพิธีต่างๆ ซึ่งกระทำเพื่อให้เกิดศิริมงคลและบำบัดเสนียดจัญไรในการที่เนื่องกับช้าง” ตำราทั้ง ๒ ฉบับนี้มีมานานแล้ว อย่างน้อยที่สุดก็นับแต่สมัยกรุงสุโขทัย หรือก่อนหน้านั้น เพราะในสมัยกรุงสุโขทัยนั้น ชาวสยามนับแต่พระเจ้าแผ่นดินลงมาจนถึงราษฎรสามัญก็ใช้ช้างกันทั่วไป และถือว่าช้างเป็นพาหนะสำคัญในการรบทัพจับศึก ดังปรากฏข้อความในศิลาจารึกกรุงสุโขทัยว่า พ่อขุนรามคำแหง เมื่อพระชนมายุ ๑๕ พรรษา ได้จับช้างทรงชื่อเนกพล เข้าทำยุทธหัตถีกับขุนสามชนจนได้รับชัยชนะ^๔ ป้องกันพระราชบิดาคือ ขุนศรีอินทราทิตย์ กษัตริย์ผู้ครองกรุงสุโขทัยพระองค์แรกไว้ได้ และในศิลาจารึก ก็ยังมีว่า พ่อขุนรามคำแหง “ไปตีหนังวังช้าง” (ไปคล้องช้าง) เพื่อมาฝึกหัดไว้ใช้ในราชสำนักด้วย^๕ นอกจากนี้ก็ยังพบว่า ช้างมีบทบาทเกี่ยวข้องกับราชสำนักทุกยุคทุกสมัย พระมหากษัตริย์ไทยทรงมีช้างไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งช้างศึกและช้างงาน และบางเชือกก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นถึงเจ้าพระยาที่เคยมี เช่น เจ้าพระยาปราบหงสา ซึ่งเป็นช้างศึกของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่ทรงใช้ทำยุทธหัตถีจนได้รับชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชา และต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ได้นำรูปช้างมาเป็นสัญลักษณ์ในธงชาติไทย จนเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า เมืองไทยเป็นเมืองช้าง

ด้วยเหตุนี้ ศิลาจารึก พงสาวดารและเอกสารทางประวัติศาสตร์ต่างๆ จึงมักบันทึกนามหรือบทบาทของช้างไว้เสมอ ทำให้ความรู้เกี่ยวกับช้างกลายเป็นวิทยาการที่สำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งคนไทยสมัยก่อนใฝ่ใจศึกษาเรียนรู้ และเมื่อช้างมีประโยชน์ต่อกิจการบ้านเมือง ในด้านการปกครองของประเทศ ทั้งในการศึกสงคราม พระราชพิธี หรือใช้งานต่างๆ จึงเป็นเหตุให้มีการจับช้างขึ้น^๖ วิธีการจับช้างซึ่งมีปฏิบัติกันมานับแต่อดีตนั้น มีอยู่ ๓ วิธีด้วยกัน คือ วังช้าง โพนช้าง และจับเหนียด วังช้างคือการจับช้างป่าทั้งโหลง โพนช้างหรือการคล้องช้างคือการไล่จับช้างป่าทีละตัว โดยใช้บ่วงบาศที่เรียกกันว่า “หนังปะกำ” ส่วนการจับเหนียดนั้นคือการต้อนโหลงช้างป่าเข้าไปในคอกที่เรียกว่า “เหนียด” แล้วเลือกจับแต่บางตัวที่ขอบใจ ส่วนช้างป่าที่เหลือก็ปล่อยให้กลับไปเข้าป่าไป” ทั้งนี้การจับช้างป่าแต่ละวิธีนั้นขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมหรือถิ่นที่อยู่ของช้างป่าเป็นสำคัญ ดังนั้นวิธีการจับช้างของแต่ละท้องถิ่นจึงแตกต่างกันไป

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ข.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, *นิทานโบราณคดี* (ธนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓), หน้า ๔๑๖.

^๔ รุจิพันธ์ ดอกงา, “การคล้องช้างของชนเผ่าส่วย” *วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต* (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๒, หน้า ๕.

^๕ หลวงสันธานวิทยาสี, *ตำนานแห่งช้าง ภาค ๑* (พระนคร: โรงพิมพ์จันทนะผลิน, ๒๔๗๐), จาก คำนำ หน้า ก.

^๖ ศรี สละคต, “การคล้องช้างที่เหนียดจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” *สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต* (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕, จากบทนำ.

^๗ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, *นิทานโบราณคดี*, อ้างแล้ว, หน้า ๔๑๗.

การจับช้างป่าในอดีตนั้น ถือเป็นราชกิจพอย่างหนึ่ง กระทำได้เฉพาะกษัตริย์และเจ้านาย นอกนั้นไม่อนุญาตให้กระทำการจับช้างป่า เว้นแต่ผู้ที่ต้องส่งส่วยงาช้างต่อพระคลังสินค้าหลวง จึงจะได้รับอนุญาตให้จับช้างป่าเป็นกรณีพิเศษ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นหลักฐานว่า มีโรงเรียนหลายแห่งสำหรับฝึกหัดขุนนางหนุ่มๆ ให้ชำนาญในการคล้องช้าง บุคคลเหล่านี้มักจะได้รับการอบรมให้มีความรู้ศิลปะแขนงนี้เป็นอย่างดี มีความคล่องแคล่วว่องไว สามารถทอดบ่วงบาศจับช้างป่าโดยมิให้ติดพันตัวไปด้วย แม้เมื่ออยู่บนหลังช้าง หรือช้างป่าจะยกเท้าขึ้นสูงกว่าพื้นดินเพียง ๖ - ๗ นิ้วก็ตาม ครั้นช้างป่าตัวใดติดบ่วงบาศเข้า ก็จะไม่ปล่อยเชือกบาศลงกับพื้น จนกว่าเชือกบาศซึ่งปลายข้างหนึ่งผูกต้นไม้ไว้จะไปมัดติดแน่นกับต้นไม้หรือรากไม้ ทำให้ช้างป่าไปไหนไม่ได้ หากินไม่ได้ จนทำให้เชื่องอ่อนแรงลงไปและละพยศเป็นลำดับ ความรู้ช้างเหล่านั้นก็นำช้างต่อเข้าไปล่อ พาออกจากป่าเข้าสู่เมือง ต่อมาไม่นานก็เชื่องเหมือนกับช้างเลี้ยงเชือกอื่นๆ

สำหรับกลุ่มชนที่มีชื่อเสียงในการจับช้างป่าด้วยวิธีโพนช้างหรือคล้องช้างแล้ว ดูเหมือนว่าจะไม่มีกลุ่มใดที่ได้รับการยอมรับเท่ากับชาวทวายเลี้ยงช้างจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่มีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับช้างและการคล้องช้างมาช้านาน ด้วยเหตุนี้การคล้องช้างจึงเป็นทั้งประเพณีที่สำคัญของกลุ่ม กล่าวคือแต่ละปีจะมีประเพณีการคล้องช้างครั้งหนึ่ง และเป็นอาชีพประจำตระกูลที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน อันเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเฉพาะกลุ่ม ที่แตกต่างไปจากชนกลุ่มอื่นหรือแม้แต่ชาวทวายกลุ่มอื่นๆ ที่ไม่ได้เลี้ยงช้าง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า คติความเชื่อเรื่องผีปะกำและความผูกพันระหว่างช้างกับชาวทวายเลี้ยงช้างนั้น เป็นสองสิ่งที่ดำรงอยู่ควบคู่กันมาตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนานของพวกเขา จนกลายเป็นวิถีชีวิตของชนกลุ่มนี้ ดังนั้นพิธีกรรมการคล้องช้างของชาวทวายเลี้ยงช้าง จึงเป็นพิธีกรรมสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่แสดงออกถึงระบบความเชื่อเรื่องผีปะกำอย่างเหนียวแน่น ทั้งที่ปรากฏออกมาให้เห็นอย่างชัดเจนในรูปของการเช่นไหว้ผีปะกำ และการต้องปฏิบัติตามข้อห้ามต่างๆ หรืออยู่ในรูปของสัญลักษณ์ต่างๆ อาทิ การใช้ภาษาผี หรือการสมมติสิ่งของต่างๆ เป็นตัวแทนของ “ผีปะกำ” เป็นต้น จนกล่าวได้ว่าประเพณีและพิธีกรรมการคล้องช้างเกี่ยวข้องกับผีปะกำมากที่สุด และบ่อเกิดของระบบความเชื่อเรื่องผีปะกำ ดังนั้นการศึกษาเรื่องผีปะกำของชาวทวายเลี้ยงช้างในครั้งนี้ จึงมีอาจจะละเอียดที่จะกล่าวถึงพิธีกรรมอันสำคัญนี้ไปได้ แม้ว่าพิธีกรรมนี้ได้ยุติมากกว่า ๓๐ ปีแล้วก็ตาม ซึ่งประเพณีและพิธีกรรมการคล้องช้างนี้ มีขั้นตอนที่สำคัญดังต่อไปนี้

* ด้วยเหตุที่ประเพณีและพิธีกรรมการคล้องช้างของชาวทวายเลี้ยงช้าง ได้ยุติลงมาเป็นเวลาร่วม ๔๐ ปีแล้ว รายละเอียดและขั้นตอนของพิธีกรรมดังกล่าว จึงเลือนหายไปจากความทรงจำของพวกเขาไปแล้ว เพราะไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เนื่องจากพวกเขาไม่มีตัวหนังสือใช้ จึงอาศัยการถ่ายทอดเรื่องราวผ่านทางมุขปาฐะ (oral history) ดังนั้นเพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหา ข้าพเจ้าจึงได้ศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมจากเอกสารต่างๆ ที่ได้กล่าวถึงประเพณีการคล้องช้างไว้ และนับว่าโชคดีทีเดียว ที่ข้าพเจ้าได้ค้นพบเอกสารเกี่ยวกับประเพณีการคล้องช้างอันทรงคุณค่าหลายชิ้น อาทิ เอกสารของพระยาประชาภิจักรจักร (๒๔๖๒) พระยามนตรีศรีจันทรมุข (๒๔๙๐) พระยาราชเสนา (๒๔๙๒) รจน์ โสคติริ (๒๕๑๒) และ รุจิพันธ์ ดอกงา (๒๕๑๒) เป็นต้น ซึ่งเอกสาร

๓.๑. การเตรียมการก่อนออกไปคล้องช้าง

ในขั้นตอนนี้จะประกอบไปด้วยการหาฤกษ์ยามสำหรับวันเดินทาง การจัดระบบการบังคับบัญชาในหมู่หมอช้าง การเตรียมการต่างๆไป และการเซ่นไหว้ผีปะกำและผีประจำหมู่บ้าน(ยาจวะปรัม) ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑.๑. การหาฤกษ์ยามสำหรับวันเดินทาง

ช่วงเวลาที่เหมาะสมที่สุดในการออกไปคล้องช้างคือ ช่วงฤดูฝน เพราะเป็นช่วงที่ต้นหญ้าเจริญงอกงามดี ประกอบกับมีน้ำมาก และช้างป่าก็ชอบออกเที่ยวหากินตามป่าโปร่ง สะดวกต่อการชี้ช้างต่อเข้าไล่คล้องช้างป่าในโขลง ส่วนฤกษ์แล้งตั้งแต่เดือนสามถึงเดือนห้า (กุมภาพันธ์-เมษายน) ไม่นิยมออกไปคล้องช้างเพราะหาช้างป่ายาก เนื่องจากหญ้าถูกไฟป่าไหม้หมด ทำให้พื้นที่เตียนโล่งเกินไปช้างป่าจึงไม่กล้าออกหากิน เพราะกลัวพวกพรานป่าเห็นและทำร้ายเอา นอกจากนี้ในฤกษ์แล้งน้ำก็แห้งขอด ทำให้ช้างป่าต้องไปเที่ยวหากินในทำเลที่มีหญ้าและต้นไม้เป็นอาหาร เช่น ป่าดิบที่มีต้นไม้ทึบหรือชอกห้วยชอกเขา เป็นเครื่องกีดขวางแก่การไล่คล้อง

เนื่องจากการออกไปคล้องช้างแต่ละครั้งนั้น ถือเป็นงานที่สำคัญและเสี่ยงอันตราย ฉะนั้นจึงต้องมีพิธีกรรมและฤกษ์ยามที่เหมาะสมจึงจะออกไปคล้องช้างได้ มิฉะนั้นแล้วอาจจะเกิดอัปมงคลแก่บรรดาผู้ที่ออกไปคล้องช้างและครอบครัวได้ การหาฤกษ์ยามสำหรับการออกไปคล้องช้างนั้น เริ่มจากบรรดาหมอช้างพากันไปหาครุบาใหญ่ขอให้เป็นหัวหน้าคณะไปคล้องช้าง เมื่อครุบาใหญ่ตอบตกลงแล้วก็ประชุมกันว่าจะสะดวกที่จะออกไปคล้องช้างเมื่อใด โดยถือเอาความพร้อมของหมอช้างทั้งหมดเป็นเกณฑ์ หลังจากนั้นครุบาใหญ่ก็จะหาฤกษ์สำหรับการเดินทางโดยวิธี “การมองคูทองฟ้า” และตำแหน่งที่ตั้ง

เหล่านี้ ได้ช่วยให้การศึกษาประเพณีและพิธีกรรมการคล้องช้างของชาวกวยเลียงช้างของข้าพเจ้ามีความชัดเจนและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าจึงได้อาศัยข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารดังกล่าวมาประกอบการศึกษา แต่ทั้งนี้และทั้งนั้น ข้าพเจ้าก็ได้ละเลยข้อมูลในรูปของการถ่ายทอดประสบการณ์และการบอกเล่าจากผู้ที่มิประสบการณ์ตรงไม่ เพราะข้าพเจ้าได้ทำการตรวจสอบข้อมูลกับหมอเถา แสนดี อายุ ๕๑ ปี ผู้ที่เคยผ่านการคล้องช้างมากกว่า ๓๐ ปี และมีตำแหน่งเป็นครุบาผู้อาวุโสสูงที่สุดที่ยังมีชีวิตอยู่ในขณะนี้ อีกทั้งยังเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับผีปะกำในโอกาสต่างๆอยู่เสมอ

ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงมั่นใจว่า ประเพณีและพิธีกรรมการคล้องช้างที่ได้นำเสนอนี้ มีความถูกต้องและน่าเชื่อถือ ซึ่งข้าพเจ้าก็ต้องขอขอบคุณหมอเถา แสนดี และบรรดาเจ้าของผลงานที่ข้าพเจ้านำมาอ้างอิง เป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ด้วย

ของดวงดาว^๑ เมื่อได้ฤกษ์แล้วก็จะบอกให้หมอช้างทุกคนได้รับทราบ เพื่อเตรียมตัวสำหรับการเดินทางต่อไป

๓.๑.๒. การจัดระบบการบังคับบัญชาในหมู่หมอช้าง

ด้วยเหตุที่การออกไปคล้องช้างเป็นงานที่เสี่ยงภัย ประกอบกับการออกไปคล้องแต่ละครั้งก็อาจจะมีจำนวนช้างตั้งแต่ ๒๐ - ๕๐ เชือก และหมอช้างตั้งแต่ ๔๐ - ๑๐๐ คน ซึ่งนับว่าเป็นกลุ่มคนจำนวนมาก ฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมีการนำหลักปฏิบัติมาใช้บังคับอย่างเข้มงวด รวมทั้งจะต้องมีการจัดสายบังคับบัญชาและกำหนดสิทธิหน้าที่ในหมู่หมอช้างที่แน่นอน เช่นเดียวกับการจัดสายบังคับบัญชาของทหาร เพื่อให้การสั่งการหรือการปกครองในคณะคล้องช้างดำเนินไปอย่างเรียบร้อย และตำแหน่งหน้าที่แต่ละชั้น ก็จะแสดงถึงคุณวุฒิหรือประสบการณ์ของหมอช้างผู้นั้นได้เป็นอย่างดี ซึ่งสายบังคับบัญชาในหมู่หมอช้าง เรียงลำดับจากชั้นต่ำสุดไปจนถึงชั้นสูงสุดมีอยู่ ๕ ตำแหน่งด้วยกัน คือ

(๑) มะ คือผู้ที่เพิ่งจะเริ่มออกไปคล้องช้าง เป็นผู้ปฏิบัติรับใช้หมอช้างทุกอย่าง ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยจาหรือหมอจาซึ่งเป็นความรู้อย่าง โดยจะนั่งอยู่ตอนหางของช้าง ทั้งนี้ความรู้อย่างหรือหมอจาจะเป็นผู้คัดเลือกมะประจำช้างด้วยตนเอง มะจะมีไม้้งกผูกติดไว้ที่ข้อมือเอาไว้ตีท้ายช้างเพื่อให้วิ่งไล่ช้างป่า เป็นผู้คอยส่งไม้คั้นจามให้กับหมอจาเพื่อคล้องเท้าช้างป่า มะจึงเป็นตำแหน่งต่ำที่สุดในคณะที่ออกไปคล้องช้างป่า ทั้งนี้เพราะการเป็นหมอช้างแต่ละระดับนั้น มิใช่จะเป็นได้โดยปราศจากหลักเกณฑ์ กล่าวคือ หมอช้างทุกคนกว่าจะได้รับยกย่องให้เป็นหมอช้างหรือหมอจา จะต้องผ่านการเป็น “มะ” เสียก่อน มะจึงเป็นลูกมือของหมอช้างในเวลาเดินทางรอนแรมไปในป่า เป็นผู้คอยช่วยเหลือในการต่างๆ เช่น การบำรุงรักษาเครื่องไม้เครื่องมือ อาหารการกิน และคอยรับใช้หมอช้างทุกคนให้ได้รับความสะดวก รวมทั้งคอยช่วยเหลือส่งสิ่งของให้หมอช้างขณะทำการคล้องช้างป่าด้วย ซึ่งมะจะต้องทำหน้าที่นี้โดยตลอด ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการฝึกฝนและศึกษาจากประสบการณ์บทเรียนต่างๆตลอดช่วงระยะเวลาที่เดินทางออกไปคล้องช้างป่า การฝึกหัดและบังคับช้าง การรักษาช้างที่คล้องได้และการลำเลียงช้างกลับบ้านเหล่านี้ มะจะต้องหาประสบการณ์ด้วยตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เพื่อเลื่อนขั้นตัวเองไปสู่หมอช้างขั้นสูงต่อไป

เมื่อหัวหน้าคณะคล้องช้างหรือครูบาใหญ่ พิจารณาเห็นว่าเป็นการสมควรที่ “มะ” จะเป็นหมอช้างได้แล้ว ก็จะทำพิธีให้มะเพื่อเป็นหมอช้างหรือหมอจาดต่อไป ซึ่งพิธีนี้จะกระทำในช่วงที่คณะหมอช้างได้เดินทางออกจากหมู่บ้าน และตั้งค่ายพักหรือที่เรียกกันว่า “ชมรม” อยู่ในชายป่าของหมู่บ้านแล้ว ซึ่งรายละเอียดของพิธีจะได้กล่าวถึงในหัวข้อ ๓.๒ ที่ว่าด้วยเรื่องพิธีกรรมในช่วงระหว่างการออกเดินทางต่อไป

^๑ รจน์ โสคติ, “พิธีการล่าช้างของส่วย” ใน วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (๒๕๒๘), หน้า ๑๑๒.

(๒) จาหรือหโมจา คือผู้ที่เคยเป็นมะและได้ผ่านพิธีที่เรียกว่า “บวชหโมใหม่” หรือ “ปะชิโม” มาแล้ว ซึ่งจะทำให้เขามีสิทธิ์ที่จะคล้องช้างป่าได้ จาหรือหโมจาคือผู้ที่ทำหน้าที่เป็นควาญช้างจับช้างต่อไล่คล้องช้างป่านั้นเอง แต่เขาก็จะต้องทำหน้าที่รับใช้หโมช้างที่มีตำแหน่งสูงกว่าตนเช่นเดียวกับมะ จาจึงเป็นหโมช้างสามัญ แต่มีสิทธิ์ที่เลื่อนขึ้นไปเป็นหโมที่สูงขึ้นไปอีกคือ “สเดียงหรือหโมสเดียง” ได้ หากว่าจาสามารถคล้องช้างป่าได้ไม่น้อยกว่า ๒ ตัวไปแล้ว ซึ่งก็จะต้องทำพิธีเช่นเดียวกัน

ผู้ที่มีตำแหน่งมะและจานั้น จะต้องเชื่อฟังคำสั่งของผู้บังคับบัญชาที่เหนือตนอย่างเข้มงวด ไม่สูบบุหรี่ขณะอยู่บนหลังช้าง รับประทานชิ้นส่วนสัตว์ป่าบางอย่างเป็นอาหารไม่ได้ เช่น ขา หัวและเครื่องใน และในระหว่างที่พักอยู่ในที่พักกลางป่า จะต้องคอยรับใช้ครุบาใหญ่ คอยต้มน้ำร้อนให้ครุบาใหญ่ทุกเช้าเย็น อีกทั้งต้องคอยจูงนุหรี่ให้ครุบาใหญ่เมื่อต้องการจะสูบบุหรี่ยีกด้วย

(๓) สเดียงหรือหโมสเดียง คือหโมจาทที่คล้องช้างป่าได้ไม่น้อยกว่า ๒ ตัว และได้ผ่านการทำพิธียกระดับให้เป็นสเดียงหรือหโมสเดียงเรียบร้อยแล้ว แต่การเป็นหโมสเดียงของหโมจานั้น ไม่ต้องทำการบวชเหมือนอย่างบวชหโมใหม่ของมะเพื่อเลื่อนขึ้นเป็นจาหรือหโมจา เพียงแต่ทำพิธีอย่างคร่าวๆเท่านั้น อีกทั้งไม่ต้องมีการแสดงวิธีคล้องช้างให้ดู และการเป็นหโมสเดียงจะเป็นได้ก็ต่อเมื่อหโมช้างอื่นๆเห็นชอบและพร้อมใจกันเสนอชื่อให้ครุบาใหญ่แต่งตั้งขึ้น เมื่อทุกฝ่ายเห็นชอบแล้ว ครุบาใหญ่ก็จะทำพิธีให้หโมจาดำรงตำแหน่งเป็นหโมสเดียงได้

สเดียงหรือหโมสเดียงนี้ ถือว่าเป็นสมุนเบื่องซ้ายของครุบาใหญ่ บางครั้งก็เรียกว่า “หโมเบื่องซ้ายหรือหโมซ้าย” และมักจะนั่งอยู่ทางด้านซ้ายของครุบาใหญ่เสมอในระหว่างการประกอบพิธีกรรม เป็นผู้มีความรู้ในเรื่องภาษาเฉพาะที่หโมช้างจะต้องใช้แทนภาษาสามัญในระหว่างที่อยู่ในป่า หรือที่เรียกว่า “ภาษาผีหรือภาษาปะกำ” ในขณะที่อยู่ในป่าหโมสเดียงจะทำหน้าที่ช่วยสคำหรือหโมสคำ และครุบาใหญ่ในการปกครองดูแลหโมช้างในคณะ และขณะที่อยู่บนหลังช้างก็ห้ามสูบบุหรี่ยเช่นเดียวกับมะและจา

(๔) สคำหรือหโมสคำ คือหโมสเดียงที่ได้จับช้างป่าได้ครบตามจำนวนและประเภทที่กฎระเบียบของหโมช้างได้ตั้งไว้ นั่นคือ ช้างทอก ๑ เชือก ช้างอุทาม ๑ เชือก และช้างพังหรือพลายหรือสิดอก* รวมกันไม่น้อยกว่า ๑๐ เชือก แต่เนื่องจากช้างทอกและช้างอุทามนั้นหาได้ยากมาก จึงมีเงื่อนไขว่าถ้าคล้องช้างป่าได้ไม่ครบทุกประเภทที่กำหนดไว้ ก็เพียงแต่คล้องช้างป่าธรรมดาได้ไม่ต่ำกว่า ๕ เชือก และมีอุบายซื้อหัวช้างสมมติจากครุบาใหญ่โดยมีทะเลยครุ (คำบูชาครุ) ๖ บาทให้ครุบาใหญ่ สมมติว่าคล้องช้างได้ครบจำนวนแล้ว อีกทั้งเป็นผู้ที่มีความชำนาญในการคล้องช้างและรู้จักป่าที่มีช้างอยู่เป็นอย่างดี ครุบาใหญ่

* โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับภาษาผีหรือภาษาปะกำในภาคผนวก ค.

** ช้างทอก คือช้างตัวผู้ที่มิงข้างเดียวมาแต่กำเนิด ช้างอุทาม คือ ช้าง(ป่า)พังหรือพลายหรือสิดอกก็ตาม ซึ่งมีผู้คล้องมาได้แล้วพลัดเข้าไป ภายหลังจับมาได้อีก ช้างสิดอก คือช้างตัวผู้ แต่งเล็กและสั้นฟันปากออกมาประมาณไม่ถึงคืบ หรือมากกว่าเล็กน้อย ไม่ยาวเหมือนงาช้างพลาย

จึงจะทำพิธียกฐานะให้เป็นหมอสดำได้ แต่ทั้งนี้จะต้องได้รับการเสนอชื่อจากบรรดาหมอช่างเสียก่อน เมื่อได้รับการเสนอชื่อแล้ว ก็ให้ครูบาใหญ่ทำพิธีให้ โดยการกล่าวข้อความต่างๆแล้วให้หมอสเคียงผู้นั้นว่าตาม ๓ ครั้ง ซึ่งข้อความดังกล่าวมีว่า “กูบ่ได้รับด้วยจิตด้วยใจ สุดแต่ครูอาจให้ หากญไรไม่มี ที่ไหนที่มาน โจ๊ะกาน ชมโซ”^{*} เมื่อกล่าวจบแล้ว ครูบาใหญ่ก็จะผูกข้อมือข้อเท้า รคน้ำมันต์ เป็นอันเสร็จพิธี และนับว่าเป็น หมอช่างที่สมบูรณ์ จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ครูบา” และถูกเรียกเป็นภาษาฝีมุว่า “กำลวงแกด”^{๐๐}

สดำหรือหมอสดำนี้ นับเป็นหมอช่างชั้นสูงที่เป็นรองก็แต่เพียงครูบาใหญ่เท่านั้น มีหน้าที่ในการปกครองบังคับบัญชาคณะหมอช่างแทนครูบาใหญ่ และปฏิบัติหน้าที่ตามที่ครูบาใหญ่จะมอบหมายให้ เว้นแต่พิธีกรรมเท่านั้นที่เป็นหน้าที่ของครูบาใหญ่โดยเฉพาะ หมอสดำจึงเสมือนเป็นมือขวาหรือ “ควาญ เบื้องขวา” ของครูบาใหญ่ และมักจะนั่งอยู่ด้านขวาของครูบาใหญ่ ในกลุ่มหมอสดำเองนั้นก็แบ่งออกไปอีก ๒ ประเภทคือ^{๐๑}

-หมอสดำชั้นธรรมดา คือหมอสดำที่เพิ่งจะได้รับตำแหน่งใหม่ๆ

-หมอสดำชั้นสูง หมอสดำที่มีความชำนาญในการคล้องช้างเป็นเลิศ เคยผ่านการคล้องช้างมามาก โดยเฉพาะเคยคล้องช้างป่าได้ไม่ต่ำกว่า ๑๔ เชือก และมีโอกาสที่จะได้รับเลือกให้เป็นครูบาใหญ่ได้

(๕) ครูบาใหญ่ คือผู้ที่ป็นหัวหน้าใหญ่สูงสุดในการนำคณะไปคล้องช้าง หมอช่างชนพื้นเมืองบางกลุ่มเรียกว่า “หมอเฒ่า” เป็นผู้ที่ทำหน้าที่เป็นคนกลางระหว่างฝิปะกำกับหมอช่างในคณะผ่านทางพิธีกรรมต่างๆ ด้วยเหตุนี้คำสั่งของครูบาใหญ่ จึงเปรียบเสมือนวาจาอันศักดิ์สิทธิ์ ที่หมอช่างในคณะทุกคนจะต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตาม คุณสมบัติของครูบาใหญ่นั้นคือ เป็นหมอสดำหรือครูบาที่สามารถคล้องช้างป่าได้มาแล้วไม่น้อยกว่า ๕๐ เชือก มีประสบการณ์ในการคล้องช้างจนเป็นที่ยอมรับของหมอช่างทุกคน ตลอดจนเป็นบุคคลที่มีความประพฤติดีเป็นที่เคารพเลื่อมใสของหมอช่าง หมอช่างทุกคนจึงพร้อมใจกันยกย่องและคัดเลือกให้เป็นครูบาใหญ่ ในระหว่างที่ออกไปคล้องช้างป่า ครูบาใหญ่ (หรือครูบาที่ได้รับมอบหมายจากครูบาใหญ่ให้เป็นผู้นำคณะ) มีอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจว่าจะอยู่ในป่าเพื่อคล้องช้างต่อ หรือสั่งให้คณะเดินทางกลับ ครูบาใหญ่อยู่ในฐานะที่จะต้องคล้องช้างป่าให้ได้อย่างน้อย ๑ เชือกทุกครั้งทีออกไปคล้อง ไม่ว่าจะคล้องได้ด้วยความสามารถของตนเอง หรือด้วยความช่วยเหลือของหมอช่างอื่นที่อยู่ได้บังคับบัญชาในฐานะที่เป็นหัวหน้าคณะ ครูบาใหญ่มีหน้าที่ป้องกันหมอช่างทั้งหลายให้พ้นจากภัยอันตรายจากสัตว์ป่าและอุบัติเหตุต่างๆ ด้วยการประกอบพิธีไล่ภูติผีปีศาจในป่า^{๐๒}

* ภาษาถวย ที่ไหนที่มาน หมายถึง ให้ร่ำรวย ให้มีโชค, โจ๊ะกาน หมายถึง ให้คล้องได้, ชมโซ หมายถึง ให้คล้องได้บ่อยๆ

^{๐๐}พระยาราชเสนา, “ชีวิตของชาวโพนช้างอาชีพ” ใน วารสารศิลปากร ปีที่ ๒ เล่มที่ ๕ (กุมภาพันธ์ ๒๔๕๒) หน้า ๗๖-๗.

^{๐๑}รุจิพันธ์ คองกา, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๐๒}รจน์ โสศศิริ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑.

ครูบาใหญ่หรือหมอเฒ่านี้ มีชื่อเรียกเป็นภาษาสืว่า “กำลวงพืด” และในขณะที่เป็นประธานทำพิธีกรรมอยู่ก็จะเรียกว่า “ปฏิยายหรือปติยาย” เป็นผู้เดียวที่สามารถจะประกอบพิธีประจุปะกำ (นำผีปะกำเข้าสิงในบ่วงบาศ) เป็นประธานในการทำพิธีเช่นไหว้ผีปะกำและผีสาขเทวดาทั้งหลาย เป็นผู้ทำพิธีล้างบาปให้กับหมอช้าง ทำพิธีต่างๆที่เกี่ยวกับช้างและหมอช้าง รวมทั้งมีอำนาจที่จะมอบหมายให้หมอสดำหรือครูบาที่อาวุโสสูงสุดเป็นผู้นำคณะในการคล้องช้างแทนตน และยังเป็นผู้วินิจฉัยกรณีที่มีข้อพิพาทเกี่ยวกับเรื่องช้างอีกด้วย ครูบาใหญ่หรือหมอเฒ่าจึงเสมือนหนึ่งเป็นอุปัชฌาจารย์ของพวกหมอและควาญช้างทั้งปวง^{๑๑}

จะเห็นได้ว่า ตำแหน่งการบังคับบัญชาในคณะหมอช้างนั้น มิได้เป็นตำแหน่งที่สืบทอดกันโดยทางทายาทได้ หากแต่เป็นตำแหน่งที่ให้แก่หมอช้าง ผู้ที่สามารถพิสูจน์ตนเองให้ประจักษ์ในความชำนาญ ความสามารถและความรู้ในศิลปวิทยาการเรื่องการคล้องช้าง หรือที่เราเรียกว่าเป็นสถานภาพที่ได้มาโดยความรู้ความสามารถ (achievement status) นั้นเอง ด้วยเหตุนี้ ก่อนจะออกไปคล้องช้าง ทุกครั้ง ครูบาใหญ่จะต้องกำหนดบทบาทหน้าที่ของหมอช้างภายในคณะเสียก่อน เพื่อให้เป็นที่แน่ใจได้ว่าจะไม่มีความยุ่งยากในการบังคับบัญชาในช่วงที่อยู่ป่า การเคารพเชื่อฟังลดหลั่นไปตามลำดับขั้นนั้นนับว่าเป็นผลดียิ่ง เพราะก่อให้เกิดความสามัคคีกันในกลุ่ม ก่อให้เกิดความมั่นคงของกลุ่ม อันจะนำไปสู่ความสำเร็จในการคล้องช้างป่าในที่สุด

๓.๑.๓. การเตรียมการทั่วไป

ภายหลังจากที่รับทราบฤกษ์การเดินทางจากครูบาใหญ่แล้ว บรรดาหมอช้างทั้งหลายก็จะต้องเตรียมตัวให้พร้อมสำหรับการเดินทาง โดยจะต้องงดการใช้งานหนักช้างของตนล่วงหน้าเป็นเวลา ๑ เดือน พร้อมทั้งเลี้ยงดูให้อาหารเป็นพิเศษ เพื่อให้ช้างของตนแข็งแรงเพียงพอที่จะปะทะกับช้างป่าได้ อีกทั้งต้องเตรียมเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นสำหรับการเดินทางด้วย

ส่วนบรรดาภรรยาของหมอช้างที่จะออกไปคล้องช้าง ก็จะเป็นคนตระเตรียมเสบียงและสัมภาระของสามี หรือสมาชิกในครอบครัวที่จะออกไปคล้องช้างให้พร้อม ซึ่งประกอบด้วย

-ข้าวสารอาหารแห้งสำหรับใช้บริโภคให้เพียงพอสำหรับการเดินทางประมาณ ๓ เดือน บรรจุในภาชนะที่ทำมาจากหนังวัวตากแห้ง เย็บเป็นถุงคล้ายกระสอบปุยแต่ปากข้างหนึ่งยาวข้างหนึ่งสั้น ซึ่งแต่ละใบจะบรรจุข้าวสารได้ประมาณ ๓ ถัง ใช้บริโภคได้ ๓ เดือนสำหรับคน ๓ คนภาชนะดังกล่าว ภาษาสืเรียกว่า “สะตอล”

-ภาชนะสำหรับใส่น้ำ

-ได้พร้อมไม้ขีดสำหรับจุดไฟให้แสงสว่างในเวลากลางคืน

-ยารักษาโรค จำพวกสมุนไพรต่างๆ

^{๑๑}พระยาราชเสนา, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

-เครื่องมือในการทำครัว เช่น หม้อข้าว หม้อแกง ถ้วยจาน บรรจุน้ำไว้ในถุงที่ภาษาฝูเรียกว่า “ถุงกระเทียวหรือสะเยา”

-กระสอบใส่เสื้อผ้าและเครื่องใช้ส่วนตัว ที่ภาษาฝูเรียกว่า “สนามมุข” ซึ่งถักด้วยป่าน มีหูรัดตรงปากถุงทำมาจากเขากวางอ่อน

-เงินสำหรับเป็นค้ำยกรูในการทำ “พิธีปะสะ” หากละเมิดข้อห้ามระหว่างการเดินทาง

-หมากพลู โดยการนำไปทอดด้วยน้ำมันมะพร้าวโดยใช้พินไม้มะค่า จากนั้นก็ผึ่งแดดให้แห้งนำไปบรรจุไว้ในกระบอกไม้ไผ่หรือในถุงเล็กๆที่ถักด้วยป่าน มีสายสะพายและหูรัดทำมาจากเขากวางอ่อนที่เรียกกันว่า “ปุนรง” สำหรับให้ผู้ที่ออกไปคล้องช้างเดี่ยวระหว่างทางด้วย

ส่วนผู้ที่จะร่วมไปกับคณะก็จะเตรียมของใช้ส่วนตัว เช่น มีด ปืน และที่สำคัญที่สุดก็คือจะต้องเตรียมเครื่องมือที่ใช้ในการคล้องช้างให้พร้อม ถ้าหากพบว่าชำรุดหรือสูญหายจะต้องทำการซ่อมแซมหรือทำใหม่เสีย ทั้งนี้อุปกรณ์หรือเครื่องมือที่ใช้ในการคล้องช้างมีดังต่อไปนี้

(๑) เชือกหรือบ่วงบาศที่เรียกว่าหนังปะกำ ซึ่งได้กล่าวรายละเอียดไปแล้วในตอนต้น

(๒) ทามคอกหรือทาม คือเชือกหนังขนาดใหญ่ สำหรับใช้ผูกคอช้างป่าที่คล้องได้แล้ว ทำด้วยหนังควายหรือควาย พันเป็นเกลียว ๖ เกลียวบ้าง ๘ เกลียวบ้าง จำนวน ๒ เส้น สำหรับสวมคอช้างป่าเส้นหนึ่ง และสำหรับคล้องติดกับต้นไม้ใหญ่อีกเส้นหนึ่ง ตามช่องของเชือกทามจะมีไม้เลื้อยเป็นหนามแหลมติดไว้สำหรับผูกคอช้างป่า โดยทำเป็นเงื่อนเลื่อนได้ ระหว่างทามทั้ง ๒ ด้าน จะมีลวดหนังหรือเชือกร้อยรัดทามให้พอดีกับคอช้างป่า และมีโซ่โยงติดกันด้วย ซึ่งมีลักษณะเป็นห่วงสำหรับยึดโซ่ไว้กับทาม เพื่อป้องกันไม่ให้โซ่ทามรัดคอช้าง และเพื่อตัดทอนกำลังของช้างป่า ที่ทามคอกจึงมีไม้ที่เป็นหนามหรือมีปลายแหลมพอที่จะทิ่มแทงช้างให้เจ็บปวด ถ้าหากช้างตัวนั้นคึกแรงแกร่งมากขึ้นเท่าใดเชือกทามและหนามแหลมก็จะยิ่งรัดและทิ่มแทงลึกมากขึ้นเท่านั้น อันจะทำให้ช้างป่าซึ่งมีกำลังมากมายหมดพิษสงไปได้ง่ายๆ การทำทามนี้ก็จะต้องได้รับอนุญาตจากครุบาใหญ่เสียก่อนจึงจะลงมือทำได้ แต่ไม่ได้ถือฤกษ์ยามหรือมีพิธีบวงสรวงเหมือนหนังปะกำ ครั้นเมื่อทำเสร็จแล้วก็นำเก็บรวมกับหนังปะกำ

(๓) สลกหรือชดก มีลักษณะคล้ายทามคอกสำหรับช้างป่า แต่สลกใช้เฉพาะกับช้างต่อเมื่อเวลาออกไปคล้องช้าง สลกมีไว้สำหรับเป็นที่ผูกมัดของหนังปะกำ ซึ่งปลายอีกข้างหนึ่งของหนังปะกำนั้นทำเป็นบ่วงบาศติดอยู่กับไม้คันทาม เมื่อคล้องช้างป่าได้แล้วช้างตัวนั้นจะไม่สามารถหนีไปได้ เพราะปลายเชือกปะกำอีกข้างหนึ่งยังผูกติดอยู่กับชดกที่คล้องคอช้างต่อ สลกทำมาจากหนังควายแห้งเช่นเดียวกับหนังปะกำและทามคอก โดยนำเอาหนังควายแห้งขนาดโตประมาณหัวแม่มือ มาพันเป็นเกลียว ๓ เกลียว และที่ปลายทั้งสองข้างทำเป็นหู โดยมีเหล็กทำเป็นห่วงและมีลวดหนังสอดหูทั้งสองผูกติดกัน

(๔) ชนั๊ก ซึ่งทำมาจากเหล็กเส้นบิดเป็นเกลียวต่อกันเป็นห่วง ๓ ห่วง จำนวน ๒ ท่อน รูปร่างคล้ายเหล็กบังเหียนม้า ใช้เชือกป่านหรือปอขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑ - ๒ เซนติเมตร ยาว ๔ - ๕ เมตร สอดลอดในห่วงที่ต่อท่อนเกลียวเหล็กกับห่วงรับเชือกอีกข้างละห่วง สอดทาบไปมาเป็นดับผูกติดไว้ ๒ ข้างๆละหนึ่งดับ และมีเชือกหนังร้อยในห่วงปลายทั้ง ๒ ข้างผูกบรรจบกัน สำหรับให้หมอช้างที่ขี่คอ

ข้างเอาหัวแม่เท้าสอดคืบเชือกชนกป้องกันไม่ให้พลัดตกลงมาขณะที่ข้างต่อไถ่คล้องข้างป่า ซึ่งมีประโยชน์คล้ายคลึงกับโคลนที่อานม้า

(๕) ไม้คันทาม เป็นไม้แก่นหรือไม้เนื้อแข็งธรรมดา ยาวประมาณ ๕ เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑ - ๑.๕ นิ้ว ที่ปลายด้านหนึ่งมีที่สำหรับสอดเข้ากับกระบอกล้อไม้ไผ่ ที่ทำเป็นเดือยไว้ที่บ่วงของหนังปะกำ ส่วนอีกด้านหนึ่งหมอข้างจะเป็นผู้จับไว้เวลาไถ่คล้องข้าง หมอข้างจะใช้ไม้คันทามที่มีบ่วงติดอยู่สวมหรือคล้องที่เท้าของข้างป่าข้างใดข้างหนึ่ง โดยมากมักจะเป็นเท้าหลัง เพราะเป็นจังหวะที่ข้างป่าวิ่งหนีพอดี ประกอบกับขาหลังมีกำลังอ่อนกว่าขาหน้าด้วย

(๖) โยงหรือสายโยง เป็นเชือกที่ทำมาจากหนังควาย มีขนาดเท่าหนังปะกำ สำหรับไว้ล่ามข้างป่าที่คล้องได้แล้ว โดยปลายข้างหนึ่งจะผูกกับทามคอ ส่วนอีกข้างจะผูกติดกับต้นไม้

(๗) ไม้้งก ซึ่งเป็นไม้เนื้อแข็ง มีลักษณะโค้งงอที่ปลายด้านหนึ่ง รูปร่างคล้ายค้อน ยาวประมาณครึ่งเมตร ที่ปลายด้านเจาะเป็นรูร้อยเชือก สำหรับผูกติดกับข้อมือ “มะ” ที่นั่งอยู่ท้ายข้าง เพื่อไม่ให้หลุดมือขณะตีท้ายข้าง ไม้้งกจึงเป็นเครื่องมือสำหรับตีท้ายข้างให้วิ่งเร็วขึ้นขณะไถ่คล้องข้างป่า

(๘) กاهرันหรือเดื่อง เป็นห่วงเหล็กขนาดใหญ่และเล็กติดกัน ๒ วง โดยใช้เดือยสลักของห่วงเล็กสอดเข้าไปในรูบนขอบของห่วงใหญ่ ตรงปลายสลักเป็นแป้นติดไว้เพื่อกันหลุด และเป็นข้อต่อระหว่างทามคอกับห่วงโซ่ เพื่อโยงทามทั้งสองที่ล่ามข้างป่าที่จับไว้กับต้นไม้ ป้องกันไม่ให้โซ่ทามบิดรัดคอข้าง

(๙) สเนงเกลหรือซัง ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้เป่าบอกสัญญาณ ทำมาจากเขาควายเจาะรูตรงกลางสำหรับเป่า โอกาสที่จะเป่าสเนงเกลนี้มีอยู่ ๔ ช่วงด้วยกันคือ

-เวลาจะออกจากหมู่บ้านไปคล้องข้างป่า เพื่อเป็นสัญญาณให้ทราบว่าจะคล้องข้างป่าได้ออกไปแล้ว

-เวลาอยู่ในป่าขณะที่ออกไปคล้องข้างป่าในเวลากลางคืน ใช้เป่าเพื่อแสดงที่อยู่ของชมรมเพื่อป้องกันไม่ให้หมอข้างหลงทาง

-เมื่อจะยุติการคล้องข้างในครั้งนั้น เป็นสัญญาณให้คณะคล้องข้างทราบว่าได้ยุติการคล้องข้างแล้ว ให้เตรียมตัวเดินทางกลับบ้าน

-เมื่อมาถึงหมู่บ้าน เพื่อเป็นสัญญาณให้คนในหมู่บ้านทราบว่าคณะคล้องข้างได้กลับมาแล้ว

นอกจากนี้ การเตรียมการหมอข้างที่จะไปคล้องข้างทุกคน ที่จะต้องปฏิบัติในช่วงนี้ก็คือ จะต้องไปดำเนินการขอใบอนุญาตต่อเจ้าพนักงานท้องถิ่น ที่จะไปคล้องข้างตามรายตัวข้างต่อเชือกละ ๑ ฉบับ

เมื่อเจ้าหน้าที่ออกใบอนุญาตให้แล้วจึงจะออกเดินทางได้ ทั้งนี้ใบอนุญาตดังกล่าวมีอายุ ๑ ปี และจะคล่อง
ข้างป่าได้เพียงเท่าจำนวนที่กำหนดไว้ในใบอนุญาตเท่านั้น*

๓.๑.๔. การทำพิธีเซ่นไหว้ผีปะกำ ผีเรือน และผีประจำหมู่บ้าน

ก่อนการเดินทางออกไปคล้องข้างป่าแต่ละครั้งนั้น บรรดาหมอช้างทั้งหลายจะต้องทำพิธี
เอาฤกษ์เสียก่อน โดยการเซ่นไหว้ผีปะกำ ผีเรือนและผีประจำหมู่บ้าน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑.๔.๑. พิธีเซ่นไหว้ผีปะกำ

พิธีกรรมนี้จะกระทำในช่วงเช้าของวันก่อนที่จะออกเดินทาง โดยหมอช้างแต่ละคนก็จะ
ทำพิธีที่ศาลปะกำของตน ทั้งนี้โดยมีครุบาใหญ่เป็นประธานในพิธี พร้อมทั้งหมอสดำอีก ๓ คน บุคคลทั้งสี่
จะเป็นผู้ทำพิธีทั้งหมด บรรดาหมอช้างที่จะร่วมเดินทางไปด้วยก็จะนั่งล้อมรอบครุบาใหญ่ และหมอช้างที่
เข้าร่วมพิธีทุกคนจะต้องนุ่งโสร่งสีเขียวตองอ่อน ไม่สวมเสื้อ มีเพียงผ้าขาวม้าหนึ่งผืนคาดเอว อีกผืนคล้อง
เฉียงไหล่ อาจนำเครื่องรางของขลังอื่นๆเข้าพิธีด้วยก็ได้ แต่ห้ามพวกที่เป็นเงินและทองคำ รวมทั้งห้ามสูบ
บุหรี่ยะหว่างพิธีด้วย ส่วนลูกเมียและญาติพี่น้องของหมอช้างก็จะนั่งร่วมพิธีอยู่บริเวณรอบนอก ทั้งนี้เครื่อง
เซ่นที่ใช้มีดังนี้

- (๑) ไก่ต้ม ๑ ตัว
- (๒) เหล้าขาว ๑ ขวด
- (๓) กรวยดอกไม้ ๕ กรวย
- (๔) เทียน ๑ คู่
- (๕) หมาก ๒ กำ
- (๖) บุหรี่ ๒ มวน
- (๗) ข้าวสวย ๑ งาน แยก ๑ ถ้วย และน้ำ ๑ ขัน
- (๘) โสร่ง ๑ ผืน
- (๙) เงิน ๑๒ บาท
- (๑๐) ด้ายดำด้ายแดงสำหรับผูกแขน
- (๑๑) ขมิ้นผง

เครื่องเซ่นทั้งหมดนี้จะถูกนำมาวางบนผ้าขาวขนาด ๖ สอก ที่ปูไว้บนพื้นหน้าศาลปะกำ
และพิธีจะเริ่มต้นขึ้นโดยหมอช้างผู้เป็นเจ้าของศาลปะกำ ยกเครื่องเซ่นที่เตรียมไว้มอบให้ครุบาใหญ่และ
หมอสดำทั้งสาม ซึ่งอยู่บนศาลปะกำ แล้วครุบาใหญ่และหมอสดำก็จะเป็นคนยกเครื่องเซ่นถวายผีปะกำ

* เรื่องการขอใบอนุญาตไปคล้องข้างป่านี้เพิ่งจะมีบังคับใช้ในช่วงหลัง ในอดีตนั้นการคล้องข้างป่าของ
พวกเขาสามารถกระทำได้เลยโดยเสรี

จากนั้นก็จุดเทียนบูชาพนมมือแล้วกล่าวว่า “โวย สาธุฯ ปะกำปะกาเฮีย* มื้อนี้แม่นวันดี** จะออกไปคล้องช้างแล้ว ขอให้คุณครูบาอาจารย์และศิษย์ตายพี่น้องทั้งหลายที่ตายไปแล้วกับตีปะกำ ให้หมากินของที่เช่นเหล่านี้ มีโชคมีหมาน ขอให้จุการ*** ทางหลังให้ได้จุงห้า ทางหน้าให้ได้จุงหก และขอให้ได้อยู่ดีมีแฮสนุกสบาย ความเจ็บอย่าให้ได้ ความไข้อย่าให้มี กลับมาจะให้กินหมูคนละโต ๒ โต”^{๑๔} จากนั้นจึงอธิษฐานเสี่ยงทายกระดูกคางไก่ เพื่อตรวจสอบว่าจะสามารถไปคล้องช้างในครั้งนี้ได้หรือไม่ โดยยกไก่ที่นำมาเช่นขึ้นเหนือหัวแล้วพูดว่า “พวกข้าพเจ้าจะไปคล้องช้างคราวนี้จะไปได้หรือไม่ได้ ถ้าไปได้ขอให้หัวไก่เป็นสีขาवलอดและให้คางไก่เป็นปกติเรียบร้อย ถ้าไปไม่ได้ก็ขอให้หัวไก่เป็นสีฟกขำดำเขียวและคางไก่งอจุ่มปลายปากเข้าหาคอก”^{๑๕} หลังจากนั้นครูบาใหญ่ก็จะรินเหล้าใส่แก้วยกเช่นตีปะกำบนศาล แล้วหยิบหัวไก่มาลอกเนื้อบริเวณคางไก่ออก พิจารณาดูกระดูกคางไก่ บริเวณกระดูกอ่อนโคนลิ้นซึ่งอยู่ระหว่างกระดูกคาง ถ้าหัวไก่เป็นสีขาवलอดและกระดูกอ่อนโคนลิ้นเหยียดตรง ถือว่ามีโชคลาก หรือยิ่งถ้ากระดูกอ่อนโคนลิ้นงอโอนเป็นลูกกล้วย จะถือว่าดีมาก ทั้ง ๒ กรณีนี้แสดงว่าหมอช้างเจ้าของโรงปะกำนั้นไปคล้องช้างได้ แต่ถ้าหัวไก่มีสีเขียวคล้ำหรือกระดูกอ่อนโคนลิ้นงอโค้งเข้าไปจนติดโคนกระดูกอ่อน ถือว่าเป็นลางร้ายไปคล้องช้างไม่ได้ถ้าขึ้นไปอาจได้รับอันตราย เจ็บป่วยกลางทางหรือเสียชีวิตได้ หมอช้างที่ไปด้วยกันจะต้องคัดหมอช้างคนนั้นออก ไม่ให้ไปคล้องช้างด้วย การเสี่ยงทายด้วยวิธีการดูกระดูกคางไก่นี้ เรียกว่า “พิธีถอดกระดูกคางไก่” ภายหลังจากการเสี่ยงทายแล้ว ก็เป็นอันเสร็จพิธี และจะนำเอาไก่และเครื่องเช่นมารับประทานกันในหมู่เครือญาติ จากนั้นเมื่อรับประทานเสร็จ มะก็จะขึ้นช้างต่อนำมาเทียบที่หน้าศาลปะกำ หมอช้างก็จะยกเปลือกไม้กระโดนแห้งที่ทุบเป็นแผ่นขนาดยาว ๓ สอก กว้าง ๒ สอก ส่งให้มะปุ่นหลังช้างต่อ แล้วเอาหนังวัวหรือหนังควายแห้งประมาณ ๖ - ๗ แผ่น ปูทับบนเปลือกกระโดนอีก เพื่อมิให้หลังช้างต่อแตก แล้วเอาดินโตนหรือที่รองสัปคับวางบนหนังที่ปูนั้น พร้อมกับนำหาวขนาดเท่าหัวแม่มือ ๓ เส้น มาพันเป็นเกลียวผูกดินโตนข้างหนึ่ง แล้วสอดไปได้ท้องช้างโอบขึ้นเพื่อมาผูกดินโตนอีกข้างหนึ่ง ป้องกันไม่ให้ดินโตนเลื่อนหรือหลุดจากหลังช้างต่อ จากนั้นหมอช้างจึงไปเชิญหนังปะกำจากศาลขึ้นไปวางบนหลังช้างต่อ โดยพนมมือและใช้คำพูดเป็นภาษาลาวมีใจความว่า “ขอเชิญหนังปะกำขึ้นหลังช้างต่อ เพื่อไปแทรกโพนช้าง” แล้วจึงยกหนังปะกำส่งให้มะซึ่งอยู่บนหลังช้างต่อ นำไปวางไว้บนดินโตน และส่งทามให้มะวางบนหนังปะกำ พร้อมกับหนังโงช้างอีกเส้นหนึ่งส่งให้มะวางวางบนหนังปะกำ ร้อยในบ่วงหนังทาม แล้วจึงส่งเสื้อผ้า เสบียงอาหารและภาชนะใส่อาหารที่ทำจากกะลามะพร้าวให้มะวางบนหนังโง

* คำว่า ปะกำปะกา คือผีประจำเชือกบ่วงบาศหรือผีปะกำ

** แม่น หมายถึง ลูก

*** มีโชคมีหมาน(มาน) คือ ให้มีโชค, ขอให้จุการ คือ ขอให้ให้ได้

^{๑๔} พระยาอินทรมนติศรีจันทรวงุมาร (๒๔๗๐) อ้างถึงใน จานงค์ ทองประเสริฐ, “การจับช้างป่า และภาษาผีป่า” ใน แหล่งโบราณคดีในประโคนชัย และปราสาทหินพนมรุ้ง หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายชู ธรรมกุล ป.ช. ณ เมรุวัดอินทวาราม อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๕ กรกฎาคม ๒๕๒๖, หน้า ๑๒๐.

^{๑๕} พระยาราชเสนา, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑. และ รุจิพันธ์ ดอกงา, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

อีกต่อหนึ่ง ขั้นตอนสุดท้ายก็คือการเอาประทุน (ใช้แทนสัปคับ) ซึ่งสถานเป็นโครงด้วยไม้ไผ่กรุด้วยใบตะแบง ส่งให้มะขิ่นวางครอบและผูกไว้บนดินโทนาให้แน่นเพื่อกันของมิให้เป็ยกฝนหรือปลัดตก แล้วหมอกก็ขึ้นไปนั่งบนคอช้างแทนมะ พร้อมกับรำลาลูกเมียและญาติพี่น้องในครัวเรือนเดียวกัน และกำชับให้ปฏิบัติตนตามกฎที่ยึดถือกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษระหว่างที่พวกตนไปคล้องช้างอย่างเคร่งครัด ซึ่งกฎดังกล่าวเท่าที่รวบรวมได้ มีดังต่อไปนี้

(๑) ห้ามไม่ให้ปิดกวาดบ้านเรือนและที่นอน แต่ถ้ามีผงก็ให้หิยบใส่กระบุง หรือตะกร้านำไปทิ้งให้ไกลบ้านได้

(๒) ห้ามขึ้นไปนั่งหรือนอนบนที่นอนของผู้ที่ออกไปคล้องช้าง

(๓) ห้ามมิให้รับแขกบนเรือน แต่รับแขกบนพื้นดินได้

(๔) ห้ามไม่ให้ทิ้งของจากบนเรือนมายังพื้นดิน เว้นแต่จะมีคนคอยรับอยู่ข้างล่าง

(๕) ห้ามผู้อ่อนมานอนค้างที่บ้านโดยเด็ดขาด ถ้าเป็นญาติซึ่งมีความจำเป็น ก็จะต้องหาที่พักแห่งอื่นให้พัก และส่งอาหารไปให้ได้

(๖) ห้ามไม่ให้คนอยู่บนเรือนพูดกับคนข้างล่างที่อยู่บนพื้นดิน

(๗) ห้ามแต่เฉพาะภรรยาไม่ให้แต่งตัวสวยงาม คือ ทาขมิ้น แป้ง น้ำมัน หวีผมรวมทั้ง

ร้องรำทำเพลง

(๘) ห้ามคนในบ้านนั่งขวางบันได

(๙) ห้ามพูดคุยกับคนแปลกหน้า โดยเฉพาะคนแปลกหน้าผู้ชาย

(๑๐) ห้ามปิ่นปายคั้นหมอน

(๑๑) ห้ามทุกคนตัดเล็บ ตัดผม

(๑๒) ผู้ที่เป็นผู้ใหญ่บ้านหรือหัวหน้าครอบครัวต้องไว้ผมยาว

(๑๓) ห้ามพูดโกหก คำหยาบหรือใช้ถ้อยคำหยาบคายกับเด็ก

(๑๔) ห้ามคนในบ้านไปนอนหรือค้างคืนที่อื่น

(๑๕) ห้ามนุ่งผ้าไหม

(๑๖) ถ้ามีคนมาเรียกไม่ว่าเวลาใด ห้ามขานรับขณะอยู่บนบ้าน ให้ลงมาจากบ้านก่อนจึงจะขานรับได้

(๑๗) เวลาหุงข้าวหรือทำครัว ห้ามซักฟืนออกจากเตา ให้ดันเข้าไป

(๑๘) เวลาตัดฟืนห้ามใช้เท้าเหยียบ ให้ฟืนจนขาดไปเอง

(๑๙) ให้ผู้ชายซึ่งอยู่ทางบ้านนำสุรา ๑ ขวด ไปเช่นศาลหรือโรงเก็บหนังปะกำทุกเดือนๆ ละครั้ง จนกว่าผู้ออกไปคล้องช้างจะกลับมา ทั้งนี้ห้ามมิให้ผู้หญิงขึ้นไปบนศาลปะกำโดยเด็ดขาด

(๒๐) ก่อนนอนทุกวัน จะต้องกราบไหว้ผีปะกำและเทวดาทุกครั้ง

บรรดากฎข้อบังคับซึ่งเป็นทั้งข้อห้ามและข้อปฏิบัติเหล่านี้ ผู้ที่อยู่ทางบ้านจะต้องปฏิบัติจนกว่าผู้ไปคล้องช้างจะกลับมา ซึ่งพวกเขาเรียกช่วงเวลานี้ว่า “ช่วงเข้ากรรมหรือถือปะกำ” ถ้าหากไม่ปฏิบัติ

ตามหรือละเมิดกฎข้อใดข้อหนึ่งแล้ว ก็จะต้องถือว่า “ผิดปะกำ” เชื่อว่าผู้หนึ่งหรือครอบครัว รวมทั้งผู้ที่ไปคล้องช้างจะเกิดอันตรายได้ ขณะเดียวกันบรรดาหมอช้างทั้งหลายเมื่อได้ทำการเช่นไหว้ผีปะกำแล้ว ก็จะต้องถือว่าทุกคนอยู่ในช่วง “เข้ากรรมหรือถือปะกำ” ด้วยเช่นกัน ซึ่งพวกเขาจะต้องปฏิบัติตามกฎหรือวินัยที่หมอช้างที่ออกไปคล้องช้างจะต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ประหนึ่งพระสงฆ์ที่ต้องปฏิบัติตามพระวินัย เพื่อให้ตนเป็นผู้ที่บริสุทธิ์ทั้งร่างกายและจิตใจ ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องของโลก เข้าไปอยู่ในโลกของวิญญาณ มิฉะนั้นแล้วอาจจะได้รับอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ ซึ่งวินัยหรือข้อปฏิบัติในช่วงระยะเข้ากรรมดังกล่าว สำหรับหมอช้างทุกคนมีดังต่อไปนี้

(๑) ห้ามมิให้หมอช้างเหล่านั้นกลับไปยังบ้านเรือนของตนอีก จนกว่าจะกลับมาจากการคล้องช้างและได้ทำพิธีลาปะกำแล้ว

(๒) หมอช้างทุกคนจะต้องเชื่อฟังครุบาใหญ่ และปฏิบัติตามคำสั่งอย่างเคร่งครัด

(๓) ห้ามยุ่งเกี่ยวกับผู้หญิงระหว่างที่ออกเดินทางไปคล้องช้าง

(๔) ห้ามแต่งตัวสวยงาม เสื้อผ้าที่ใช้สวมใส่จะต้องเป็นชุดเก่า

(๕) ห้ามใช้ผ้าโพกศีรษะ

(๖) ต้องพูดจกกันด้วยภาษาผีหรือ “ภาษาปะกำ” จะพูดภาษาคนธรรมดาไม่ได้

(๗) ห้ามพูดเท็จ หรือมีความลับต่อกัน

(๘) หมอช้างทุกคนจะต้องนอนหลังครุบาใหญ่และครุบาตามลำดับ และเมื่อจะเข้านอนจะต้องไหว้หนึ่งปะกำและครุบาอาจารย์

(๙) เมื่อจะสูบบุหรี่ ต้องใช้มือบังแสงไฟไว้ จะปล่อยให้แสงไฟลอดออกมาไม่ได้

(๑๐) ห้ามมิให้คล้องลูกช้างต่อที่ติดแม่ วังปนไปในโหลงช้างป่า

ทั้งนี้ถ้าหมอช้างคนใดทำผิดหรือละเมิดแม้แต่ข้อเดียว ก็ถือว่าผู้นั้นหลุดพ้นจากการเป็นหมอช้างไปแล้ว จะต้องมีการทำพิธีชำระบาปหรือที่เรียกกันว่า “พิธีปะสะ” โดยให้ครุบาใหญ่ หรือครุบา (หมอสคำ) ที่ได้รับมอบหมายจากครุบาใหญ่ให้เป็นหัวหน้าคณะ ในกรณีที่มีการไปคล้องช้างคราวนั้น ครุบาใหญ่ไม่ได้ไปด้วย เป็นผู้ทำพิธีปะสะให้ โดยการเสี่ยงปะกำว่าทะเลายครุ (คำบูชาครุ) จะมีเท่าไร (ถาพนำราคาตั้งแต่น้อยไปหามาก) ถ้าผีปะกำแสดงค่าทะเลายเท่าไร ก็เอาเท่านั้น จึงจะปะสะให้หมดมลทินไปได้ โดยเฉพาะข้อที่ห้ามมิให้คล้องลูกช้างต่อ แม้โดยเข้าใจผิดคิดว่าเป็นลูกช้างป่านั้น ถ้าหมอคนใดไปกระทำผิดเข้าก็ถือว่าเป็นความผิดขั้นร้ายแรง ต้องทำพิธีปะสะใหม่ แล้วจึงจะคืนภาวะมาเป็นหมอช้างได้อีก^{๑๖}

๓.๑.๔.๒ พิธีเซ่นผีเรือน

ภายหลังจากการเช่นไหว้ผีปะกำของตระกูลครบทุกศาลแล้ว ก็จะต้องทำการเช่นไหว้ผีเรือน (ดุงปัดหรือยัจวะดุง) โดยนำเครื่องเช่นทั้งหลายที่เตรียมไว้ ไปเซ่นที่หิ้งผีเรือนบนบ้าน ผู้ที่ทำหน้าที่

^{๑๖} พระยาราชเสนา, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

เช่นไหว้ ก็คือ ผู้อาวุโสของครัวเรือน ภายหลังจากการเช่นไหว้แล้ว ก็จะมีการเสวยทวยกระดูกลางไก่อด้วยเช่นกัน

๓.๑.๔.๓. พิธีเช่นไหว้ผีปู่ตาหรือผีประจำหมู่บ้าน

ชาวทวยเลียงซำบ้านตากกลางรู้จักผีประจำหมู่บ้านของตนในชื่อ “ยาจวะปรัมหรือพุดตา” มากกว่า “ผีปู่ตา” ซึ่งเป็นชื่อที่ชาวไทย-ลาวในภาคอีสานเรียกผีประจำหมู่บ้าน ซึ่งข้าพเจ้ามีความเห็นว่าการเชื่อเรื่อง “ยาจวะปรัม” นี้ น่าจะเป็นความเชื่อที่ชาวทวยรับอิทธิพลมาจากชาวไทย-ลาว เพราะปรากฏว่าความเชื่อเรื่องผีปู่ตานี้ เป็นความเชื่อที่นับถือกันในกลุ่มชาวไทย-ลาวมาช้านานแล้ว^{๓๖} และสำหรับชาวทวยเลียงซำแล้ว เมื่อจะออกไปคล้องซำแต่ละครั้ง นอกจากจะเช่นไหว้ผีประจำแล้ว ยังต้องเช่นไหว้ยาจวะปรัมหรือผีปู่ตาอีกด้วย ปกติมักจะเป็นบิดามารดาของหมอซำ เป็นคนไปทำพิธี โดยมีเครื่องเช่นซึ่งประกอบด้วยไก่อต้ม ๑ ตัว กล้วยดอกไม้ ๕ กล้วยพร้อมรูปเทียน และเหล้า ๑ ขวด ในขณะที่ทำการเช่นไหว้ก็จะพูดกับยาจวะปรัมขอให้ช่วยให้การคล้องซำประสบความสำเร็จ และเดินทางกลับมาโดยปลอดภัย และจะมีการเสวยทวยด้วยกลางไก่อด้วย ถ้าปรากฏว่ากลางไก่อไม่ดี ก็จะต้องทำการเช่นไหว้ยาจวะปรัมอีกครั้ง

๓.๒. ช่วงระหว่างการออกเดินทางและตั้งค่ายพักแรมระหว่างทาง

ภายหลังจากการทำพิธีเช่นไหว้ผีประจำเสร็จสิ้นแล้ว หมอซำที่ได้รับมอบหมายก็จะเป่าเขาควยหรือ “สเนงเกล” เป็นสัญญาณเริ่มต้นออกเดินทาง โดยเริ่มต้นตามลำดับความสำคัญ คือครูบาใหญ่หรือหมอเฒ่าจะเป็นผู้นำขบวน ขบวนคล้องซำก็จะเริ่มเคลื่อนขบวนออกจากหมู่บ้านไปพักแรมที่ชายป่าใกล้ๆ กับหมู่บ้านช่วงระยะเวลาหนึ่ง* ซึ่งระหว่างที่พักอยู่ที่นี่ ครอบครัวทางบ้านสามารถที่จะส่งข้าวปลาอาหารและสิ่งของจำเป็นไปได้ แต่ทั้งนี้ห้ามหมอซำทุกคนแต่ละต้องเนื้อตัวของภรรยาหรือลูกสาวโดยเด็ดขาด ดังนั้นเวลาจะรับประทานอาหาร บรรดาหมอซำทุกคนก็จะปูหนังวัวหรือหนังควายรองนั่ง แยกห่างจากภรรยาและลูกสาว แต่สำหรับลูกชายแล้วไม่มีข้อห้ามแต่อย่างใด

^{๓๖} สุเทพ สุนทรเกตุช, “ความเชื่อเรื่อง “ผีปู่ตา” ในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ใน สุเทพ สุนทรเกตุช (ผู้แปลและบรรณาธิการ) สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรุงเทพมหานคร: แผนกวิชาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๑), หน้า ๑๓๕ - ๑๓๕.

* ที่พักดังกล่าวนี้อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑน์หมู่บ้านซำหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ศูนย์ศึกษา ซึ่งเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๓๕ ที่ผ่านมาก็มีการรื้อฟื้นพิธีบวงสรวงใหม่ (ปะชิมอ) กันที่นี่

ภาพที่ ๕.๖. เป้าเขากวายเป็นหรือ “สเนงเกล” ให้สัตตัญญาณก่อนออกเดินทาง

ที่พักแห่งนี้เรียกกันในหมู่หมอช้างว่า “ชมรม” ทั้งนี้บรรดาหมอช้างจะช่วยกันปลูกปะรำไว้ตรงกลางชมรม แล้วนำเชือกปะกำของตนเองไปวางไว้บนปะรำ ณ สถานที่แห่งนี้ จะมีการทำพิธีที่สำคัญอีก ๒ พิธีคือ พิธี “ปะชิมอ” หรือการบวชหมอใหม่เพื่อยกฐานะจากมะมาเป็นจาหรือหมอจา และพิธีแสดงความเคารพพระครู หลังจากตั้งค่ายพักที่ชมรมแห่งนี้ชั่วระยะเวลาหนึ่งแล้ว ก็จะออกเดินทางจากชมรมนี้เพื่อเข้าสู่ป่าลึกต่อไป และก่อนที่จะตั้งค่ายพักใหม่ครั้งต่อไป ก็จะมีขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่ง คือ ครอบาใหญ่ จะทำการชักซ้อมความเข้าใจเกี่ยวกับระเบียบวินัยต่างๆ ที่หมอช้างจะต้องปฏิบัติในระหว่างการอยู่ในป่า ซึ่งรายละเอียดของพิธีกรรมทั้งหมดและวินัยของหมอช้างในช่วงนี้มีดังนี้

๓.๒.๑ พิธีบวชหมอช้างใหม่

พิธีนี้หมอช้างเรียกว่า “ปะชิมอ” จัดขึ้นเพื่อให้เกิดความมั่นใจในความสำเร็จของการคล้องช้าง และขณะเดียวกันก็เพื่อแต่งตั้ง “มะ” ให้ดำรงตำแหน่ง “จา” ด้วย มะจะแต่งกายในชุดงูกระเบน ไม่สวมเสื้อ มีผ้าขาวม้าคาดเอว นั่งรอบครอบาใหญ่ที่ด้านหน้าของปะรำ โดยมีหมอสดำ ๒ คนที่อาวุโสร่วมเป็นคณะประกอบพิธีด้วย พิธีนี้จะกระทำในบริเวณชายป่าที่คณะคล้องช้างตั้งชมรมอยู่ ทั้งนี้หากเป็นการทำพิธีปะชิมอในหมู่บ้าน จะต้องมีหมอสดำร่วมในพิธีมากกว่านี้ อาจเป็น ๓ หรือ ๔ คน และหากไม่มีหมอ

ศดำก็ให้เชิญหมอช่างที่คล่องช่างได้มากที่สุดมาร่วมทำพิธีแทน^{๑๘} ของที่ใช้ในพิธีประชิดจะต้องเรียกเป็นภาษาผีทั้งสิ้น ของเหล่านี้ถือเป็น “ค่าทะลายครู” หรือค่าบูชาครู ซึ่งประกอบไปด้วยสิ่งต่อไปนี้^{๑๙}

- (๑) ปูนรงหรือโพนโงง (คือถุงบรรจุหมากพลู)
- (๒) สะเยา (คือถุงบรรจุข้าวสาร)
- (๓) สนาม मुख (คือถุงบรรจุเสื้อผ้าและเครื่องครัว)
- (๔) กระบอกไม้ไผ่ สำหรับผสมมูลช้างกับน้ำ
- (๕) ถาดใส่โตมอะซอม (ข้าวต้มมัด) ๔ ถู
- (๖) ค้าย ๑ มัด หรือสายสิญจน์ ๒ เส้น
- (๗) เหล้า ๑ขวด
- (๘) รูปเทียนจำนวน ๕ ถู
- (๙) กรวยดอกไม้ที่ทำจากใบตองจำนวน ๕ กรวย
- (๑๐) ไก่ต้ม ๑ ตัว
- (๑๑) ข้าวสาร ๑ จาน^{๒๐}
- (๑๒) เงิน ๑.๕๐ บาท^{๒๑} วางไว้บนจานข้าวสาร
- (๑๓) ไม้คั้นจาม

อุปกรณ์เหล่านี้ผู้ที่บวชต้องจัดเตรียมมาเอง ทั้งนี้พิธีก็จะทำที่บริเวณโคนต้นไม้ใกล้ๆ ที่พัก โดยมีการนำช่างต่อจำนวน ๒ เชือกมาร่วมพิธีด้วย สมมติว่าเป็นช่างต่อ ๑ เชือก และช่างป่า ๑ เชือก แล้วครูบาใหญ่ก็จะสั่งให้คนไปตัดไม้มาทำชมรม ซึ่งสมมติว่าเป็นที่พักในป่าที่ไปคล้องช้าง เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็เอา ตะกร้ากะทงข้าว* มาตั้ง แล้วยกเครื่องเช่นหรือ “ค่าทะลายครู” ไปวางไว้ข้างบน แล้วผู้บวชยกถวายเป็นครูบาใหญ่ ครูบาใหญ่ก็จะเรียกหมอสะดำและหมอสะเดียงทั้งสองมาขึ้นใกล้ๆ เพื่อร่วมทำพิธี แล้วให้นำช่างที่สมมติว่าเป็นช่างต่อมาขึ้นตรงหน้าชมรม เมื่อพร้อมแล้วครูบาใหญ่ก็จะเริ่มทำพิธีโดยการเป็นผู้ถามและผู้บวชหมอบใหม่เป็นผู้ตอบ เป็นประโยค จนครบ ๓ ครั้งด้วยกัน ดังต่อไปนี้^{๒๒}

ครั้งแรกถามและตอบดังนี้

ครูบาใหญ่ : “มาจากไหน”

ผู้บวช : “มาแต่บวช”**

^{๑๘} สัมภาษณ์หมอบา แสสนดี, ๑๔ สิงหาคม ๒๕๓๘

^{๑๙} วิจารณ์ โสคติริ, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๑๑๓.

^{๒๐} *เรื่องเดียวกัน*

^{๒๑} *เรื่องเดียวกัน*

* คือภาชนะสานด้วยไม้ไผ่สำหรับใส่สิ่งของ

^{๒๒} ฐิติพันธ์ ดอกงา, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๑๕-๑๖.

** เป็นภาษาผี หมายถึง ไปคู่ช่างมา

ครุบาใหญ่: “สบไหม”

ผู้บวช: “ไม่สบ”

ครุบาใหญ่: “ไปดูใหม่”

เสร็จแล้วผู้บวชก็จะเดินกลับไปชั้วขณะ คล้ายกับว่าไปป่า แล้วกลับมาที่ครุบาใหญ่ๆก็จะถามคำถามเดิมเป็นครั้งที่สองดังนี้

ครุบาใหญ่: “มาจากไหน”

ผู้บวช: “มาแต่บวช”

ครุบาใหญ่: “สบไหม”

ผู้บวช: “เห็นแต่รอย”^{*}

ครุบาใหญ่: “ไปดูใหม่”

ผู้บวชก็จะต้องเดินกลับไป และกลับมาใหม่เหมือนครั้งแรก ครุบาใหญ่ก็จะถามคำถามเป็นครั้งสุดท้ายว่า

ครุบาใหญ่: “มาจากไหน”

ผู้บวช: “มาแต่บวช”

ครุบาใหญ่: “สบไหม”

ผู้บวช: “เห็นทั้งกลอนมัน”

ครุบาใหญ่: “มากไหม”

ผู้บวช: “ถึงร้อย ถึงพัน สลาย พลาย แม”^{**}

เมื่อถามครบ ๓ ครั้งแล้ว ครุบาใหญ่ก็จะจุดรูปเทียน แล้วเสกคาถาบูชาผีปะกำ และเชื้อเชิญให้พระครุมาเป็นประธานในพิธีด้วย โดยการกล่าวเชิญซ้ำๆกัน ๓ ครั้ง แล้วกล่าวเชิญเทวดาทั้งหลายให้มาร่วมในพิธีด้วย ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๑๑ ตน เรียงลำดับจากสูงไปหาต่ำดังต่อไปนี้^{๒๓}

๑. พระอาทิตย์

๒. พระจันทร์

๓. พระอังคาร

๔. พระธรณี

๕. พระกิติ ?

๖. พระอิศวร หรืออินศวร

* เห็นแต่รอยเท้าช้างป่า

** เห็นทั้งกลอนมัน เป็นภาษาผี หมายถึง เห็นทั้งตัวช้างป่า, สลาย หมายถึง ช้างพลาย, พลาย หมายถึง งาช้าง และ แม หมายถึง ช้างคัวเมีย

^{๒๓} สัมภาษณ์หมอเภา แสนดี, ๑๒ ตุลาคม ๒๕๓๘.

๗. พระสุย ?

๘. พระโกศวรรตีสรีระวัง

๙. พระกัณคคาม ?

๑๐. พระรามเทศ ?

๑๑. นาคลาดบันดาล ?

เสร็จแล้วผู้บวชหมอใหม่หรือมะก็รับน้ำซึ่งผสมกับมูลช้างจากครุบาใหญ่มาดื่มทุกคน จากนั้นก็ผลัดกันขึ้นขึ้นบนหลังช้างต่อ ทั้งนี้ก่อนจะขึ้นนั้นครุบาใหญ่ก็จะกล่าวว่า “พระเชื้อ(เสื่อ)เมือง พระทรงเมือง เจ้าเอย วันตุ วันตุ หมอใหม่เชิญศิษย์ไป หมอใหม่จะขึ้นคล้อง”^{๒๔} ๓ ครั้ง เมื่อผู้บวชหมอใหม่ขึ้นบนหลังช้างต่อสักครู่แล้ว ครุบาใหญ่ก็จะส่งไม้ค้ำจามไปให้ถือไว้ แล้วบอกให้หมอใหม่เลื่อนไปนั่งอยู่ทางตอนท้ายของช้าง หมอสดำก็จะขึ้นไปขึ้นบนคอช้างต่อ เพื่อแสดงวิธีการคล้องช้างเป็นตัวอย่างให้ผู้ที่จะเป็นหมอใหม่ดู โดยการหยิบหนังปะกำที่อยู่บนหลังช้างต่อ ออกมาคลี่จากขดแล้วขยายบ่วงให้เป็นวง ไขไขว้หรือไขว้ไขว้ที่มียางลื่นรูดบ่วงบาศให้ลื่น พร้อมสะบัดให้บ่วงรูดเข้ารูดออกจนคล่อง หรือเรียกว่า “แกว่งเชือกบาศ” จากนั้นเอาปลายค้ำจามหนีบเข้าที่บ่วงบาศ แล้วจึงบอกให้ผู้ที่จะคล้องช้างต่อซึ่งสมมติว่าเป็นช้างป่า บังคับช้างให้วิ่งไปข้างหน้า และหมอสดำก็จะบังคับให้ช้างต่อวิ่งไปรอบต้นไม้ ๓ รอบ ก่อนที่จะก้มลงสอดปลายค้ำจามซึ่งได้หนีบบ่วงบาศไว้แล้วนั้น ลงไปปรับเท้าช้างซึ่งสมมติเป็นช้างป่าให้ติดบ่วง แล้วจึงลงจากคอช้างเปลี่ยนให้ผู้บวชหมอใหม่เลื่อนจากท้ายช้างไปขึ้นคอช้าง และทำการคล้องช้างให้ดู โดยผู้บวชหมอใหม่จะลงมาปลดบ่วงบาศออกจากเท้าช้างที่ถูกคล้องแล้วขึ้นขึ้นคอช้างต่อ กระทำตามที่หมอสดำได้แสดงให้ดู ผู้ที่จะคล้องช้างป่าก็จะจับช้างออกไป ผู้บวชหมอใหม่ซึ่งจะต้องถือไม้ค้ำจามทั้งสองมือให้อยู่ในระดับหน้าอก ก็จะจับช้างต่อไล่ตามจนคล้องช้างได้ และเมื่อคล้องได้แล้วเขาจะต้องตะโกนคำว่า “ฮะ” ออกมาดังๆ และขอให้ครุบาใหญ่เป็นพยานในการคล้องช้างได้ เสร็จแล้วก็เอาด้ายสีขาวผูกรอบไม้ค้ำจามเพื่อเป็นสิริมงคล^{๒๕} จากนั้นครุบาใหญ่ก็จะกล่าวคำอัญเชิญพระอิศวร พระนารายณ์ พระนเรศวรมาเป็นพยานในความสำเร็จของลูกน้อง พร้อมทั้งประสิทธิ์ประสาทวิชาให้แก่ผู้ที่จะได้เป็นหมอใหม่^{๒๖} แล้วบอกให้ผู้บวชหมอใหม่ลงจากช้างต่อมายังที่นั่งเดิม และผูกแขนให้แล้วเรียกชื่อว่า “ปะกำ” จากนั้นปะกำผู้ซึ่งบัดนี้ได้ตำแหน่งเป็นจ่าหรือหมอจ่าแล้วก็ไปทำความสะอาดพ จูรูปเทียนบูชาหนังปะกำ จากนั้นปะกำทุกคนก็จะเสียดายกระดูกคางไก่ โดยพูดเป็นภาษาผีว่า “คัน ชิ โศก หาย มาน คัน ชิ มาน หาย กูด” ซึ่งแปลได้ว่า “ถ้าจะมีโชคก็ขอให้กระดูกขากรรไกรไถยาวและงาม แต่ถ้าโชคร้ายก็ขอให้สั้นและคด”^{๒๗} ผู้ที่เห็นกลางไม่ที่จะต้องขอร้องให้ครุ

* นามของเทวดาที่ข้าพเจ้าใส่เครื่องหมาย ? ไว้ข้างหลัง หมายถึงเป็นเทวดาที่ไม่คุ้นเคยและไม่เป็นที่รู้จักกันทั่วไป ทั้งนี้นามของเทวดาเหล่านี้ก็จะได้รับการอัญเชิญในพิธีรับขวัญช้างด้วยเช่นกัน

^{๒๔} พระยาราชนา, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๒๕} รจน์ โสตศิริ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๒๗} หน้าเดียวกัน

บาใหญ่ ประกอบพิธีปะชิมอให้เขาอีกครั้ง มิฉะนั้นเขาจะต้องเผชิญกับอันตรายอย่างหนัก หรืออาจจะต้องเสียชีวิตในช่วงที่ออกไปคล้องช้างได้

หลังจากการทำพิธีแล้ว “จา” จะต้องเก็บตัวอยู่ในบริเวณพิธีเป็นเวลา ๓ วัน ระหว่างนี้ก็จะดูแลปรนนิบัติรับใช้ครุบาใหญ่ เตรียมน้ำร้อนให้ทุกเช้าเย็น ทำงานทุกอย่างตามที่ครุบาใหญ่ต้องการ เมื่อถึงเวลากลางคืนก็มีหน้าที่เตรียมพื้นและก่อกองไฟ ๓ กอง ซึ่งกองไฟนี้เรียกเป็นภาษาฝูว่า “กองกำพวด” โดยกองที่หนึ่งอยู่ทางด้านขวาหรือทิศตะวันออกเฉียงใต้ของชมรม เรียกว่า “กำพวดสดำ” สำหรับครุบาใหญ่และหมอสดำ(ครุบา) กองที่สองอยู่ทางด้านซ้ายหรือทิศตะวันตกเฉียงใต้ของชมรม เรียกว่า “กำพวดสเดียง” สำหรับหมอสเดียง และกองสุดท้ายอยู่ทางด้านหรือทิศเหนือของชมรมสำหรับจาและมะ เรียกว่า “กำพวดเซิง” กองไฟเหล่านี้จะต้องลุกอยู่ตลอดเวลา ตั้งแต่แรกจุดจนกระทั่งคณะจะออกเดินทางต่อไป จา และ มะ จะต้องนอนใกล้กองไฟเช่นเดียวกับหมอช้างอื่นๆ และจะต้องหันศีรษะไปทางทิศที่กำหนดไว้ กล่าวคือ จาและมะจะต้องหันศีรษะไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนหมอช้างอื่นๆหันไปทางทิศใต้

ภาพที่ ๕.๑. พิธีบวชมอใหม่ หรือ “ปะชิมอ”

กองไฟทั้งสามนี้ หมอช้างทุกคนนับถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่จะช่วยคุ้มครองรักษาพวกเขาจากภัยอันตรายต่างๆ จึงต้องแสดงความเคารพเป็นประจำทุกวัน ตั้งแต่ย่ำค่ำถึงย่ำรุ่ง ซึ่งระหว่างนั้นจะไหว้เมื่อไรก็ได้ และเมื่อจะออกจากชมรมไปไหน ต้องไหว้ลากองไฟก่อนจึงจะขึ้นช้างต่อได้ มิฉะนั้นจะถือว่าผิดวินัยและอาจจะเกิดการเสียหายด้วยประการใดๆ ขึ้นก็ได้ กองไฟที่หน้าชมรมซึ่งเป็นของจานั้นใช้ประกอบอาหารได้ ส่วนกองไฟทางด้านขวาและด้านซ้ายของชมรมนั้น ห้ามใช้ประโยชน์เพื่อการใดๆ ทั้ง

สิ้น เพราะถือเป็นกองไฟที่เข้ากรรม^{๒๔} เป็นที่สำหรับครุบาใหญ่ใช้เคารพพระครูและพระเพลิง เพื่อที่จะขอพรให้พวกเขามีความมั่นใจ และประสบผลสำเร็จในการคล้องช้าง ทุกเช้าหมอช้างในชมรมจะต้องเข้าไปใกล้กองไฟ เพื่อทำความเคารพบูชาพระเพลิงและพระครูด้วยท่าที่ที่คาราวะอย่างลึกซึ้ง^{๒๕} ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

๓.๒.๒. พิธีกรรมเช่นสรวงพระครู

เช้าวันต่อมาหลังจากพิธีปะชิมอแล้ว หมอช้างทั้งหมดจะไปรวมกันที่บริเวณที่จะประกอบพิธีเคารพพระครู ทั้งนี้จะมีประรำพิธีซึ่งมีหนังปะกำกองรวมกันอยู่ และกองไฟทั้ง ๓ กองอยู่ด้านหน้า ครุบาใหญ่ผู้เป็นประธานในพิธีนั่งอยู่บนพื้น ขนาบข้างด้วยผู้ช่วย ๒ คน คือหมอสดำช้างขวา และหมอสเดียข่างซ้าย ส่วนหมอช้างที่เหลือก็นั่งอยู่รอบๆ วัตถุประสงค์ของพิธีนี้ก็เพื่อที่จะถ่ายทอดความรู้ทางศิลปวิทยาการเรื่องช้างและการคล้องช้าง เพื่อส่งเสริมหมอช้างในตำแหน่งต่างๆตามความสามารถ เพื่อให้ทราบถึงกฎข้อบังคับในการคล้องช้าง รวมทั้งเพื่อเป็นการแสดงความเคารพต่อปฐมอาจารย์หรือหมอช้างคนแรกคือ “พระครู” ด้วย พิธีเริ่มโดยหมอช้างทุกคนจะเตรียมค่าธรรมเนียมในการทำพิธีมอบให้ครุบาใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยเงิน ๑๒ บาทสำหรับหมอจ่า และ ๖๐ - ๑๐๐ บาท สำหรับหมอสเดียข่างและหมอสดำพร้อมข้าวสุก ๑ ถ้วย ผ้าขาว ๑ ผืน และหมอช้างทุกคนจะต้องมอบขามที่ใส่น้ำให้ครุบาใหญ่เพื่อจิบด้วย หลังจากนั้น ครุบาใหญ่ก็จะร่ายมนต์คาถาออกมาดังๆ หมอช้างที่ชุมนุมอยู่ ณ ที่นั่นก็จะว่าตาม เริ่มต้นด้วยการเชิญพระครู และเทพยดาให้มาชุมนุมกันในพิธีอันศักดิ์สิทธิ์นี้ และสรรเสริญผู้ดูแลรักษาและพระครูที่ได้สอนและช่วยรักษาหมอช้างทั้งหลายให้มีความปลอดภัย รวมทั้งได้สอนภาษาผีอันศักดิ์สิทธิ์ให้ แล้วจึงทำการเสกมนต์ไล่ผีร้ายและสิ่งชั่วร้ายออกไป ให้มีแต่ความโชคดีและความสำเร็จมาสู่วิชาชีพของหมอช้างทั้งหลาย เมื่อถึงตอนนี้หมอช้างก็จะให้คำมั่นสัญญาว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปพวกเขาทั้งหลายจะถือการคล้องช้างว่าเป็นอาชีพของเขาไปตลอดชั่วชีวิต และสัญญาว่าจะไม่ฆ่าหรือยิงช้างทั้งจะปฏิบัติตามคำสั่งสอนของครุบาใหญ่ด้วย จากนั้นครุบาใหญ่ก็จะประพรมน้ำมนต์ให้หมอช้างทั้งหลาย เพื่อให้พ้นจากเคราะห์ร้ายมีแต่ความมั่งคั่งและโชคดี แล้วหมอช้างทั้งหลายก็จะจิบน้ำผสมมูลช้าง และเป่าไปที่หนังปะกำอันศักดิ์สิทธิ์ ๓ ครั้ง ครุบาใหญ่ก็จะสั่งให้หมอสดำและหมอสเดียข่างทั้ง ๒ คนขึ้นขี่คอช้างคนละเชือกวนรอบประรำ ๓ รอบ โดยสมมติว่าช้างที่หมอสดำขี่เป็นช้างต่อ และช้างที่หมอสเดียข่างขี่เป็นช้างป่า พลังก็กล่าวถ้อยคำที่เป็นมงคล เพื่อให้พิธีการคล้องช้างประสบผลสำเร็จและเป็นมงคล แล้วหมอสดำก็ขึ้นบ่วงคล้องช้างป่าเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการคล้องช้าง แล้วจึงลงจากคอช้างมายังพื้นดิน พิธีจะสิ้นสุดลงด้วยการहु

^{๒๔} พระยาราชนา, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔.

^{๒๕} รจน์ โสคติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

ข้าวรับประทานกันในระหว่างหมอซ้าง และครุบาใหญ่ก็จะเป็นผู้ทำนายกระดูกคงไก่อ ถึงกลางดึกงายร้ายที่ จะเกิดขึ้น^{๓๐}

๓.๒.๓. พิธีสารภาพบาปและเปลื้องบาป หรือพิธี “ปะสะ”

ก่อนการออกไปคล้องซ้างป่าทุกครั้ง จะต้องมีการสะสางโทษที่หมอซ้างร่วมคณะเคย กระทำความผิดไว้ เพื่อให้หมอซ้างทุกคนบริสุทธิ์ ปราศจากมลทินทั้งปวง ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุที่หมอซ้างทั้งปวง มีความสำนึกว่า วิชาชีพของพวกเขาคือวิชาที่เสี่ยงต่อชีวิตและความตาย พฤติกรรมทางศีลธรรมของกลุ่ม จึงถือเป็นสิ่งสำคัญเสมอชีวิต ดังนั้นการกระทำใดๆก็ตาม ที่ขัดต่อแนวศีลธรรมอันดีงามของกลุ่มแล้ว เชื่อว่าจะนำผลร้ายมาสู่กลุ่มได้ บางครั้งก็เกิดกับผู้ที่กระทำผิดเอง บางครั้งก็บังเกิดกับหมอซ้างร่วมคณะ และ อาจจะทำให้พิธีกรรมที่พยายามทำให้เกิดความปลอดภัยและความสำเรีงนั้น เสียพลังความขลังและไม่ สักดิ์สิทธิ์เท่าที่ควรจะเป็น รวมทั้งอาจจะทำให้โหลงซ้างป่าที่พวกตนต้องการคล้องนั้นหนีเข้าป่าลึกไป จน ไม่สามารถติดตามไปคล้องได้

ด้วยเหตุนี้ เพื่อป้องกันเหตุร้ายและผลเสียต่างๆที่จะบังเกิดขึ้นกับคณะหมอซ้าง จึงเป็น หน้าที่ของครุบาใหญ่ ที่จะต้องทำการสอบสวนความประพฤติและมลทินต่างๆของลูกน้อง โดยเฉพาะการ กระทำความผิดต่อระเบียบของสังคมและต่อศีล ๕ ซึ่งหมอซ้างที่มีความผิดหรือมลทินดังกล่าว จะไม่ได้รับ อนุญาตให้ร่วมคณะไปคล้องซ้าง เว้นแต่ผู้นั้นจะทำพิธีสารภาพบาปและพิธีเปลื้องบาปต่อครุบาใหญ่เสีย ก่อน การสารภาพบาปและเปลื้องบาปนี้ เรียกกันในหมู่หมอซ้างว่า “พิธีปะสะ” ซึ่งจะต้องกระทำต่อหน้าที่ ประชุมของหมอซ้างทั้งหมด ถ้าหากหมอซ้างคนใดไม่ทำพิธีนี้ก่อนที่จะไปคล้องซ้าง หากภายหลังคณะ คล้องซ้างทราบว่ หมอซ้างคนนั้นเคยกระทำความผิด เขาก็จะต้องถูกลงโทษอย่างหนักในป่าที่ไปคล้อง ซ้างนั้น

พิธีจะเริ่มต้นโดยครุบาใหญ่จะเรียกหมอซ้างทุกคนมาชุมนุมกัน แล้วซักถามเป็นราย บุคคลว่า เคยกระทำความผิดหรือบาปอะไรมาบ้าง เคยทำความผิดอาญาแผ่นดินหรือไม่ หรือมีหนี้สินที่ยัง ค้างชำระตั้งแต่กลับจากการคล้องซ้างครั้งก่อนหรือไม่ เนื่องจากหมอซ้างทุกคนต่างสำนึกและตระหนักว่า ภัยอันตรายต่างๆอาจจะบังเกิดแก่ตนและเพื่อนร่วมคณะ ถ้าหากไปทำการคล้องซ้างโดยไม่มีความบริสุทธิ์ ทั้งทางกายและทางใจ ดังนั้นหมอซ้างที่เคยกระทำความผิดในช่วงนับแต่หลังการกลับจากการคล้องซ้างครั้ง ก่อนทุกคน จึงมักจะรับสารภาพ ทั้งนี้หมอซ้างที่ทราบว่าตนเองมีความผิด ก็จะเตรียมเครื่องประกอบที่ใช้ สำหรับทำพิธีปะสะไว้ดังนี้

(๑) ข้าวสาร ๑ ถ้วย

(๒) ดอกไม้จำนวน ๕ ดอก

(๓) เทียน ๑ คู่

^{๓๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔ - ๕.

(๔) เงิน ตามความหนักเบาของโทษ ซึ่งครุบาใหญ่จะเป็นผู้ถามหมอข้างแต่ละคนว่า มีความผิดอะไร เมื่อหมอข้างสารภาพ ครุบาใหญ่ก็จะแจ้งให้หมอข้างคนนั้นทราบว่าจะต้องเสียค่าชำระโทษเป็นจำนวนเงินเท่าใด ซึ่งเกณฑ์ค่าชำระโทษมีดังนี้

(๔.๑) ความผิดฐานขโมยทรัพย์สิ้นของผู้อื่น ต้องเสียค่าชำระโทษ ๑๒ บาท

(๔.๒) ความผิดฐานปล้นทรัพย์ ต้องเสียค่าชำระโทษ ๔๐ บาท

(๔.๓) ความผิดฐานฆ่าคนตาย ต้องเสียค่าชำระโทษ ๖๐ บาท

(๔.๔) ความผิดฐานล่วงเกินภรรยาผู้อื่น ต้องเสียค่าชำระโทษ ๖๐ บาท

นอกจากนี้ ในบางกรณีก็อาจจะต้องมีหัวหมูด้วย หรือถ้าหากเป็นการกระทำความผิดต่อชื่อเสียงและเกียรติยศของคนอื่น ไม่เพียงแต่เสียค่าชำระโทษเท่านั้น หากยังต้องนำดอกไม้รูปเทียนไปขอขมาลาโทษ (ขอสุมมา) ผู้ที่ตนล่วงละเมิดด้วย พร้อมทั้งขอให้อภัยโทษต่อสิ่งที่ตนได้ล่วงเกินนั้น เงินค่าชำระโทษนี้ ถ้าหากยังไม่สามารถชำระได้ในตอนนั้น ก็อนุญาตให้ติดค้างชำระไว้ก่อนได้ แต่ทั้งนี้จะต้องหามาชำระในโอกาสต่อไปตามข้อผูกพัน อย่างไรก็ตาม มีความผิดประการหนึ่งที่เป็นโทษหนัก ไม่สามารถชำระให้หมดมลทินหรือเป็นคนบริสุทธิ์ได้ นั่นก็คือ การรับประทานงูเหลือม

ครุบาใหญ่จะเป็นผู้ประกอบพิธีปะสะให้กับหมอข้างทุกคน โดยนำหมอข้างที่กระทำความผิดทั้งหมด กล่าวความผิดหรือบาปของตน ต่อผีสามเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่มาอยู่ ณ ที่นั้น เพื่อช่วยชำระบาปให้ และทำการเปลื้องบาปหรือโทษที่กระทำให้บริสุทธิ์ผู้ผิดเอง หลังจากนั้นผู้เข้าทำพิธีปะสะทั้งหมดก็จะกราบขออภัยโทษและชำระบาปจากพระแม่ธรณี ๓ ครั้ง ต่อจากนั้น ครุบาใหญ่ก็จะกล่าวขอให้พระอาทิตย์ช่วยชำระความไม่บริสุทธิ์ของหมอข้างต่อพระอาทิตย์ ๓ ครั้ง แล้วก็เป่าเทียนและดับรูปที่จุด อันแสดงว่าพิธีได้สิ้นสุดลงแล้ว

๓.๒.๔. การตั้งชมรมและวินัยภายในชมรม

คณะคล้องช้างคณะหนึ่งๆนั้น ประกอบไปด้วยหมอข้างหลายคนและหลายระดับชั้นดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการยากต่อการบังคับบัญชาของครุบาใหญ่เพียงผู้เดียว จำเป็นต้องมีการจัดแบ่งสายบังคับบัญชา พร้อมทั้งกำหนดระเบียบข้อบังคับย่อยลงไปอีกเป็นชมรมเล็กๆ ฉะนั้นเมื่อคณะช้างมาถึงที่นัดหมายพร้อมกันแล้ว บรรดาหมอข้างทั้งหลายก็จะมารวมประชุมกับครุบาใหญ่ เพื่อจัดแบ่งช้างออกเป็นชมรมหรือกองๆละ ๓ เชือก แต่ละกองจะประกอบด้วยหมอสตาดำอยู่ด้านขวา หมอสเตียงอยู่ด้านซ้ายและจายอยู่ตรงกลาง (ครุบาใหญ่เป็นหมอสตาดำอยู่ในตัว) แบ่งกันเป็นดังนี้ทุกๆกอง จนครบจำนวนช้างค่อที่ไปคล้องช้างในคราวนั้น เมื่อจัดแบ่งกองหรือชมรมย่อยเสร็จแล้ว ครุบาใหญ่จึงบอกวินัยหรือข้อห้ามไม่ให้ผู้ที่ไปคล้องช้างทุกคนประพฤติ ดังต่อไปนี้^{๓๐}

^{๓๐}พระยามนตรีศรีวิจิตรกรมการ (๒๔๗๐) อ้างถึงใน จำนงค์ ทองประเสริฐ, “การจับช้างป่า และภาษาผีป่า” ใน แหล่งโบราณคดีในประโคนชัย และปราสาทหินพนมรุ้ง (๒๕๒๖), หน้า ๑๒๑.

- (๑) ห้ามไม่ให้สูบบุหรี่บนหลังช้าง เว้นแต่ครุบาใหญ่และหมอสดำ
- (๒) ยามเมื่อพักช้างที่ใด ห้ามมิให้สูบบุหรี่ในบริเวณที่พักช้าง ซึ่งครุบาใหญ่ได้กำหนดเขตไว้ เว้นแต่ครุบาใหญ่กับหมอสดำ
- (๓) ดับ ไขมันต่างๆจะรับประทานไม่ได้ เว้นแต่ครุบาใหญ่กับหมอสดำ
- (๔) เมื่อเข้าค้ำช้างป่า ห้ามใส่เสื้อและนุ่งกางเกง ให้นุ่งแต่ผ้าจูงกระเบน
- (๕) ห้ามไม่ให้พูดภาษาอื่น ให้พูดแต่ภาษาผี หรือภาษามะเร็งกูกองวาล หรือภาษารังควาญ ถ้าคำใดไม่มีภาษาผีใช้ ก็ให้พูดภาษาลาว ภาษาเขมร ภาษากวย(ส่วย)
- (๖) ต้องเชนหนังปะกำก่อนเวลารับประทานอาหารเข้าเย็นทุกวัน
- (๗) เมื่อหยุดพักช้างที่ใด ต้องยกหนังปะกำลงวางบนพื้นดินใกล้กับหมอช้างทุกคราวที่หยุด
- (๘) ห้ามไม่ให้ข้าม หรือเหยียบหนังปะกำ
- (๙) ทุกๆเข้าหมอช้างทุกคน จะต้องนำน้ำอุ่นไปให้หมอเฒ่าล้างหน้าและบ้วนปาก จนกว่าจะกลับถึงบ้าน
- (๑๐) ห้ามไม่ให้ร้องรำทำเพลง หรือทำความสนุกสนานรื่นเริง และทะเลาะวิวาทกัน ตั้งแต่เดินทางไปจนกลับถึงบ้าน
- (๑๑) ช้างต่อทั้งหลายจะเดินนำช้างต่อของครุบาใหญ่ไม่ได้ และช้างต่อของหมอสเคียงหมอจา ก็จะเดินนำหน้าช้างต่อหมอสดำไม่ได้เช่นกัน ทั้งนี้ให้เดินเรียงตามลำดับกันไปดังนี้ คือ ครุบาใหญ่ หมอสดำ หมอสเคียง และหมอจา
- (๑๒) เมื่อหยุดพักช้าง กองช้างทั้งหลายจะไปหยุดพักอยู่ทางหัวนอนของครุบาใหญ่ไม่ได้ กับเมื่อเวลานอนจะต้องหันศีรษะไปทางครุบาใหญ่ด้วย
- (๑๓) เมื่อจะรับประทานอาหาร ต้องให้ครุบาใหญ่รับประทานคนเดียวก่อน
- (๑๔) เมื่อเวลาจะเข้านอน ต้องให้ครุบาใหญ่นอนก่อน หมอช้างอื่นจะนอนก่อนครุบาใหญ่ไม่ได้
- (๑๕) เมื่อนั่งในที่พักช้าง ต้องเอาหนังโคหรือหนังกระบือที่รองหลังช้างมารองนั่ง ถ้านั่งนอกเขตที่พักต้องหาใบไม้มารองนั่ง
- (๑๖) ห้ามไม่ให้เอานิ้วมือชี้สิ่งหนึ่งสิ่งใดจนนิ้วมือเหยียดตรง ให้ชี้โดยวิธีงอปลายนิ้วเข้าหาตัว
- (๑๗) ครุบาใหญ่และหมอช้างทั้งหมด ต้องรับประทานข้าวคนละครึ่งกะลามะพร้าวเท่ากันทุกคน จนกว่าจะกลับถึงบ้าน ส่วนกับข้าวนั้นไม่ห้าม
- (๑๘) มะทุกคนต้องมีเชือกผูกไม้ตีเท้าช้างติดไว้ สำหรับผูกเชือกบันเอวยาวประมาณ ๓ สอก เมื่อเลิกการค้ำ และได้ทำพิธีลาผีแล้ว ให้เอาเชือกที่ผูกบันเอวนั้นเผาไฟเสียทุกคน ถ้าผู้ใดไม่เผาถือว่าเป็นเสนียดจัญไร

(๑๕) เมื่อออกเดินทางไปคล้องช้าง ห้ามไม่ให้เรียกชื่อเดิมกัน ถ้าเป็นหมอสั่งต้องเรียกปะก้านั้น ปะก้านี้ ตามชื่อช้างต่อที่หมอนั้นจี ถ้าเป็นมะต้องเรียกตามชื่อช้างที่ขี่ไปว่า อินัน อ้ายนี้ ตัวอย่างเช่น ช้างต่อชื่อพลายทองแดง ก็เรียกหมอคนจีว่า ปะก้าอ้ายทองแดง เรียกชื่อมะว่า มะอ้ายทองแดง เป็นต้น

ทั้งนี้ข้อห้ามและข้อปฏิบัติทั้ง ๑๕ ข้อนี้ ให้เริ่มใช้ตั้งแต่วันประชุมออกเดินทางเป็นต้นไป เมื่อเสร็จการประชุมแล้ว หมอช้างทุกคนก็จะแยกย้ายกันไปสร้างที่พักประจำชมรมของตนตามโคนไม้ต่างๆ ในบริเวณนั้น โดยหาไม้ไผ่มาทำเป็นโครงแล้วใช้ใบไม้มุงหลังคา เมื่อเรียบร้อยแล้วก็จัดวางปะก้าและอุปกรณ์ต่างๆ ทั้งนี้หนึ่งปะก้านั้นจะต้องวางในทิศเบื้องหัวนอนเสมอ สำหรับช้างต่อก็จะนำไปผูกไว้ใกล้บริเวณชมรมนั้น ส่วนชมรมของครูบาใหญ่ผู้ซึ่งได้รับสิทธิพิเศษหลายอย่างตลอดเวลาการคล้องช้าง ก็จะมีผู้สร้างที่พักให้อยู่ด้านหน้า ซึ่งเป็นบริเวณทางเข้าเขตชมรม

ภายในชมรมนี้ หมอสั่งซึ่งเป็นหัวหน้าก็มีสิทธิพิเศษเกือบจะเท่าครูบาใหญ่ กล่าวคือ ลูกน้องในชมรมจะต้องปรนนิบัติรับใช้หมอสั่ง เวลากินอาหารจะต้องให้หมอสั่งกินก่อนคำหนึ่ง แล้วลูกน้องจึงจะมีสิทธิกินได้ ทั้งนี้ก่อนการรับประทานอาหารทุกครั้ง หมอทุกคนต้องนำอาหารห่อใส่ใบไม้เช่นหนังปะก้าที่ขยกลงมาวางบนพื้น ดิน พร้อมกับกล่าวเป็นภาษาผีว่า “*เครียะกรวด เครียะทราย ขอให้พบโองหลาย ขอให้เชลยมาก ให้อยู่กลางกระดาดโลก ขอให้ขอมาน ขอให้จุการ ขอให้รักสมรรักษา ความเจ็บอย่าให้ได้ ความไข้อย่าให้มี ขอให้อยู่ดีมีแสง เครียะกรวด(กินข้าว) เครียะทราย(กินมัน) ขอให้พบโอง(ฝูง)หลาย ขอให้เชลย(ลูก)มาก ขอให้จุการ(ให้)ได้ ขอให้รักสมรรักษา ความเจ็บอย่าให้ได้ ความไข้อย่าให้มี ขอให้อยู่ดีมีแสง(แรง)*”^{๑๒} คำพูดเช่นปะก้านี้ใช้เช่นเวลากินข้าวทุกมื้อ นอกจากนี้เวลานอนหมอสั่งจะต้องนอนข้างขวา หมอสั่งเคียงนอนข้างซ้าย ส่วนหมอจาและมะนั้น นอนปลายเท้า อีกทั้งยังต้องให้หมอสั่งนอนก่อน แล้วหมอช้างคนอื่นๆ จึงจะนอนได้

ข้อพึงปฏิบัติอีกประการหนึ่งของหมอจาและมะ ในช่วงนับแต่นี้ไปคือ ก่อนนอนทุกครั้งจะต้องหาฟืนมาก่อกองไฟให้กับครูบาใหญ่ ๒ กอง ห่างจากชมรมครูบาใหญ่ประมาณ ๕ สอก ทางด้านขวาของหนึ่ง และทางด้านซ้ายของหนึ่ง ทั้งนี้ก่อนที่จะใส่ฟืนลงไปจะต้องกล่าวว่า “*ถวายกำพวด(ไฟ) ขอรักสมรรักษา ช้างต่อหมอถวาย หลักให้ยก ต่อให้เว้น(อย่าให้ถูกหลักถูกต่อ) ไม้อย่าชน(โคน)ดิน ดินอย่าชนเล็บ*”^{๑๓} และเมื่อรับประทานอาหารเช้า คณะทั้งหมดก็จะออกเดินทางต่อไป กระทำดังนี้จนกว่าจะถึงป่าที่จะคล้องช้าง

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓.

๓.๓. การทำพิธีบวงสรวงเมื่อจะเข้าป่าและจับช้างป่า

๓.๓.๑. พิธีบวงสรวงเจ้าป่าเจ้าเขา

ภายหลังจากประกอบพิธีกรรมต่างๆเสร็จสิ้นแล้ว ครูปาใหญ่ก็จะสั่งให้คณะคล้องช้างเคลื่อนขบวนออกจากชมรม มุ่งหน้าสู่จุดหมายปลายทางต่อไป ครั้นพอถึงป่าแห่งแรกที่จะต้องเดินทางผ่าน ครูปาใหญ่ก็จะต้องนำหมอช้างร้ายคาถาอัญเชิญพระครูช่วยนำทาง และช่วยคุ้มครองพวกตนให้พ้นจากผีร้ายและภัยอันตรายทั้งปวง และก็ขออนุญาตผีผู้รักษาป่าเขาแห่งนั้น โดยแจ้งถึงวัตถุประสงค์ของพวกตน บอกจำนวนหมอช้างและช้างต่อทั้งหมด แล้วกล่าวคำสรรเสริญขอบคุณผีผู้รักษาป่าเขาทั้งหลาย ที่อนุญาตให้เข้าป่าเพื่อที่จะคล้องช้าง ในขณะที่ทำพิธีนี้ครูปาใหญ่ก็จะลงจากคอช้าง ครั้นทำพิธีเสร็จก็จะขึ้นคอช้างเพื่อนำหมอช้างไปหาที่สำหรับตั้งค่ายพักแรม ปกติก็จะเป็นบริเวณที่มีต้นไม้ใหญ่และใกล้แหล่งน้ำ เมื่อเลือกทำเลที่จะตั้งค่ายพักแรมได้แล้ว ครูปาใหญ่ซึ่งอยู่บนคอช้าง ก็จะร่ายมนต์คาถาขอเชิญผีสาวเทวดาที่อาศัยอยู่ในต้นไม้ใหญ่นั้นออกไปชั่วคราวก่อน ในระหว่างที่พวกตนพักอยู่ในป่าแห่งนั้น และก่อนที่จะลงจากคอช้าง ครูปาใหญ่ก็จะนำหมอช้างกล่าวคำคารวะต่อพระแม่ธรณี เพื่อขออนุญาตนำหนั่งปะกำมาวางไว้บนพื้นดิน จากนั้นหมอช้างทั้งหมดจึงจะนำหนั่งปะกำของตนลงจากหลังช้าง เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว ครูปาใหญ่ก็จะทำพิธีเชิญผีป่า พระแม่ธรณี และผีปู่ตายาย(ผีบรรพบุรุษ) ให้มากินข้าวปลาอาหารและเหล้า พร้อมทั้งขอให้ผีเหล่านั้นช่วยปกป้องคุ้มครอง และบันดาลให้ประสบผลสำเร็จในการคล้องช้างด้วย ครั้นทำพิธีเสร็จแล้ว หมอช้างก็จะช่วยกันสร้างที่พักหรือชมรม จากนั้นครูปาใหญ่ก็จะทำพิธีกรรมให้บริเวณค่ายพักเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเชื่อกันว่าภายหลังจากทำพิธีแล้วจะไม่มีสิ่งใดสามารถผ่านเข้าออกได้ นอกจากหมอช้างเท่านั้น เพราะชมรมได้รับการปกป้องด้วยเวทย์มนต์อันศักดิ์สิทธิ์แล้ว

๓.๓.๒. พิธีเบิกป่า

เมื่อหมอช้างสร้างชมรมหรือที่พักเรียบร้อยแล้ว พวกเขาจะร่วมกันปลุกศาลผีป่า ขึ้นเพื่อทำพิธีที่เรียกกันว่า “พิธีเบิกป่าหรือเปิดป่า” อันเป็นพิธีกรรมที่จัดทำขึ้น เพื่อขออนุญาตเจ้าป่าเจ้าเขาทำการคล้องช้างป่า โดยการเซ่นสรวงผีป่าด้วยเครื่องเซ่น ที่ประกอบไปด้วยเหล้าและอาหารที่ปรุงมาจากเนื้อสัตว์ที่ครูปาใหญ่สั่งให้หมอสดำ ๓ - ๔ คนไปหามา ซึ่งจะเป็นสัตว์ชนิดใดก็ได้ ยกเว้นจระเข้ และสิ่งของที่จะต้องใช้ในพิธีก็ยังคงแตกต่างกันตามสถานภาพของแต่ละคน สำหรับครูปาใหญ่และหมอช้าง จะต้องเตรียมสิ่งของที่ประกอบไปด้วย บุหรี่ ๒ มวน เทียน ๒ เล่ม และกรวยใส่หมากพลู ๒ กรวย ส่วนมะจะต้องเตรียมสิ่งของเพิ่มอีก ๒ อย่าง คือ เชือกที่ผูกติดกับไม้ตีช้าง (ไม้งัก) และไม้คั้นจามยาวประมาณ ๔ วา ขนาดเท่าหนั่งปะกำที่ตัดหามาได้ในเวลานั้น

พิธีจะเริ่มต้นโดย ครูปาใหญ่จะนำไม้ ๒ ท่อนไปวางบนศาล สมมติว่าเป็นเจ้าป่าเจ้าเขา จากนั้นหมอและมะก็จะนำข้าวปลาอาหาร เหล้า และสิ่งของที่เตรียมมาทั้งหมด ขึ้นไปวางไว้บนศาล เพื่อทำการเซ่นไหว้เจ้าป่าเจ้าเขา แล้วแต่ละคนก็ยืนอยู่ตรงหน้าศาล ถือไม้คั้นจามในระดับอก จากนั้นครูปา

ใหญ่ก็จะจุดเทียนบูชา พร้อมร่ายมนต์คาถาบอกให้เจ้าป่าเจ้าเขาทราบ ว่า บัดนี้หมอช้างทั้งหลาย อันมีหมอสคำกึคน หมอสเคียงกึคน หมอจ่ากึคน มะกึคน และช้างตอกี่เชือกที่มากล่องช้างในครั้งนี้ เสร็จแล้วก็กล่าวเชิญผีป่าทั้งปวงมารับเครื่องเช่น พร้อมทั้งขอให้ช่วยคุ้มครองคณะกล่องช้างในระหว่างที่อยู่ในป่า โดยกล่าวเป็นภาษาเขมรดังๆว่า “ตายนย โมชีบาย มณีชมมอย โนวเจียละออย โมนิวแผ่นดินเคยโลก โมชมจับตำเรย ออยบานเรื่อลคะเนย ชีรูจเฮีย โจนเจาโจลรว จับตำเรยออยบาน กเมยออยเค็งกรุน กมออยระเมย” แล้วหมอช้างทุกคนก็จะหันหน้าไปทางที่พักของตน พร้อมกับกล่าวออกมาดังๆว่า “อีเฒ่าสังฮะ” ซึ่งหมายความว่า บัดนี้การคล่องช้างนี้เป็นที่รับรองได้ว่าต้องสำเร็จแน่นอน มะทุกคนก็จะหยิบเอาเชือกผูกไม้สำหรับตีท้ายช้าง (ไม้้งก) ของตนมาคาดเอว และมีกฎหมายแก้ออกจากเอวจนกว่าจะกลับบ้าน พร้อมหยิบไม้คั้นจามของตนไปด้วย ส่วนเครื่องเช่นทั้งหลายก็หิ้วไว้ที่ศาลนั้น ก่อนที่จะแยกย้ายกันกลับที่พักของตนในชมรม

การเช่นสำรวจบูชาเจ้าป่านี้ สืบเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในป่าล้วนแต่มีเจ้าของครอบครองอยู่ทั้งสิ้น ช้างป่าก็เช่นเดียวกัน ก็จะมีเจ้าของที่คุ้มครองอยู่ คือ “อากวง” ซึ่งเป็นเจ้าของช้างป่าทุกตัว ดังนั้นเมื่อจะทำการคล่องช้างป่า ก็จะต้องทำพิธีเบิกบาตหรือเปิดป่า เพื่ออนุญาตจากอากวงก่อน

๓.๔. พิธีกรรมในช่วงระหว่างการคล่องช้างและหลังจากการคล่องช้าง

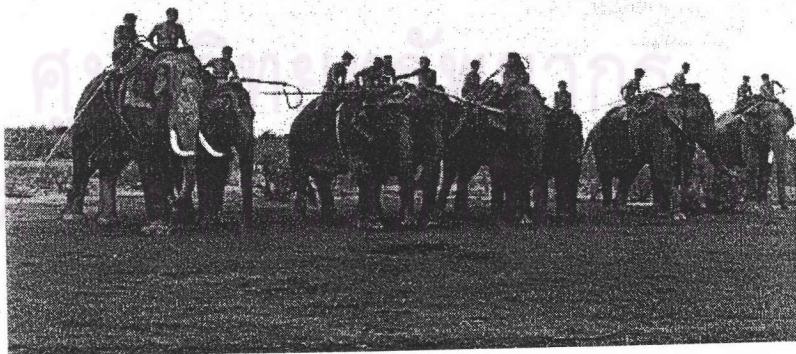
๓.๔.๑. ช่วงระหว่างทำการคล่องช้าง

ภายหลังจากที่คณะคล่องช้างได้ตั้งชมรมและพักผ่อนตามสมควรแล้ว ในเวลากลางวัน ครอบใหญ่ก็จะสั่งให้หมอสเคียงและหมอจ่าอีก ๔ คน พร้อมช้างตอก ๒ เชือก ออกไปทำการค้นหาร่องรอยของฝูงช้างป่าในบริเวณนั้น ซึ่งเรียกกันว่า “การตามรอยช้างป่า” ครั้นถึงตอนกลางคืน เวลาจะเข้านอนก็จะปฏิบัติดังเช่นครั้งก่อนๆ พอวันรุ่งขึ้น หลังจากรับประทานอาหารเช้าเสร็จแล้ว ก็จะส่งหมอช้างออกไปทำการสะกดยช้างป่า การสะกดยช้างนี้หมอช้างชาวกวยเฉียงช้างมีความชำนาญมาก เพราะมีความชำนาญและความรู้เกี่ยวกับภูมิประเทศที่เป็นป่าเขาเป็นอย่างดี สามารถรู้ได้ว่าแหล่งใดเคยเป็นที่อยู่ประจำของโขลงช้างป่า แหล่งใดที่โขลงช้างป่าอพยพไปแล้ว ด้วยการสังเกตจากรอยช้างป่าว่า เป็นรอยที่มีมากี่วันแล้ว รอยไหนเป็นรอยที่ควรหรือไม่ควรจะติดตาม และจะรู้แม้กระทั่งรอยเท้าช้างป่าขนาดต่างๆ ช้างป่าตัวใดควรคล่องหรือไม่ควรคล่องประการใด มิฉะนั้นแล้วช้างป่าที่มีกำลังมากกว่า อาจจะลากช้างตอกเข้าไปในดงลึกที่อาจเป็นอันตรายได้ ดังนั้นหมอช้างที่เป็นคนสะกดยช้างป่า จะต้องมินิสัยทรหดอดทน มีเสียงและฝีเท้าเบาที่สุด ครั้นหมอช้างที่ไปสะกดย ได้พบรอยเท้าช้างป่าใหม่ๆ ก็จะต้องเข้าไปให้ใกล้โขลงช้าง

* โปรดย้อนดูรายละเอียดเกี่ยวกับ อากวง ในหัวข้อ ความเป็นมาของผีปะกาในทัศนะของชาวกวยเฉียงช้าง ในตอนต้นๆของบทนี้

เหล่านั้นให้มากที่สุด โดยจะต้องเข้าไปทางด้านใต้ของลม เพราะธรรมชาติของช้างป่า นั้น รับกลิ่นได้เร็วมาก ถ้าหากได้กลิ่นที่ผิดสังเกตก็จะหลบหนีไปอย่างรวดเร็ว ยกต่อการติดตาม หมอช้างจึงต้องปีนขึ้นไปบนต้นไม้ตรวจสอบจำนวนช้างป่าเหล่านั้น เมื่อทราบตำแหน่งและจำนวนของโขลงช้างป่า รวมทั้งคาดว่าช้างป่าเหล่านั้น มีที่ท่าว่าจะออกไปหากินบริเวณใดต่อไปเป็นที่แน่นอนแล้ว ก็กลับมาแจ้งให้กับครุบาใหญ่ทราบทันที

ครั้นครุบาใหญ่ทราบรายละเอียดของโขลงช้างป่า จากหมอช้างที่ส่งไปสะกดรอยแล้ว ก็จะสั่งให้ลูกน้องเตรียมหุงหาอาหารแต่หัวค่ำ เมื่อรับประทานอาหารเย็นเสร็จแล้ว ครุบาใหญ่ก็จะสั่งให้เอาสิ่งของที่บรรทุกไว้บนหลังช้างต่อ เช่น ประทุน ดินโตน และเสบียงอาหาร วางกองรวมกันบนพื้นดิน เหลือไว้เฉพาะเปลือกกระโดนกับหนังรอง และหนังปะกำสำหรับผูกคอช้างต่อกับไม้คันทาม หนังกาม และหนังโยง หลังจากเสร็จสิ้นขั้นตอนนี้แล้ว ก็จะสั่งให้คณะหมอช้างทุกคนขึ้นช้างต่อ มุ่งหน้าไปยังบริเวณที่พบช้างป่าในคืนนั้นทันที โดยครุบาใหญ่จะเป็นผู้นำ เมื่อไปถึงยังบริเวณที่อยู่ของโขลงช้างป่า ก็จะสอดสายสายตาและเงี่ยหูฟังเสียงช้างป่าที่แว่วมาจากโขลงช้างป่า แต่การสังเกตที่แน่นอนนั้น จะอาศัยช้างต่อเป็นสำคัญ กล่าวคือ ถ้าช้างต่อยกวงสูงๆ หมายความว่ามันได้กลิ่นช้างป่าแล้ว แต่ยังไม่ใกล้ ถ้ายกวงสูงสุดอากาศต่ำๆ หมายความว่าช้างป่าอยู่ใกล้ๆกับช้างต่อนั่นเอง ทั้งนี้เนื่องจากเป็นเวลากลางคืน สายตาของหมอช้างจึงไม่สามารถมองเห็นได้ไกล จำเป็นต้องอาศัยการสังเกตวงของช้างต่อว่าชี้ตรงไปทางใด ก็แสดงว่าช้างป่าอยู่ทางนั้น แต่ทั้งนี้ดังที่กล่าวไปแล้วว่าจะต้องเข้าหาทางด้านใต้ลม เพราะช้างป่าอาจได้กลิ่นคนแล้วหลบหนีไปได้

ภาพที่ ๕.๘. เตรียมพร้อมเพื่อออกทำการคล้องช้าง

เมื่อพบโขลงช้างป่าแล้ว ครุบาใหญ่ก็จะแบ่งหมอช้างออกเป็นกองๆละ ๓ เชือก โดยหมอสดำเป็นหัวหน้าอยู่ทางขวา หมอสด้อยอยู่ทางซ้าย และหมอจายอยู่ตรงกลาง แล้วสั่งให้แยกย้ายเข้าล้อม

โหลงซ่างป้าทั้ง ๔ ทิศ เป็นวงกลม พอจัดรูปวงกลมได้แล้ว หมอซ่างทุกคนก็จะถือไม้คันทามที่ผูกติดกับ บ่วงหนึ่งปะกำ แล้วจับซ่างต่อไล่ต้อนโหลงซ่างป้ามายังบริเวณที่โล่งๆ เพื่อสะดวกต่อการไล่คล้อง พร้อม ทั้งพยายามกันหรือขับไล่หัวหน้าโหลงซ่างป้า ซึ่งมักจะแข็งแรงและดุร้ายที่สุดให้พ้นไปจากกลุ่ม มะที่นั่ง อยู่ตอนท้ายของซ่าง ก็จะพยายามใช้ไม้กตันท้ายซ่างต่อให้วิ่งเร็วๆ เมื่อซ่างต่อเข้าใกล้ซ่างป้าพอที่จะทำการ คล้องได้แล้ว หมอซ่างก็จะพยายามใช้ไม้คันทามซึ่งผูกติดกับบ่วงหนึ่งปะกำ คล้องขาหลังซ่างป้าให้ได้ เมื่อ ซ่างป้าตัวนั้นเข้าบ่วงแล้ว หมอซ่างก็จะกระตุกให้บ่วงรูดเข้ารัดขาซ่างป้าโดยเร็ว เพื่อให้บ่วงรัดขาให้ แน่นขึ้น แล้วก็ทิ้งไม้คันทามและหนึ่งปะกำลงพื้น ซ่างป้าตัวนั้นก็จะพยายามวิ่งตามโหลงไป เมื่อหมดระยะ ความยาวของหนึ่งปะกำก็จะวิ่งต่อไปไม่ได้ เพราะปลายของหนึ่งปะกำอีกด้านหนึ่งผูกติดอยู่กับคอซ่างต่อ จากนั้นหมอซ่างก็จะบังคับซ่างต่อให้หยุดยืนนิ่ง ปลอ่ยให้ซ่างป้าที่ติดบ่วงบาศนั้นเดินไปมาจนอ่อนกำลังลง แต่ถ้าซ่างป้าที่ถูกคล้องมีกำลังมากเกินกว่ากำลังของซ่างต่อจะรั้งไว้ได้ หมอซ่างก็จำเป็นที่จะต้องปลดหัวง ปลายหนึ่งปะกำออกจากคอซ่างต่อ แล้วเอาสมอที่ทำด้วยกิ่งเขากวางผูกติดกับปลายหนึ่งปะกำให้แน่น ปลอ่ยให้ซ่างป้าลากหนึ่งปะกำไป สมอเขากวางก็จะไปเกาะติดรากไม้หรือต้นไม้ ทำให้ซ่างป้าต้องออกแรง ลากไปโดยลำบาก นานเข้าก็จะอ่อนกำลังลง เมื่อหมอซ่างเห็นว่าซ่างป้าอ่อนกำลังลงแล้ว ก็จะไล่ซ่างต่อเข้าไป ไล่หาต้นไม้ใหญ่ ให้ซ่างต่อเดินรอบต้นไม้ใหญ่ ๑ - ๒ รอบ เพื่อให้หนึ่งปะกำพันต้นไม้ไว้ แล้วมะซึ่งอยู่ ท้ายซ่างก็จะกระโดดลงไปบนพื้นดิน ช่วงเวลาเดียวกันนั้น หมอซ่างก็จะแก้หนึ่งปะกำจากคอซ่างต่อส่งให้ มะไปผูกกับต้นไม้ ก่อนที่จะรีบกลับขึ้นมาขึ้นท้ายซ่างตามเดิมอย่างรวดเร็ว เพราะถ้าอยู่บนพื้นดินนาน อาจ เกิดอันตรายได้ เพราะโหลงซ่างป้ากำลังแตกตื่น จากนั้นมะก็จะแก้หนึ่งทามจากหลังซ่างต่อ ผูกกับหนึ่งโยง ส่งให้กับหมอซ่างๆ ก็จะไล่ซ่างต่อเข้าไปหาซ่างเชลยตัวนั้น* แล้วก็เอาหนึ่งทามที่ทำเป็นบ่วงขนาดใหญ่ โยงคล้องคอซ่างเชลย เมื่อคล้องได้แล้วก็ต้องพยายามดึงให้หนึ่งทามรัดคอซ่างเชลยให้แน่น ก่อนที่จะเอา เชือกโยงผูกกับคอซ่างต่อให้ติดกับซ่างเชลย เพื่อป้องกันมิให้คืน แล้วมะก็กระโดดลงจากท้ายซ่างต่อ เอาไม้ ขอบเกาะหนึ่งปะกำออกจากเท้าซ่างเชลย และแก้หนึ่งปะกำที่ผูกติดกับต้นไม้ออก พร้อมกับสาวหนึ่งปะกำ ขึ้นบนหลังซ่างต่อ เสร็จแล้วหมอซ่างก็จะไล่ซ่างต่อให้ออกเดิน พาซ่างเชลยกลับที่พัก ตอนนีซ่างเชลยบาง ตัวก็อาจจะยินยอมเดินไปด้วยดี แต่บางตัวก็ดิ้นอาละวาดไปจนกว่าที่จะถึงที่พัก เมื่อถึงที่พักก็จะนำซ่างต่อ เข้าไปเทียบกับต้นไม้ใหญ่ ที่อยู่ห่างจากที่พักประมาณ ๑๐ วา แล้วแก้เชือกโยงจากคอซ่างต่อไปผูกไว้กับ ต้นไม้ ก่อนที่จะนำซ่างต่อกลับที่พัก สำหรับหมอซ่างบางคนที่ยังไม่สามารถคล้องซ่างได้ ก็จะจับซ่างต่อไล่ คล้องซ่างป้าไปเรื่อยๆ จนกว่าจะคล้องได้หรือจนกว่าไม่สามารถติดตามซ่างป้าได้ถึงจะกลับที่พัก สำหรับผู้ ที่คล้องซ่างได้ก็จะเอาใบไม้ทำเป็นกรวย ๔ กรวย ใส่หมากพลู พร้อมเทียน ๑ คู่ ไปจุดเช่นหนึ่งปะกำของ ตน ทั้งนี้การเช่นนี้เป็นการเช่นที่นอกเหนือไปจากการเช่นเวลาจะรับประทานอาหาร ที่ต้องปฏิบัติเป็น ประจำ โดยกล่าวคำเป็นภาษาฝิวว่า “ยะจวะบั้นของปะกำแล้ว รักสมรักษาให้ถึงจัมเพรียง จะถวายนั่งอ้อย ๒ กรอน” แปลเป็นภาษาไทยได้ว่า “ปู่ตา ข้าได้ลูกซ่างแล้ว ขอให้รักษาไว้ให้ถึงบ้าน จะถวายนั่งอ้อย ๒ ตัว” เมื่อ

* คือซ่างป้าที่คล้องได้

เขียนที่จุดดับแล้ว ก็กล่าวเป็นภาษาลาวและภาษาสืกัวว่า “แยกๆ แดกซะแตกชาย แดกสลาย หวายขาด จี๊ราดบ่วงบาศ กำหลวงเจ้าให้ทาน” (แปลได้ว่า แยกๆ คือให้ช้างใหญ่แยก แดกซะแตกชาย คือ ออกไปห่าง แดกสลาย คือ ให้กระจายออกไป หวายขาด คือ ให้หวายที่ผูกหนังปะกำไว้เป็นเปลาะๆขาด จี๊ราดบ่วงบาศ คือ ลูกช้างเมื่อติดบ่วงแล้วก็กลัวจนจี๊ราดบ่วง กำหลวงเจ้า คือ อาจารย์ใหญ่แต่โบราณที่ได้ล่วงลับไปแล้ว รวมความได้ว่า เวลาไปคล้องช้างป่า ขอให้ช้างป่าตัวใหญ่แยกออกห่างจากลูกช้าง)

ภาพที่ ๕.๘. การคล้องช้างป่า ของชาวกวยเฉียงช้าง

ช้างเชลยที่ผูกไว้กับต้นไม้ จะถูกปล่อยทิ้งไว้ ๒ - ๓ วัน ระหว่างนั้นก็ให้น้ำและอาหาร จำพวกใบไม้ใบหญ้าบ้างเล็กน้อยเพื่อประทังชีวิต รวมทั้งต้องพยายามกันหัวหน้าโขงช้างป่า หรือแม่ช้างป่าที่คล้องได้มาช่วยลูกด้วย ซึ่งถ้าหากช่วยไม่ได้ช้างตัวแม่ก็จะพยายามทำร้ายช้างลูกตัวนั้นถึงตายได้ ครั้นครุบาใหญ่พิจารณาว่า ยังมีหมอช้างบางคนยังคล้องช้างไม่ได้ หรือช้างที่คล้องได้นั้นมีจำนวนน้อย เช้าวันรุ่งขึ้น ก็จะสั่งให้เคลื่อนย้ายคณะไปยังที่แห่งใหม่เพื่อหาคล้องช้างต่อไป เพราะที่เดิมไม่สามารถคล้องได้อีก เนื่องจากช้างป่าได้หนีไปหมดแล้ว ทั้งนี้หมอช้างที่คล้องช้างได้ ก็จะนำช้างต่อเข้าเทียบต้นไม้ที่ผูกช้างเชลยแล้วแกะเชือกโยงที่ผูกติดกับต้นไม้มาผูกคอช้างต่อ ทั้งระยะให้ช้างต่ออยู่ห่างจากช้างเชลยประมาณ ๒ วา แล้วช้างเชลยที่คล้องได้ ก็จะถูกดึงตามคณะไปด้วย

เมื่อไปถึงป่าแห่งใหม่ ก็เป็นหน้าที่ของครุบาใหญ่ที่จะทำหน้าที่ขออนุญาตเจ้าป่าเจ้าเขารวมทั้งแม่น้ำลำธาร เพื่อขอให้คณะผ่านเข้าป่าหรือข้ามแม่น้ำลำธาร จนกว่าจะพบทำเลที่เหมาะสมสำหรับตั้งชมรมใหม่ เมื่อตั้งชมรมแล้ว ไม่ต้องทำพิธีเบิกบาศหรือเปิดป่าอีก ครุบาใหญ่ก็จะส่งหมอสเดียงและหมอจาง ๔ คน พร้อมช้างต่อ ๒ เชือก ไปทำการสะกดรอยช้างป่าอีกครั้ง แล้วจึงเริ่มออกไปทำการคล้องช้างป่าดังที่เคยกระทำมาแล้ว แต่ทั้งนี้บรรดาหมอช้างที่คล้องช้างได้ก่อนแล้ว ก็จะเปิดโอกาสให้ผู้ที่ยังคล้องไม่ได้ทำการคล้องก่อน และถ้าหากครุบาใหญ่ยังไม่สามารถคล้องช้างป่าได้ พวกหมอช้างก็จะช่วยไล่ต้อนช้างป่าเข้า

ไปให้ครุบาใหญ่คล้อง หรืออาจจะช่วยคล้องช้างให้เลยก็ได้ เมื่อคล้องช้างป่า ณ ที่แห่งใหม่แล้ว ก็จะเคลื่อนย้ายคณะไปเรื่อยๆ จนกว่าเสบียงอาหารเริ่มหมด หรือครุบาใหญ่ได้ปรึกษากับหมอช้างทั้งหลายแล้ว เห็นว่าสมควรที่จะกลับบ้านแล้ว ก็จะสั่งให้เตรียมตัวกลับบ้าน

๓.๔.๒. การทำพิธีปลีควังควานช้างเชลย

พิธีนี้เรียกอีกชื่อว่า “พิธีปะสะช้างเชลย” วัตถุประสงค์ของพิธีนี้ก็คือ เพื่อที่จะทำให้ช้างเชลยพ้นจากผีป่า หรือที่หมอช้างเรียกกันว่า “มะเร็งควาน” รวมทั้งเพื่อแสดงความขอบคุณต่อครุบาใหญ่ด้วย พิธีจะเริ่มต้นโดยหมอช้างทุกคน นำเทียน ๕ เล่ม ข้าว ๑ โถ กล้วยดอกไม้ ๕ อัน กระจวย ๑ อัน และเงิน ๑๒ บาท ต่อช้างต่อ ๑ เชือก ไปมอบให้ครุบาใหญ่ จากนั้นครุบาใหญ่ก็จะทำพิธีรำยมนต์คาถาไล่ผีป่าที่ติดมากับช้างเชลยให้ออกไป โดยใช้กิ่งไม้หรือผ้าขาวม้าปิดที่หลังช้างเชลย พร้อมกับกล่าวคาถา “สีโลม...” ไปพลาง แล้วเสกน้ำมันต้นน้ำไปรดช้างเชลยทุกตัว จากนั้นก็นำข้าวปลาอาหารและเหล้ามาเช่นผีป่า เพื่อขอให้ออกจากช้างเชลยเสีย เชื่อกันว่าผีป่าจะไม่สามารถทนต่อมนต์คาถาดังกล่าวได้ และภายหลังจากที่ผีป่ากินอาหารและดื่มเหล้าที่นำมาเช่นนั้นแล้ว ก็จะปล่อยให้ช้างเชลยเป็นอิสระ พ้นจากการรบกวนของคนและของโจลงช้างป่า รวมทั้งยอมให้นำช้างเชลยกลับบ้านได้ โดยไม่รบกวนอีกเลย

๓.๔.๓. พิธีลาผีป่าเพื่อเดินทางกลับบ้าน

ภายหลังจากที่ครุบาใหญ่ได้ประชุมบรรดาหมอช้าง และกำหนดวันเดินทางกลับบ้านแล้ว ครุบาใหญ่ก็จะสั่งให้หมอช้างและมะทั้งหลายเก็บข้าวของขึ้นหลังช้างต่อ แล้วสั่งให้หมอช้างที่คล้องช้างไม่ได้ ให้รับช้างเชลยจากหมอช้างที่คล้องได้หลายตัวคนละตัว หมอช้างเหล่านั้นก็จะนำช้างต่อของตนเข้าเทียบใกล้ต้นไม้ที่ผูกช้างเชลยไว้ แล้วแก้มือจากต้นไม้มาผูกที่คอช้างต่อของตน ทั้งระยะห่างระหว่างช้างต่อกับช้างเชลยประมาณ ๒ วา เพื่อช่วยกันนำช้างเชลยเดินทางกลับบ้าน จากนั้นก็สั่งให้คณะเดินทางกลับบ้าน ครั้นพอเดินทางมาถึงป่าใกล้หมู่บ้านของหมอช้างคนใดคนหนึ่งแล้ว ครุบาใหญ่ก็จะสั่งให้หมอช้างคนนั้นพักช้างต่อและช้างเชลยไว้ในป่านั้น ส่วนหมอช้างที่มีได้พาช้างเชลยมาก็เข้าพักที่ชมรมและขนสัมภาระลงจากหลังช้างต่อ ขณะที่หมอช้างที่พาช้างเชลยมาก็จะนำช้างต่อของตนเข้าเทียบต้นไม้ใหญ่ ห่างจากที่พักประมาณ ๕ วา แก้มือจากคอช้างต่อผูกกับต้นไม้ เชือกละหนึ่งต้น ก่อนที่จะนำช้างต่อกลับชมรม หมอและมะก็จะช่วยกันขนสัมภาระลงจากหลังช้างต่อ เมื่อขนเสร็จแล้ว ครุบาใหญ่ก็จะสั่งให้หมอช้างทุกคนนำหนังปะกำมาวางกองใกล้ๆตน โดยแยกหนังปะกำของหมอสดำกองไว้ข้างขวา หมอสดำเดียววางไว้ด้านซ้าย และหมอจาวางกองไว้ด้านหน้า พร้อมทั้งก่อกองไฟโดยใช้ฟืนขนาดยาวประมาณ ๑ ศอก ที่ข้างๆกองหนังปะกำทั้งสาม กองละ ๑ ดุ้น แล้วครุบาใหญ่ก็จะนั่งยองๆหันหน้าไปหาหนังปะกำของหมอจา หมอช้างและมะทั้งหลายก็จะนั่งยองๆ ถือเทียนที่จุดแล้วคนละ ๑ เล่ม อยู่ด้านหลังครุบาใหญ่ จากนั้นก็สั่งเทียนทั้งหมดให้กับครุบาใหญ่ เสร็จแล้วครุบาใหญ่ก็จะทำ “พิธีลาผีปะกำ” โดยการกล่าวคำลาผีปะกำเป็นภาษาผีว่า “ลาทกด ลากำ เห็นผู้สาวจะเว้า เห็นผู้เฒ่าจะตอแย ทราว่านะเดิม เตรียะก็

เว้าตรียะ โกก็เว้าโก ทราจะออนกะเตา ออนจะแงัด จีออนจ้งไร ออนแบะระบั้น มุดโชะ ภายเนะเฮ้ย” แปลเป็นภาษาไทยแต่ละคำได้ดังนี้ ลาเกดลาค่า คือ ลาผีปะกำ เห็นผู้สาวจะเว้า คือ เห็นสาวจะพูดด้วย เห็นผู้เฒ่าจะตอแย คือ เห็นคนแก่จะหยอกล้อด้วย ทราว่านะเคิม คือ ขอพูดคำเดิม ตรียะจะเว้าตรียะ คือ ควายจะว่าควาย โกจะเว้าโก คือ วัวจะว่าวัว ทราจะออนกะเตา คือ อย่าให้ร้อน ออนจะแงัด คือ ขอให้เย็น จีออนจ้งไร คือ ไม่ให้จ้งไร ออนแบะระบั้น คือ ให้อยู่ดีมีแรง มุดโชะ ภายเนะเฮ้ย คือ จะเข้าหมู่บ้าน(บ้าน)วันนี้แล้ว

หลังจากที่ครูบาใหญ่กล่าวคำอาลาผีปะกำจบแล้ว มะทุกคนก็จะแก้เชือก และไม้้งกที่ผูกเอาแต่ละคนออก ส่งให้ครูบาใหญ่ เมื่อครูบาใหญ่ได้รับเชือกและไม้้งกจากมะทุกคนแล้ว ก็จะนำเชือกนั้นไปเผาไฟทั้งหมด ยกเว้นไม้้งกที่จะคืนให้กับมะเพื่อไว้ใช้ในการคล้องช้างครั้งต่อไป เป็นอันเสร็จพิธี และเมื่อได้ทำพิธีลาผีปะกำเสร็จแล้ว หมอช้างทุกคนก็จะประพุดติดตามเดิมได้ทุกอย่าง ถือว่าช่วงเวลาของ “การเข้ากรรม” ได้สิ้นสุดแล้ว ครูบาใหญ่ก็จะสั่งให้หมอช้างทุกคนกลับบ้านของตนได้ หมอและมะก็จะนำเอาสัมภาระของตนขึ้นบนหลังช้าง ต่างคนต่างก็แยกย้ายกันกลับบ้านของตน เมื่อถึงป่าใกล้หมู่บ้านของหมอช้างที่ได้ช้างเชลยมา หมอช้างก็จะแก้หนังโยงจากคอช้างต่อแล้วนำไปผูกไว้กับต้นไม้ใหญ่ ทั้งนี้จะยังไม่นำช้างเชลยเข้าหมู่บ้านเลย เนื่องจากช้างยังไม่เชื่องพอ เมื่อเห็นคนมากมายจะตื่นและอาละวาดทำร้าย หรือก่อให้เกิดความเสียหายทั้งต่อชีวิตผู้คนและสิ่งของได้ จากนั้นหมอช้างก็จะพาช้างต่อกลับบ้านของตน แล้วนำหนังปะกำลงจากหลังช้างต่อ ไปเก็บไว้ที่ศาลปะกำตามเดิม ทั้งนี้ตอนที่นำหนังปะกำไปเก็บนี้ ไม่มีการเช่นไหว้แต่อย่างใด

๓.๔.๔. พิธีเช่นผีปะกำของผู้ที่คล้องช้างได้

ภายหลังจากที่หมอช้างที่ไปคล้องช้างได้กลับมาถึงบ้านประมาณ ๓ - ๔ วัน ก็จะมีการทำพิธีเช่นไหว้ผีปะกำอีกครั้งหนึ่ง ตามที่ได้บนบานไว้เมื่อช่วงก่อนออกไปคล้อง การเช่นคราวนี้หมอช้างและมะจะเตรียมหาหมากคนละตัว ต้มให้สุก แบ่งหัว เครื่องใน ซ้อเท่าทั้ง ๔ และหาง ใส่ถาดคนละถาด พร้อมด้วยข้าวสุก ๑ ถ้วย เหล้า ๑ ขวด กล้วยดอกไม้ ๔ อัน นูหรี ๒ มวน และเทียนอีก ๑ เล่ม การเช่นเริ่มโดยหมอช้างและมะยกเครื่องเช่นเหล่านี้ไปวางบนศาลปะกำ แล้วจุดเทียน พนมมือกกล่าวเป็นภาษากวยพร้อมกันว่า “บั้นมะบนดัวะ บั้นอาเจียงเจาแล้ว ออนจาอะลิ จีสะกรอยออยบั้นเทือน” แปลความหมายแต่ละคำได้ว่า บั้นมะบนดัวะ คือ ได้บนไว้ บั้นอาเจียงเจาแล้ว คือ ได้ช้างมาแล้ว ออนจาอะลิ คือ ให้กินหมู จีสะกรอยออยบั้นเทือน คือ ไปครั้งหลังให้ได้อีก เมื่อกล่าวเสร็จ หมอช้างกับมะก็จะยกของที่เช่นลงจากศาลปะกำ นำไปเลี้ยงญาติพี่น้อง ส่วนหมอช้างกับมะที่ไปคล้องช้าง แต่ไม่ได้ช้างป่ากลับมา เมื่อกลับถึงบ้านแล้ว ก็ไม่ต้องทำพิธีเช่นหนังปะกำแต่อย่างใด

๓.๔.๕. การแบ่งส่วนช้าง

ช้างป่าที่คล้องมาได้ทุกเชือก จะถูกนำมาแบ่งกันระหว่างหมอช้างกับมะอย่างเท่าเทียมกัน กล่าวคือ หมอช้างจะได้หนึ่งส่วน และมะก็จะได้อีกหนึ่งส่วน แต่ถ้าเป็นกรณีที่ช้างต่อที่นำไปคล้องช้างนั้น

เป็นข้างที่เข้ามา การแบ่งส่วนข้างก็จะต้องแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ของหมอข้างหนึ่งส่วน ฆะหนึ่งส่วน และเจ้าของข้างอีกหนึ่งส่วน ดังนั้นถ้าการคล้องข้างครั้งนั้น สามารถคล้องข้างได้ ๓ ตัว เจ้าของข้างก็จะมีสิทธิ์เลือกเอาข้างเฉลยก่อน ๑ ตัว หมอข้างก็จะเลือกจากตัวที่เหลือ และตัวสุดท้ายก็จะเป็นของฆะ แต่ถ้าหากคล้องข้างมาได้ไม่ถึง ๓ ตัว ก็จะทำการขายข้างที่คล้องมาได้นั้นไป แล้วนำเงินที่ได้มาแบ่งออกเป็น ๓ ส่วนดังนี้ สมมติว่าขายได้ในราคา ๓,๐๐๐ บาท ก็จะนำมาแบ่งออกเป็น ๓ ส่วนๆละ ๑,๐๐๐ บาท แต่หมอข้างกับฆะจะต้องนำเงินในส่วนของตนให้กับเจ้าของข้างอีกคนละ ๑๐๐ บาท และ ๒๐๐ บาท ตามลำดับ หรือไม่เช่นนั้นก็จะตกลงกัน นำเงิน ๓๐๐ บาทนี้ ไปเลี้ยงเพื่อนฝูงและญาติมิตรก็ได้

๓.๔.๖. พิธีฝึกข้างเฉลย

หมอข้างที่คล้องข้างป่ามาได้ จะสั่งให้พี่น้อง ลูกหลานหรือฆะที่ชำนาญในการจีข้าง นำข้างต่อออกไปเลี้ยงข้างเฉลยที่ผูกไว้ที่ชายป่าทุกวัน โดยในช่วงเช้าก็จะนำข้างต่อไปเทียบกับต้นไม้ที่ผูกข้างเฉลยไว้ แล้วแก้หนังโยงที่ผูกออก พาข้างเฉลยออกไปหากินในป่าทุกวันจนกว่าจะคุ้นคน ซึ่งอาจใช้ระยะเวลาตั้งแต่ ๑๕ - ๓๐ วัน ขึ้นอยู่กับความชำนาญของผู้เลี้ยงเป็นสำคัญ เมื่อข้างเฉลยคุ้นกับคนดีแล้ว หมอข้างทั้งหลายก็จะเริ่มทำพิธีฝึกข้างใหม่ของตนพร้อมกัน ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ภายหลังจากที่ได้ปรึกษาหารือกัน ครั้นได้ฤกษ์แล้ว หมอข้างแต่ละคนก็จะทำการเซ่นไหว้ผีปะกำของตนก่อน เพื่อบอกให้ผีปะกำช่วยให้ฝึกข้างได้ง่ายและปลอดภัย เมื่อเซ่นเสร็จแล้ว ก็จะพากันไปชุมนุมยังบริเวณที่จะทำการฝึกข้างใหม่ ช่วยกันปลุกศาลพระภูมิเจ้าที่ และทำของสำหรับการฝึก พิธีจะเริ่มต้นด้วยการเซ่นพระภูมิเจ้าที่ เพื่อขออนุญาตฝึกข้างในบริเวณดังกล่าว เครื่องเซ่นจะประกอบไปด้วย ไก่ต้ม ข้าวสาร เงิน ๑ บาท เหล้า ๑ ขวด กรวยใบตอง ๕ กรวย พร้อมรูปเทียน ครอบบาใหญ่จะเป็นผู้ทำพิธี เมื่อเซ่นเสร็จแล้ว หมอข้างแต่ละคนก็จะนำข้างต่อเข้าเทียบข้างเฉลยแล้วจึงข้างเฉลยเข้าช่องที่ทำขึ้น เพื่อใส่ปลอกขา ทั้งนี้ต้องใช้ข้างต่อ ๒ เชือกต่อข้างเฉลย ๑ ตัว และก่อนที่จะใส่ปลอกขานั้น ครอบบาใหญ่จะต้องทำพิธีเรียกผีป่าและไล่ผีป่าออกจากตัวข้างเฉลยอีกครั้งหนึ่งก่อน โดยครอบบาใหญ่จะถือกระทงข้าวสุก ๓ กระทง แล้วเรียกผีป่าให้มารับข้าวในกระทงนั้น พร้อมกับกล่าวเรียกผีป่าเหล่านั้นให้มากิน มีใจความว่า “กงเวียลเอย ขมวกเอย สะอาดเอย โมโยบาย หมาจอก หมานไน โมโยบาย จอด โมโยบาย โอลตุงโอลธรม โมโยบาย สแง โมโยบาย” เมื่อกล่าวจบ ก็ว่ามนต์ไล่ผีป่าให้กลับไป แล้วจึงให้หมอข้างเริ่มใส่ปลอกขาข้างเฉลยได้ ปลอกนี้ทำด้วยหวายตะค้ายาว ๕ สอก โตะขนาดเท่านิ้วกลาง นำมาถักไขว้กันเป็นวงกลมโตะขนาดข้อมือ กว้าง ๑ สอกกับอีก ๑ คืบ จำนวน ๒ ปลอก ปลอกหนึ่งใส่ข้อเท้าหน้าของข้างเฉลยทั้ง ๒ ข้าง อีกปลอกหนึ่งใส่ข้อเท้าหลังทั้งสองข้าง การใส่ปลอกขานั้นจะกระทำโดยพยายามใส่ข้างให้เข้าใกล้ช่องมากที่สุด เวลาใส่ปลอกขาคู่หน้า ก็เอาเชือกหนังที่เรียกว่า “อู่ข้าง” โยงกับต้นไม้มาผูกครอบตัวข้างเฉลยข้างหน้า เพื่อไม่ให้ข้างนอน แล้วจึงเลื่อนไปมัดข้างหลัง เวลาใส่ปลอกขาหลังของข้างเฉลยๆก็มักขาขึ้น ก็จะใช้เหล็กตีเล็บให้เจ็บ เพื่อให้ยกขาขึ้น เมื่อใส่ปลอกขาหลังแล้ว ก็เอาหวายเส้นเล็กๆมัดกลางปลอกระหว่างเท้าหน้าให้ติดกัน ปลอกหลังก็กระทำเช่นเดียวกัน ครั้นพอใส่ปลอกเสร็จ ก็แก้หนังตาม ซึ่งทำเป็นบ่วงคล้องคอข้างเฉลยออก แล้วปล่อยข้างเฉลยออกจากช่อง กระทำดัง

นี้ทีละตัวจนกว่าจะครบทุกตัว ก่อนที่จะนำไปผูกที่เดิม การฝึกช้างครั้งแรกและวันแรกก็สิ้นสุดลงเพียงเท่านี้ หลังจากนั้นหมอช้างแต่ละคนก็จะกลับไปเลี้ยงข้าวปลาอาหารที่บ้านของตนเป็นที่สนุกสนาน ส่วนผู้ที่มีหน้าที่เลี้ยงช้างเชลย ซึ่งกลายเป็นช้างสมาชิกเชือกใหม่ของครอบครัว เมื่อทำการใส่ปลอกขาช้างใหม่แล้ว เวลาไปเลี้ยงช้างก็ไม่จำเป็นต้องนั่งช้างต่อไปอีก สามารถที่จะเลี้ยงด้วยตนเอง ครั้นพอเวลาผ่านไป ๒ - ๓ วัน หมอช้างแต่ละคนก็จะทำการฝึกช้างใหม่ครั้งที่สองด้วยตนเอง โดยการนำช้างใหม่เข้าช่อง แล้วเอาเชือกผูกคอช้างใหม่ จากนั้นก็แก้ปลอกเท้าหน้าและเท้าหลังออก นำช้างต่อเข้าเทียบกับช้างใหม่ แล้วเอาเชือกที่ผูกคอช้างใหม่มาผูกคอช้างต่อ นำออกจากช่อง พาเดินเที่ยวและพาไปกินน้ำ ปฏิบัติดังนี้เสมอๆ จนกว่าช้างใหม่จะรู้ภาษาและใช้งานได้ ประมาณ ๓ เดือนจึงจะสามารถนำเข้าไปผูกไว้ในบ้านได้

๔. ฝึปะกำกับพิธีกรรมเกี่ยวกับช้าง

ก่อนที่จะกล่าวถึงรายละเอียดของพิธีกรรมเกี่ยวกับช้าง ที่สืบเนื่องมาจากระบบความเชื่อเรื่องผีปะก้านั้น ข้าพเจ้าจะขอลำถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวทวายเลี้ยงช้างกับช้าง ที่แตกต่างไปจากชนกลุ่มอื่นอย่างเห็นได้ชัด อันจะโยงไปสู่พิธีกรรมเกี่ยวกับช้างที่จะกล่าวถึงในช่วงหลังด้วย ซึ่งจากการศึกษาก็พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างชาวทวายเลี้ยงช้างกับช้างของพวกเขาจำแนกได้เป็น ๓ ลักษณะคือ ความสัมพันธ์ในฐานะที่ช้างเป็นมรดกทางวัฒนธรรม, ความสัมพันธ์ในฐานะที่ช้างเป็นทรัพย์สิน และความสัมพันธ์ในฐานะที่ช้างเป็นสมาชิกของครอบครัว

(ก) ความสัมพันธ์ในฐานะที่ช้างเป็นมรดกทางวัฒนธรรม

ในแง่นี้อาจจะกล่าวได้ว่า การเลี้ยงช้างของชาวทวายเลี้ยงช้างบ้านตากกลางนั้น นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้สืบทอดกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ และกลายเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะของกลุ่มในคราวเดียวกันด้วย ฉะนั้นการดำเนินรอยตามคำสั่งสอนของบรรพบุรุษ ในการสืบทอดวัฒนธรรมการเลี้ยงช้าง โดยการปฏิบัติต่อช้างด้วยความเคารพนั้น จึงมีอาจจะแยกความสัมพันธ์ระหว่างช้างกับคนออกจากกันได้ เพราะช้างในแง่หนึ่งนั้นเปรียบเสมือนตัวแทนของบรรพบุรุษ อันนำไปสู่ความเชื่อของชาวกลุ่มนี้ที่ว่าในตัวช้างนั้นมีวิญญาณของบรรพบุรุษหรือฝึปะก่าคอยคุ้มครองอยู่ และอำนาจของฝึปะก่านี้ก็ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงช้างเชือกใดเชือกหนึ่งเท่านั้น ทว่ายังแผ่ขยายมาถึงเจ้าของช้างและสมาชิกในครอบครัวของเขาด้วย ซึ่งเมื่อใดที่ครอบครัวเจ้าของช้างปฏิบัติต่อตนเองและต่อช้างอย่างถูกต้องตามธรรมเนียมแล้ว ความเป็นสิริมงคลก็ย่อมจะบังเกิดแก่ความดีผู้นั้นและครอบครัว ในทางตรงกันข้ามถ้าหากมีการละเลยไม่เอาใจใส่เลี้ยงดูช้างหรือไม่ปฏิบัติตามธรรมเนียมแล้ว ผลก็คือการถูกลงโทษ หรือจะไม่ได้รับการคุ้มครองจากฝึปะก่าหรือฝึปะก่าเช่นกัน

(จ) ความสัมพันธ์ในฐานะที่ช้างเป็นทรัพย์สิน

ในอดีตนั้นชาวทวายเลี้ยงช้างเป็นกลุ่มชนเร่ร่อน ไม่ได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่ใดที่หนึ่งโดยเฉพาะ ดำรงชีพด้วยการคล้องช้างขายหรือแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ตนขาดแคลน ฉะนั้นพวกเขาจึงมักจะไม่สนใจเรื่องการบุกเบิกหรือจับจองที่ดินเพื่อการเพาะปลูกเท่าใดนัก ผิดกับกลุ่มชนอื่นที่ไม่ได้เลี้ยงช้างเช่นกลุ่มไทย-ลาว ที่ถือว่าผืนไร่ผืนนาเป็นทรัพย์สินอันมีค่า ทั้งนี้เพราะชาวทวายเลี้ยงช้างถือว่า “ช้าง” ซึ่งเป็นทรัพย์สินที่บรรพบุรุษมอบไว้ให้ นั้น เป็นทรัพย์สินอันล้ำค่าเพียงอย่างเดียวที่สามารถจะเลี้ยงชีพสมาชิกในครอบครัวและชุมชนของพวกเขาได้ดีกว่าทรัพย์สินอื่นๆ ฉะนั้นพวกเขาจึงมีความสัมพันธ์กับช้างอย่างแน่นแฟ้น ด้วยเหตุที่เป็นสมบัติที่มีค่าสูงยิ่ง

เนื่องจากชาวทวายเลี้ยงช้างถือว่าช้างเป็นทรัพย์สินที่มีค่า ดังนั้นธรรมเนียมการแบ่งสรรปันส่วนช้างที่ยึดถือมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษนั้นก็คือ ถ้าหากพ่อแม่มีช้างหลายเชือกและสามารถแบ่งให้เป็นมรดกกับลูกๆทุกคนได้ก็จะแบ่งให้ครบทุกคน แต่ถ้าหากมีช้างไม่เพียงพอกับจำนวนของลูกๆนั้น การแบ่งมรดกช้างจึงอยู่ในรูปของ “กรรมสิทธิ์ของตระกูล” มิใช่เป็น “เอกสารสิทธิ์เฉพาะบุคคล” กล่าวคือถ้าพ่อแม่พิจารณาว่าหากมอบช้างนั้นให้เป็นมรดกกับลูกคนใดคนหนึ่งแล้ว จะก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ อันจะนำไปสู่ความขัดแย้งหรือไม่ก่อผลดีต่อช้างในอนาคตข้างหน้าแล้ว ผู้เป็นพ่อแม่ก็จะมอบช้างเชือกนั้นให้เป็นสมบัติส่วนรวมของลูก นั่นคือลูกๆทุกคนมีสิทธิ์ที่จะได้รับประโยชน์จากช้างร่วมกัน และจะต้องร่วมกันรับผิดชอบดูแลทรัพย์สินที่มีชีวิตที่พ่อแม่มอบให้ นี้ไม่ให้สูญหาย เจ็บไข้ได้ป่วยหรือเกิดอันตรายได้ แต่ถ้าลูกคนใดมีความสามารถดูแลและรับผิดชอบต่อทรัพย์สินส่วนนี้ได้ ผู้นั้นก็จะได้รับมรดกส่วนนี้ไว้สืบทอดดูแลรักษาต่อไปจนถึงลูกหลานในอนาคต จึงปรากฏในปัจจุบันว่า ช้างบางเชือกมีการสับเปลี่ยนหมุนเวียนเจ้าของอยู่ทุกปี ทั้งนี้ก็เพื่อผลัดเปลี่ยนกันดูแลและหาผลประโยชน์จากช้างในหมู่บ้านนั่นเอง โดยผลประโยชน์จากช้างในแต่ละปีนั้นก็ตกเป็นของผู้เป็นเจ้าของในปีนั้นๆไป บางครั้งก็อาจจะร่วมกันดูแลและหาประโยชน์ร่วมกัน แล้วนำรายได้ที่ได้ในแต่ละปีมาแบ่งกันในหมู่บ้าน หรือไม่ก็ให้คนอื่นเช่าเพื่อนำไปหาผลประโยชน์แล้วรอรับค่าเช่านำมาแบ่งส่วนกันได้ ฉะนั้นการกระทำในลักษณะที่จะนำช้างมาหาผลประโยชน์ใส่ตนแต่เพียงผู้เดียว หรือกระทำการที่มุ่งแสวงหาประโยชน์ใส่ตนแต่เพียงผู้เดียว เช่น โกงเรื่องส่วนแบ่งของรายได้ โดยที่ญาติพี่น้องไม่รับรู้หรือไม่ยินยอม (เว้นแต่ว่าญาติพี่น้องในตระกูลสละสิทธิ์เอง) จึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจจะกระทำได้ รวมทั้งเชื่อว่าผู้ที่ฝ่าฝืนจะได้รับการลงโทษจากผีประจำตัว

ด้วยเหตุนี้ ทักษะของชาวทวายเลี้ยงช้างที่มองว่าช้างเป็นทรัพย์สินหรือ “กรรมสิทธิ์ของตระกูล” จึงเป็นตัวช่วยยึดโยงให้ระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและสายตระกูลของชาวทวายเลี้ยงช้าง ปราศจากความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ที่ได้จากทรัพย์สินที่มีชีวิตนี้

(ค) ความสัมพันธ์กับช้างในฐานะสมาชิกของครอบครัว

ชาวทวายเลี้ยงช้างเปรียบช้างเสมือนกับสมาชิกคนหนึ่งของครอบครัว มิได้ถือว่าช้างเป็นสัตว์เลี้ยงอย่างหนึ่งเหมือนสัตว์เลี้ยงทั่วไป พวกเขาใช้สรรพนามแทนตัวช้างว่า “เขา” แทนคำว่า “มัน” เมื่อเอ่ย

ถึงทุกครั้ง พวกเขาจะหลีกเลี่ยงการทำร้ายช้างและบริโภคเนื้อช้าง ดังนั้นการปฏิบัติต่อช้างของพวกเขาจึงเต็มไปด้วยความรักความเมตตา ควบคู่กับการปฏิบัติต่อสมาชิกคนหนึ่งของคนในครอบครัว พวกเขาจะดูแลเอาใจใส่ช้างเป็นอย่างดี ตัวอย่างเช่น เมื่อลูกช้างเกิดใหม่ แม่บ้านก็จะฉีกชายผ้าขึ้นคล้องคอลูกช้าง ดังเช่นที่ปฏิบัติกับลูกของตน โดยเชื่อว่าพระคุณของแม่จะช่วยปกป้องคุ้มครองทารกแรกเกิดให้แข็งแรงปลอดภัย สมาชิกในครอบครัวก็จะเรียกช้างเกิดใหม่ว่า น้อง และตั้งชื่อให้ช้างแต่ละเชือก^{๓๓} พวกเขาจะพาช้างไปหาอาหารกิน พาไปอาบน้ำ เวลาช้างเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะรู้สึกกังวลและอาทรร้อนใจต้องหาทางรักษาพยาบาลเยียวยาจนกว่าจะหาย เวลากลางคืนก็จะคอยสุ่มไฟป้องกันยุงและแมลงที่มารบกวน หรือนอนเฝ้าดูแลอยู่ใกล้ๆ นอกจากนี้ก็มีการทำพิธีสู่ขวัญช้างหลังจากช้างหายเจ็บป่วย พิธีขอมาช้างหลังจากที่ใช้งานมาหนัก เป็นต้น และการปฏิบัติต่อช้างอย่างนี้ มิได้กระทำเพียงช่วงที่ช้างมีชีวิตอยู่เท่านั้น แม้กระทั่งช้างเสียชีวิตไปแล้ว ช้างเชือกนั้นก็จะได้รับการทำพิธีศพเหมือนกับคนทั่วไปด้วย นั่นก็จะมีการทำพิธีศพให้และร่างของช้างเชือกนั้นจะถูกฝังไว้อย่างดี กระทั่งเมื่อครบกำหนด ๓ ปี ก็จะถูกขุดกระดูกนำมาทำพิธีบังสุกุลอุทิศส่วนกุศลให้ ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าการปฏิบัติต่อช้างดีมากเท่าไร ฝิปะกำก็จะบันดาลให้เกิดผลดีต่อเจ้าของช้างและครอบครัวมากเท่านั้น

จากความสัมพันธ์ระหว่างชาวควยเลี้ยงช้างกับช้างทั้ง ๓ ประเภทที่กล่าวไปแล้วนี้ ทำให้การปฏิบัติต่อช้างของพวกเขาจึงอยู่ภายใต้กรอบของระบบความเชื่อเรื่องฝิปะกำอย่างแยกไม่ออก นั่นก็คือพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับช้างนั้น เนื้อหาของพิธีกรรมได้เกี่ยวพันกับความเชื่อเรื่องฝิปะกำอย่างลึกซึ้ง ดังจะเห็นได้จากพิธีกรรมเกี่ยวกับช้างทั้ง ๓ พิธีคือ พิธีรับช้าง พิธีจับช้าง และพิธีกรรมการเช่นไหว้ฝิปะกำเมื่อช้างเจ็บป่วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑. พิธีรับช้างและจับช้าง

ในช่วงที่ข้าพเจ้ากำลังเก็บข้อมูลสนามอยู่ในหมู่บ้านตากลางนั้น ชาวบ้านได้มีโอกาสจัดพิธีสำคัญเกี่ยวกับช้างขึ้นพิธีหนึ่ง คือ พิธีรับช้างและจับช้าง ใให้กับจุ่ม - จิม ช้างเผือกคู่เดียวที่มีรายงานพบในเมืองไทยขณะนี้ ซึ่งมีอายุเกือบ ๒ ปีแล้ว โดยเจ้าของคือ ความอุ่น ศาลางาม ทั้งนี้เมื่อครอบครัวได้ช้างใหม่ไม่ว่าจะเป็นช้างป่าที่คล้องมาได้ ช้างที่ไปหาซื้อหรือลูกช้างที่ได้มาจากการตกถูก ชาวควยเลี้ยงช้างจะถือว่าช้างใหม่หรือลูกช้างนั้นเปรียบเสมือนสมาชิกของครอบครัว ฉะนั้นเมื่อมีสมาชิกใหม่เข้ามาหรือเกิดขึ้นในครอบครัว จึงต้องมีการบอกกล่าวแก่ญาติผู้ใหญ่ คือฝิปะกำ โดยการเช่นสรวงฝิปะกำของตระกูล ในกรณีของช้างเผือกนี้พวกเขาถือว่าเป็นกรณีพิเศษและถือว่าลูกช้างเผือกเป็นช้างที่มีบุญ หากไม่จัดพิธีรับอย่างดีแล้วอาจส่งผลร้ายต่อเจ้าของและครอบครัวได้ ดังเช่นในกรณีของความอุ่นนี้ก็เช่นกัน เมื่อประมาณเดือนเมษายน ๒๕๓๘ ที่ผ่านมา ลูกชายของเขาได้ประสบอุบัติเหตุขั้บรถจักรยานยนต์ชนเสาไฟฟ้าจนเสียชีวิต

^{๓๓}พิทยา หอมไกรลาส, “คืนวันของช้างเร่ร่อน” ใน สารคดี ฉบับที่ ๑๒๗ ปีที่ ๑๑ (กันยายน ๒๕๓๘) หน้า

ชีวิต และชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเพราะความงุนยังไม่ได้ออกให้ผีปะกำรับทราบหรือทำพิธีรับช้างนั่นเอง ทำให้ความงุนต้องนำช้างเผือกของตนที่ไปรับจ้างแสดงให้นักท่องเที่ยวชม ณ สวนสัตว์เปิดเขาเขียว จังหวัดชลบุรี* กลับมาทำพิธีรับช้างเพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๓๘ และขณะเดียวกันก็จัดให้มีการทำพิธีจับช้างพร้อมไปด้วย ทั้งนี้การจัดงานครั้งนี้ส่วนหนึ่ง ก็ได้รับความร่วมมือจากองค์กรเอกชนที่ทำงานด้านอนุรักษ์ช้างไทย คือ มูลนิธิคนรักช้าง

ภาพที่ ๕.๑๐. เซ่นสรวงผีปะกำก่อนทำพิธีรับช้างและฝึกช้างใหม่

พิธีกรรมแรกก็คือพิธีรับช้างใหม่ กระทำกันในเช้าวันที่ ๕ พฤษภาคม เริ่มด้วยการที่ความงุนและญาติพี่น้องร่วมกันเซ่นไหว้ผีปะกำของตระกูลทั้ง ๒ แห่งเรียงลำดับไป แห่งแรกคือศาลปะกำที่บ้านของแม่ความงุน แห่งที่สองคือศาลปะกำที่บ้านแม่ยายของความงุน และเซ่นศาลผีประจำหมู่บ้านด้วย เครื่องเซ่นนั้นประกอบด้วย หัวหมู กรวยดอกไม้ กรวยไต้บู่หรีและกรวยไต้ข้าว หลังจากเซ่นไหว้ผีปะกำในช่วงเช้าแล้ว ก็จะทำพิธีจับช้างในช่วงบ้านก่อนแล้วจึงกลับมาทำพิธีรับช้างต่อ

หลังจากเซ่นไหว้ผีปะกำแล้วพิธีกรรมต่อมาก็คือพิธีจับช้าง ซึ่งกระทำในช่วงบ่ายของวันเดียวกัน โดยมีครูบาผู้อาวุโสที่สุด คือ หมอเถา แสนดี อายุ ๕๑ ปี แห่งบ้านกระโพ เป็นผู้ทำพิธี สถานที่ทำ

* เมื่อต้นเดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ ที่ผ่านมา ความงุน ศาลางาม ก็ได้ขายช้างเผือกคู่นี้ให้กับสวนสัตว์เปิดเขาเขียวในราคา ๑ ล้านบาท

พิธีคือบริเวณศูนย์กลางศึกษาของหมู่บ้านหรือพิพิธภัณฑ์หมู่บ้านข้าง และบริเวณพิธีอยู่ใกล้ต้นไม้ใหญ่ มีเสาไม้เล็ก ๆ ๒ ต้นปักอยู่ เสมือนว่าเป็นช่องสำหรับให้ข้างใหม่เข้า และหมอเฝ้าผู้ประกอบพิธียืนอยู่หลังเสาในส่วนข้างแผลดก็ถูกนำมาขึ้นอยู่ตรงหน้าหมอเฝ้า โดยมีข้างแม่และยายยืนอยู่ใกล้ๆ เครื่องเช่นที่ใช้ในพิธีประกอบด้วย

- (๑) ไก่ต้ม ๑ ตัว
- (๒) ข้าวใส่กระตังเล็ก ๆ
- (๓) ข้าวเหนียวห่อด้วยใบตอง
- (๔) เหล้าขาว ๑ ขวด
- (๕) กล้วย ๑ หวี
- (๖) แพง ๑ ลูก
- (๗) เงิน ๔๒๐ บาท

เครื่องเช่นทั้งหมดจะวางบนพื้นใกล้ๆ กับเสาทั้ง ๒ ต้น พิธีจะเริ่มต้นด้วยหมอเฝ้าจะเป็นคนรินเหล้าและยกเครื่องเช่นถวาย พร้อมทั้งกล่าวเป็นภาษาเขมรเชื้อเชิญให้เจ้าป่าเจ้าเขามารับเครื่องเช่น คำกล่าวทั้งหมดมีดังนี้ “ตามองเอย โม ยัว บาย อาก็องเอย โม ยัว บาย สม็องจะงาลเอย โม ยัว บาย ปูจตุจปูจรมเอย โม ยัว บาย” แปลเป็นไทยได้ว่า “พระครูเอย มา กิน ข้าว อากง(ก็อง)เอย มา กิน ข้าว มดเล็กมดน้อย(คงหมายถึงมดดำมดแดง)เอย มา กิน ข้าว (อี)กาเล็กกาน้อยเอย มา กิน ข้าว”

พิธีกรรมนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการบอกกล่าวเจ้าป่าเจ้าเขาและ “อากวง” ที่เชื่อว่าเป็นเจ้าของสัตว์ป่าและข้างป่าทุกตัว ฉะนั้นเมื่อนำข้างออกจากป่าทุกครั้ง ก็จะต้องบอกกล่าวและขออนุญาตเจ้าป่าเจ้าเขาเหล่านี้ก่อน สำหรับข้างแผลด จุ่ม - จิม แม้ว่าจะไม่ใช่ข้างป่า แต่ก็ถือว่าเป็นสมาชิกใหม่ของหมู่บ้าน และมีเจ้าป่าเจ้าเขาและอากวงเป็นเจ้าของอยู่ ฉะนั้นจึงต้องทำพิธีรับข้างด้วย ภายหลังจากการทำพิธี จึงแสดงว่าข้างเชือกนั้นๆ ได้เข้ามาเป็นสมาชิกหนึ่งของครอบครัวอย่างสมบูรณ์แล้ว

ภายหลังจากเสร็จพิธีจับข้างแล้ว ก็จะกลับไปทำพิธีรับข้างต่อที่บ้านของควาญอุ่น เพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์แก่ครอบครัว และเสี่ยงทายกระดูกวงไก่ที่ใช้เช่นในพิธีจับข้าง เครื่องเช่น ไหว้ผีปะกาคาลัย กับที่ใช้ในพิธีจับข้างแต่มีจำนวนมากว่า และพระอธิการลี สีลเตโช หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าหลวงปู่ลี ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดแจ้งสว่าง จะเป็นผู้ทำนายกระดูกวงไก่ ผลการเสี่ยงทายปรากฏว่า กระดูกวงไก่ยึดตรง สีสด ไม่หักงอ ทำนายได้ว่าข้างแผลดจุ่ม-จิมเป็นข้างที่มีลักษณะดี ต่อไปจะนำโชคดีมาสู่เจ้าของ จากนั้นก็จะมีการผูกข้อมือรับขวัญควาญอุ่นและญาติมิตร จึงเป็นอันเสร็จพิธี ส่วนเครื่องเช่นที่ใช้ในพิธี เช่น กล้วย ข้าวต้มและข้าวที่ใช้ในพิธี ก็จะนำไปให้ข้างกินเพื่อเป็นสิริมงคลต่อไป

ภาพที่ ๕.๑๑. พิธีรับช้างและฝึกช้างใหม่

๔.๒. พิธีกรรมเช่นไหว้ผีปะกำเมื่อช้างเจ็บป่วย

เมื่อช้างไม่สบายหรือเจ็บป่วย ชาวควยเลี้ยงช้างมักจะมีเชื่อว่าจะอาจเป็นผลมาจากการกระทำของผีปะกำ โดยที่สมาชิกคนใดคนหนึ่งของครอบครัวอาจจะล่วงละเมิดข้อห้ามทางสังคมบางประการ หรือไม่กระทำตามสัญญาที่ได้บนบานผีปะกำไว้ หรืออาจจะละเลยไม่เอาใจใส่ดูแลช้างของตนให้ดี ดังนั้นเมื่อช้างมีอาการเจ็บป่วย พวกเขาก็จะพากันไปหาหมอส่อง เพื่อให้ช่วยตรวจดูว่าความเจ็บป่วยของช้างดังกล่าว เป็นผลมาจากการกระทำของผีปะกำจริงหรือไม่ และถ้าหากผิดผีปะกำจริง จะต้องทำการเช่นไหว้อย่างไร โดยเจ้าของหรือญาติพี่น้องจะเป็นผู้ถามหมอส่อง และถ้าหากหมอส่องระบุว่าจะต้องทำการเช่นไหว้อย่างไร เช่น ต้องมีหัวหมูกี่หัว มีรำแม่ต๊กี่ตัน หรือต้องสร้างศาลปะกำใหม่ เป็นต้น เจ้าของช้างก็จะจัดเตรียมเครื่องเช่นเหล่านั้นให้ครบถ้วน แล้วทำพิธีเช่นไหว้หรือแก้บนโดยเร็วที่สุด มิฉะนั้นความเจ็บป่วยของช้างก็จะไม่หาย และอาจจะทำให้ช้างนี้ตายก็ได้

๕. ผีปะกำกับพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตในโอกาสต่างๆ

ชาวควยเลี้ยงช้างบ้านตากกลางมีความเชื่อว่า การกระทำทุกสิ่งทุกอย่างของตน ไม่ว่าจะเป็นที่ไหน และเมื่อใดจะอยู่ในสายตาของผีปะกำตลอด อีกทั้งผีปะกำก็จะติดตามดูแลทุกข์สุข และควบคุมพฤติกรรมของพวกเขายู่ตลอดเวลา ดังนั้นถ้าหากมีการกระทำใดที่ผิดไปจากจารีตประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมา ตัวผู้กระทำหรือบุคคลในครอบครัวจะต้องได้รับผลร้ายอย่างทันตาเห็น เช่น อาจเจ็บป่วย ถูกช้างทำร้ายหรืออื่นๆ ตามแต่ลักษณะของความผิดตามความเชื่อดังกล่าว ด้วยเหตุนี้พวกเขาจึงเชื่อว่าตนเองสามารถที่จะอาศัยหรือหลบนอนในป่าหรือในที่ต่างๆ ในระหว่างที่นำช้างออกไปทำงานต่างถิ่นได้ โดยไม่ต้องเกรงกลัว

กษัตริย์หรือญาติที่สืบสายใดๆ ทั้งนี้เพราะมีผีประจำซึ่งศักดิ์สิทธิ์กว่าผีทั้งหลายคุ้มครองอยู่^{๒๕} และเพื่อแสดงถึงความเคารพต่อผีประจำผู้ซึ่งมีบุญคุณต่อพวกเขา วิถีชีวิตของชาวกวยเลียงข้างจึงดำเนินไปบนพื้นฐานที่สอดคล้องกับระบบความเชื่อที่เห็นได้ชัด ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของการแสดงความเคารพศาลปะกำ การเช่นสร้างผีประจำในโอกาสที่มีพิธีเกี่ยวกับชีวิตต่างๆ รวมทั้งการไม่ละเมิดกฎข้อห้ามต่างๆเกี่ยวกับผีประจำด้วย ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่ากิจกรรมเกี่ยวกับชีวิตที่แสดงออกถึงความเคารพต่อผีประจำ มีดังต่อไปนี้

๕.๑. งานแต่งงาน

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ ๓ ว่า ภายหลังจากการแต่งงาน ฝ่ายชายจะต้องมาอาศัยอยู่กับฝ่ายหญิง อันเป็นรูปแบบที่อยู่หลังการแต่งงานที่เรียกว่าแบบมาตาลัย (matrilocal residence) และการแต่งงานในทัศนะของชาวกวยเลียงข้างนั้น หมายถึงการเกี่ยวดองของตระกูล ๒ ตระกูล ซึ่งมีผีต่างกัน ด้วยเหตุนี้พวกเขาจึงมีความเชื่อว่า ถ้าหากไม่มีการบอกกล่าวให้ผีประจำทั้งสองตระกูลทราบจะถือว่าเป็นความผิดอย่างร้ายแรง จะส่งผลให้ทั้งคู่แต่งงานและครอบครัวต้องพบกับผลร้ายไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ฉะนั้นเมื่อคนในครอบครัวแต่งงานพ่อแม่และญาติพี่น้องของฝ่ายชายจะต้องทำการเช่นไหว้ผีประจำของตระกูล เพื่อให้ได้รับทราบว่าคุณหลานจะแต่งงาน และออกจากเรือนไปอยู่กับฝ่ายหญิงผู้ซึ่งมีผีประจำประจำตระกูลของตน ฉะนั้นจึงขอให้ผีประจำได้ติดตามไปคุ้มครองลูกหลานผู้นั้น ณ ที่อยู่ใหม่ด้วย และขอให้ช่วยปกป้องคุ้มครองให้ครอบครัวใหม่นั้นอยู่เย็นเป็นสุข มีความเจริญรุ่งเรืองในการดำเนินชีวิตคู่ ขณะที่ฝ่ายหญิงนั้นนอกจากจะทำการเช่นไหว้ผีประจำประจำตระกูลของตน เพื่อให้ได้รับทราบและให้ปกป้องคุ้มครองชีวิตคู่แล้ว ยังต้องบอกกล่าวให้ผีประจำอนุญาตให้ฝ่ายชายซึ่งถือผีประจำตระกูลอื่น เข้ามาอยู่อาศัยในครัวเรือนของตนได้อีกด้วย เว้นแต่ในกรณีที่คู่บ่าวสาวนั้นนับถือผีประจำเดียวกัน บางทีก็เรียกพิธีนี้ว่า “การขอสุมมา”^{๒๖}

การยึดถือปฏิบัติดังกล่าว ในขณะที่ข้าพเจ้ากำลังทำการเก็บข้อมูลอยู่ในหมู่บ้านก็พบว่าปฏิบัติอยู่ แม้ว่าบางคนจะไม่ได้อยู่ในชุมชนแล้วก็ตาม เช่น ย้ายบ้านเรือนไปอยู่ที่อื่นแต่ยังมีพ่อแม่ญาติพี่น้องอยู่ในหมู่บ้าน เมื่อลูกหลานแต่งงานก็ต้องกลับมาเช่นไหว้ผีประจำที่บ้านพ่อแม่เดิมของตน ทั้งนี้พ่อแม่อาจจะมาเช่นเองหรือขอให้ญาติพี่น้องที่อยู่ในหมู่บ้านเป็นผู้เช่นแทนก็ได้ แต่ผู้ที่ทำหน้าที่เช่นนั้นจะต้องเป็นผู้ชายที่เป็นสายตระกูลเดียวกัน เพราะมีกฎหมายห้ามผู้หญิงและผู้ชายที่มีได้เป็นสายตระกูลขึ้นบนศาล หรือในกรณีที่ลูกหลานไปทำงานต่างจังหวัดแล้วไปแต่งงานกับคนนอกชุมชน พ่อแม่ที่อยู่ทางบ้านก็ต้องเช่นไหว้ผีประจำของตระกูลให้รับทราบเช่นเดียวกัน และในการเช่นไหว้นั้นไม่จำเป็นที่คู่บ่าวสาวจะต้องมาทำพิธีด้วยตนเอง อาจจะเป็นพ่อแม่หรือญาติพี่น้องก็ได้ และการกลับมาเช่นไหว้ผีประจำของตระกูลจะดำเนินไปจนกว่าจะมีการทำพิธี “แบ่งปะกำ” ไปไว้เป็นของตนเอง

^{๒๕} ชื่น ศรีสวัสดิ์, “ผีประจำ” ใน *ชีวิตไทย ชุมชนวิทยาเถื่อน* โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๗), หน้า ๒๐๓-๔.

^{๒๖} สัมภาษณ์คุณลุงเหิร จงใจงาม, หมู่ ๕ บ้านตากกลาง, ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๓๘.

สำหรับเครื่องเช่นนั้นจะประกอบไปด้วย รูป ๕ ดอก เทียน ๑ คู่ กรวยดอกไม้ ๕ อัน ข้าวสาร ๑ ถ้วย ข้าวสวยและแกงอย่างละ ๑ ถ้วย ขนมหั่วต้ม ผลไม้ (ถ้ามี) พร้อมเงิน ๑๒ บาท และถ้าเป็นลูกผู้ชายแต่งงานจะต้องมีเครื่องเช่นเพิ่มเติมคือ เป็ดต้ม ๑ ตัว และหัวหมู ๑ ตัว แต่ถ้าเป็นลูกผู้หญิงแต่งงานจะต้องมีเครื่องเช่นเพิ่มเติมคือ ไก่ต้ม ๑ ตัว และผ้าจีน ๑ ผืน อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่อยู่ที่อื่นอาจจะไม่ได้เตรียมเครื่องเช่นมา ก็อนุโลมให้ใช้เพียงเหล่า ๑ ขวด นำมาเช่นผีปะกำที่ศาลของตระกูลก็ได้เช่นเดียวกัน การเช่นนั้นจะต้องเช่นศาลปะกำทุกศาลของตระกูล ดังนั้นจึงต้องเตรียมเครื่องเช่นมาให้ครบกับจำนวนศาลปะกำที่จะต้องเช่นด้วย

๕.๒. งานบวช

งานบวชนับเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของชุมชน และเป็นงานที่ต้องเกี่ยวข้องกับผีปะกำด้วย นั่นก็คือคร้วเรือนใดที่มีสมาชิกบวช จะต้องมีการเช่นไหว้ผีปะกำของตระกูลนั้นด้วย และการเช่นไหว้ผีปะกำในพิธีนี้มีอยู่ ๓ ช่วงคือ ช่วงที่ผู้บวชจะเข้าไปอยู่ที่วัด เพื่อเตรียมตัวให้พร้อมสำหรับการบวช ประมาณ ๑ เดือน หรือที่เรียกกันว่า “เซียงนาค” ช่วงที่สองคือ ในตอนเช้าของวันที่จะทำพิธีปลงพมณาค และช่วงสุดท้ายคือ ก่อนที่นาคจะขึ้นไปนั่งบนหลังช้างเพื่อแห่ไปที่วัด การเช่นไหว้ผีปะกำในช่วงแรกนั้น ก็เพื่อเป็นการบอกกล่าวให้กับผีปะกำได้รับทราบว่าจะมีลูกหลานในตระกูลเข้าบวช จึงขอให้ผีปะกำช่วยปกป้องคุ้มครองลูกหลานคนนั้นให้อยู่เย็นเป็นสุข และขอให้ได้บวชสมความปรารถนา การเช่นครั้งที่สองนั้น ก็เพื่อขอความคุ้มครองจากผีปะกำ ให้ปราศจากอุปสรรคทั้งปวงในระหว่างที่ครองสมณเพศบรรพชิต รวมทั้งขอให้ยกโทษทั้งหลายที่ผู้นั้นอาจจะล่วงละเมิดต่อผีปะกำ ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง และภายหลังจากการเช่นก็จะมีการเสี่ยงทายด้วยกระดูกคางไก่ เพื่อตรวจสอบดูว่านาคคนนั้นสามารถที่จะบวชจนครบกำหนดหรือครบพรรษาหรือไม่ ส่วนการเช่นไหว้ผีปะกำในช่วงก่อนที่นาคจะขึ้นไปนั่งบนหลังช้างนั้น ก็สืบเนื่องมาจากเหตุผลที่ว่า พวกเขาเชื่อว่าช้างมีผีปะกำคุ้มครองอยู่ การขึ้นไปนั่งบนหลังช้างก็เสมือนกับการขึ้นไปนั่งบนปะกำ ฉะนั้นก่อนที่นาคจะขึ้นไปนั่งบนหลังช้าง จึงต้องทำการเช่นไหว้ผีปะกำเพื่อขอขมาลาโทษเสียก่อน มิฉะนั้นแล้วผีปะกำก็จะโกรธ บันดาลให้เกิดเหตุร้ายต่อนาคและคนอื่นๆ ได้ เช่น ช้างอาจจะเกิดอาการคลุ้มคลั่งสะบัดเอานาคที่นั่งอยู่บนหลังตกลงมาได้รับอันตราย หรือช้างอาจจะไปอาละวาดทำร้ายผู้คนในระหว่างพิธีได้ ด้วยเหตุนี้เมื่อลูกหลานบวช ชาวทวยจึงมีอาจจะละเลยการเช่นไหว้ผีปะกำไปได้ การเช่นไหว้ผีปะกำจึงเป็นขั้นตอนหนึ่งในพิธีบวชนาคของพวกเขาไปโดยปริยาย

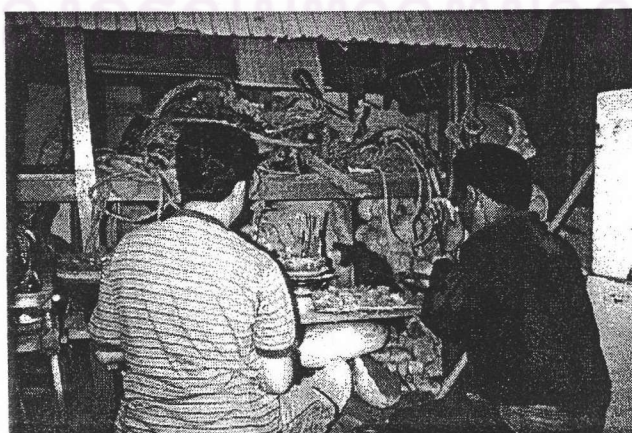
ภาพที่ ๕.๑๒. พิธีบวชนาค

๕.๓. การเดินทางไปต่างถิ่น

การเดินทางไปต่างถิ่นในที่นี้มีความหมาย ๒ นัยด้วยกัน คือ การเดินทางไปต่างถิ่นในระยะใกล้ๆ และช่วงเวลาสั้นๆ และการเดินทางไปต่างถิ่นไกลๆ หรือกินระยะเวลาอันยาวนาน ซึ่งก็จะมีกรเช่น ไหว้ผีปะกำที่แตกต่างกันไปด้วย กล่าวคือ

๕.๓.๑. การเดินทางไปต่างถิ่นในระยะใกล้ๆ และช่วงเวลาสั้นๆ

ในที่นี้หมายถึงการเดินทางไปธูระต่างถิ่นธรรมดา บางครั้งก็อาจจะต้องค้างคืนบ้างวันสองวัน เช่น การไปเยี่ยมญาติ หรือการเข้าไปทำธูระในตัวอำเภอหรือในตัวจังหวัดแบบไปเช้าเย็นกลับ เป็นต้น ดังนั้นเพื่อเป็นสิริมงคลหรือเพื่อเป็นกำลังใจให้กับตนเองและครอบครัว เมื่อจะออกจากบ้านไปทำธูระดังกล่าว พวกเขา ก็จะขอความสุขสวัสดิ์จากผีปะกำ ซึ่งก็ไม่ได้ยุ่งยากซับซ้อนแต่ประการใด เพียงแต่ยกมือไหว้ศาลปะกำ หรืออาจจะนำเหล้ามาเช่นที่ศาลปะกำก่อนจะออกจากบ้าน พร้อมทั้งอธิษฐานขอให้ผีปะกำช่วยคุ้มครองให้ตนเองเดินทางไปกลับ โดยสวัสดิภาพ

ภาพที่ ๕.๑๓. จุดธูปเช่นผีปะกำเพื่อขอความเป็นสิริมงคล

๕.๓.๒. การเดินทางไปต่างถิ่น โกลาและกินระยะเวลาอันยาวนาน

กรณีนี้หมายถึงการออกไปทำงานต่างถิ่นของสมาชิกในครอบครัว และการพาช้างไปหารายได้ในต่างถิ่น หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปในหมู่ชาวกวยบ้านตากกลางว่า “พาช้างไปเที่ยว” ซึ่งการเดินทางดังกล่าวใช้ระยะเวลาที่ค่อนข้างยาวนาน ฉะนั้นเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจให้กับทั้งผู้ที่จะออกเดินทาง ช้างที่พาไป ตลอดจนบรรดาญาติพี่น้องที่อยู่ทางบ้านด้วย พวกเขาจะต้องทำการเช่นไหว้ขอความคุ้มครองจากผีประจำเพื่อผลสำเร็จในการเดินทางดังกล่าว และจำเป็นที่จะต้องมีการเตรียมเครื่องเช่นไหว้มากกว่าการเดินทางไปต่างถิ่นใกล้ๆ กล่าวคือในกรณีที่ผู้จะไปทำงานต่างถิ่นแต่ไม่ได้พาช้างไปด้วย ในเช้าวันเดินทางญาติพี่น้องหรือเจ้าตัวจะต้องนำเครื่องเช่นมาเช่นไหว้ผีประจำของตระกูล พร้อมทั้งอธิษฐานขอให้ผีประจำช่วยปกป้องคุ้มครองให้แคล้วคลาดจากอันตรายต่างๆ ไปที่ไหนก็มีแต่คนรักใคร่ ตลอดจนประสบแต่โชคดี สามารถหาเงินหาทองกลับมาบ้านได้มากๆ

ส่วนการ “พาช้างไปเที่ยว” นั้น นับเป็นกิจกรรมในรอบปีที่สำคัญยิ่งสำหรับครอบครัวของชาวกวยเลี้ยงช้างในปัจจุบัน เพราะครัวเรือนที่มีช้างนั้น ก็จะมีรายได้หลักมาจากการพาช้างไปเที่ยวนั่นเอง ซึ่งการพาช้างไปเที่ยวแต่ละครั้งเมื่อแบ่งรายได้แล้วจะได้เงินไม่ต่ำกว่า ๑๐,๐๐๐ บาทต่อคน และบางครั้งอาจได้ถึง ๓๐,๐๐๐ บาทก็มี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความขยันและระยะเวลาที่ออกไปเที่ยวแต่ละครั้ง^{๓๖} โดยในปีหนึ่งๆอาจจะไปกัน ๓ - ๔ รอบ คือ ภายหลังจากการดำนาเสร็จแล้ว ภายหลังจากร่วมพิธีบวชนาคประจำปีของหมู่บ้าน (ช่วงเดือนพฤษภาคม) ภายหลังจากงานแสดงของช้างประจำปีของจังหวัดสุรินทร์ (ช่วงเดือนพฤศจิกายน) หรือภายหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวในนาเสร็จแล้ว ทำให้ในช่วงเวลาดังกล่าวในหมู่บ้านตากกลาง และหมู่บ้านข้างเคียงที่เป็นชาวกวยเลี้ยงช้างแทบจะไร้เงาของช้างไปเลย และเรามักจะพบเห็นเฉพาะคนเฒ่าคนแก่ ผู้หญิงและเด็กเป็นส่วนใหญ่ เพราะผู้ที่จะ “พาช้างไปเที่ยว” นั้น ไปได้เฉพาะผู้ชายเท่านั้น ซึ่งก็มักจะเป็นผู้ชายตั้งแต่วัยรุ่นไปจนถึงวัย ๕๐ - ๖๐ ปี ทั้งนี้การไปแต่ละครั้งจะมีคนประมาณ ๕-๖ คนต่อช้าง ๑ เชือก และส่วนใหญ่จะเป็นญาติพี่น้องกัน ช้างที่พาไปเที่ยวในปัจจุบัน จะมีทั้งช้างที่เป็นมรดกร่วมของตระกูล และช้างที่เข้ามา จุดปลายปลายทางการไปเที่ยวแต่ละครั้งนั้น อาจจะกล่าวได้ว่าทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทยเลยก็ว่าได้ แต่โดยมากมักจะเป็นกรุงเทพมหานคร เพราะเป็นแหล่งที่จะหาเงินได้มาก และมีอาหารจำพวกผักสด ผลไม้ให้ช้างกินอย่างเหลือเฟือ* และจังหวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเป็นส่วนใหญ่ เช่น พัทยา ชลบุรี ภูเก็ต เป็นต้น และสำหรับกรุงเทพมหานครนั้น ช้างจากหมู่บ้านเริ่มเข้ามาหารายได้ครั้งแรก

^{๓๖} สัมภาษณ์นายบุญมา ศรีสุข, อายุ ๓๖ ปี, อยู่บ้านเลขที่ ๘๘ หมู่ที่ ๑๔ บ้านหนองบัว ตำบลกระโพ อำเภอนาทม จังหวัดสุรินทร์, หน้าหอพักศึกษิตนิเวศน์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร, ๒ ตุลาคม ๒๕๓๘

* เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ กรุงเทพมหานครได้มีคำสั่งห้ามช้างเข้ากรุงเทพฯ โดยได้ออกหนังสือสั่งการถึงผู้อำนวยการเขตทุกเขต ให้เจ้าหน้าที่ตรวจตราควบคุมไม่ให้ผู้ใดนำช้างเข้ากรุงเทพฯ หากฝ่าฝืนจะดำเนินคดีตามพระราชบัญญัติรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง พุทธศักราช ๒๕๓๕ ระวังโทษปรับไม่เกิน ๕๐๐ บาท

เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๗* การพาช้างไปเที่ยวแต่ละครั้งโดยมากมักจะอยู่ในรูปของการนำเอา “สินค้า” ไปขายด้วย ทั้งที่เป็นผลิตภัณฑ์ที่ได้จากช้างไปรษณีย์ เช่น สร้อย แหวน กำไล กรอบพระและตุ้มหูที่ทำมาจากงาช้าง จี๊ฟิ่งที่ได้จากน้ำที่ไหลจากขมับช้างเวลาตกมันแล้วนำไปปลูกเสกเพื่อความขลังและเป็นสิริมงคลแก่เจ้าของ หรือบางครั้งแม้กระทั่ง “ขนช้าง” ก็นำมาขายด้วยเช่นกัน เพราะบางคนเชื่อว่าสามารถที่จะเอาไว้ปิดเคราะห์ ปัดโสภโรครภัยได้ และผลิตภัณฑ์ที่ไม่ได้ทำจากชิ้นส่วนของช้าง ดังตารางที่ ๕.๒ และ ๕.๓ ต่อไปนี้

ตารางที่ ๕.๒

แสดงรายการและราคาของสินค้าที่ทำจากงาช้าง ปี พุทธศักราช ๒๕๓๗

รายการสินค้า	ราคาขาย(บาท)		
	ขนาดเล็ก	ขนาดกลาง	ขนาดใหญ่
แหวนงาช้าง	๖๕, ๕๐, ๕๕	๑๕๕	๒๐๕, ๒๕๐
พระสมเด็จ	๕๖	๗๕	๒๕๕
พระพิมพ์พระยา	-	๗๕	-
พระขุนแผน	-	-	๒๐๕
นางกวัก	๕๕	๗๕	๑๐๕
สิงห์มหาอำนาจ	๕๕, ๖๕	๗๕	๑๐๕
เขี้ยว	๕๕	๗๕	-
เล็บเสือ	๕๕	๗๕	๑๐๕
หัวใจหรือใบโพธิ์	๕๕, ๖๕	-	-
น้ำเต้า	๕๕	๗๕	-
ช้าง	-	๗๕, ๕๕	๑๐๕, ๑๕๕
ปลัดขิก	๖๕	๕๕	๑๐๕
ลูกเต๋า ๓ ลูก ขนาดเดียว	๑๐๐, ๑๐๕, ๑๕๕	-	-

ที่มา: รักษาพล สฤกุลวัฒนา, คนเลี้ยงช้างชาวไทยกวยจังหวัดสุรินทร์, หน้า ๑๘๕.

* โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน รักษาพล สฤกุลวัฒนา, “คนเลี้ยงช้างชาวไทยกวยจังหวัดสุรินทร์” วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘. ๒๕๘ หน้า.

ตารางที่ ๕.๓

แสดงรายการและราคาของสินค้าที่ไม่ได้ทำจากงาช้าง ปี พุทธศักราช ๒๕๓๗

รายการสินค้า	ราคาขาย(บาท)
รักยม	๖๕, ๕๕
แหวนนะโม	๑๕, ๒๐, ๓๐
เหรียญหลวงพ่อกุณ(แบบหล่อ)	๑๐๕
แหวนรูปหลวงพ่อกุณ	๕๕
ตะกรุดหลวงพ่อกุณ	๑๕
จีสร้อยแก้วสารพัด	๗๗
กุมารทอง	๕๕, ๖๕
สาริกาลิ้นทอง	๖๕
ปลัดจิกทำจากไม้จิวคำ	๕๕
ลูกปะคำร้อยแปด ทำจากกระดูกช้าง	๒๐๕, ๓๐๕
เหรียญหลวงพ่อมุม	๑๕
เหรียญ ร.๕, ร.๕	๔๕

ที่มา : รักษาพล สกวลวัฒนา, หน้า ๑๕๐.

นอกจากการขายสินค้านี้แล้วข้างต้นแล้ว รายได้จากการพาช้างไปเที่ยวแต่ละครั้งยังมาจากการให้บริการล่อท่องช้างอีกด้วย เพราะเชื่อว่าผู้ที่ล่อท่องช้างแล้ว “จะหายเคราะห์หายโศก หายโรคหายไข้ โตขึ้นจะเป็นเจ้าคนนายคน มีลูกให้เลี้ยงง่ายเหมือนช้าง”^{๓๕} ซึ่งจะคิดในอัตรา ๒๕ บาทต่อคน แม้ว่าการพาช้างเข้ากรุงเทพฯหรือเมืองใหญ่ๆ จะถูกหลายฝ่ายมองว่าเป็นการทรมานช้าง แต่สำหรับชาวกวยเลียงช้างบ้านตากแล้ว มันคือหนทางเดียวที่จะทำให้คนและช้างอยู่รอดได้ เพราะทำเลที่เคยใช้เลี้ยงช้างได้แปรสภาพไปเป็นสวนป่ายุคาลิปัตสจนแทบหมดสิ้นแล้ว^{๓๖}

เราพบว่า การพาช้างออกไปเที่ยวแต่ละครั้งนั้น จะต้องมีการทำพิธีเช่นไหว้ผีประจำก่อนทุกครั้ง รวมทั้งผู้ที่ร่วมคณะไปก็จะต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของกลุ่มอย่างเคร่งครัด ถ้าหากฝ่าฝืนจะถือว่า “ผิด

^{๓๕} ผู้สนใจโปรดดู รัชดา ลากหนูน, “24 ชั่วโมงกับความทุกข์ในกรุง” ใน นิตยสารแพรวสุดสัปดาห์ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๓๖๒ (กันยายน ๒๕๓๗), หน้า ๑๗๐-๗๒.

^{๓๖} สัมภาษณ์นายบุญมา ศรีสุข, อายุ ๓๖ ปี, ๓ ตุลาคม ๒๕๓๘.

ปะกำ” ซึ่งเชื่อว่าจะนำผลร้ายมาสู่ผู้กระทำและเพื่อนร่วมกลุ่มได้ การทำพิธีเมื่อจะพาช่างไปแต่ละครั้ง จะเริ่มด้วยการเซ่นไหว้ผีปะกำประจำตระกูล เพื่อขอให้ช่วยคุ้มครองผู้ที่พาช่างไปเที่ยวและช่างด้วย พร้อมทั้งขอให้หาเงินได้มากๆ โดยจะขนบานว่าถ้าหากการเดินทางในครั้งนั้นประสบแต่โชคดีได้เงินทองกลับมา มาก ก็ซื้อเครื่องเซ่นตี๋ๆ เช่น หัวหมู เหล้ายาปลาปิ้งมาถวาย หรืออาจจะจัดพิธีรำแม่ผีดุแก่นก็ได้ ในการเช่นนี้ผู้ที่ออกเดินทางจะต้องมาร่วมในพิธีเซ่นไหว้ทุกคน เครื่องเซ่นที่ขาดไม่ได้ก็คือไก่และเหล้า หลังจากเซ่นผีปะกำแล้วก็มีพิธีเสี่ยงทายกระดูกคางไก่ โดยลอกเอาเนื้อบริเวณคางไก่ที่ใช้เซ่นนั้นออก แล้วดู ผู้ที่ดูก็คือผู้อาวุโสของตระกูล ถ้าหากกระดูกคางไก่ขีดยตรง ไม่หักหงอ หรือมีสีคล้ำ แสดงว่าการไปเที่ยวครั้งนั้นจะประสบโชคลาภ ไม่มีปัญหาหรืออุปสรรคใดๆ แต่ถ้าหากกระดูกคางไก่มีลักษณะตรงกันข้าม ก็จะต้องทำการเซ่นไหว้ใหม่อีกครั้ง แล้วก็ดูกระดูกคางไก่ จนกว่าจะเข้าลักษณะดีเช่นที่วานั้น และการเซ่นนั้นจะต้องเซ่นศาลปะกำของตระกูลทุกศาล ไม่ว่าจะ เป็นของแม่(ตา) ของพ่อ(ปู่) ของแม่ยาย ตลอดจนของตนเองด้วย(ถ้ามี) ดังนั้นถ้าหากเจ้าของช่างคนใด ที่ตระกูลมีศาลปะกำมาก ก็จะต้องเตรียมเครื่องเซ่นให้ครบจำนวนของศาลปะกำของตระกูลมากขึ้นด้วย

นอกจากจะต้องผ่านพิธีดังกล่าวข้างต้นแล้ว การพาช่างไปเที่ยวแต่ละครั้ง เจ้าของช่างและผู้ร่วมคณะทุกคนจะต้องเชื่อฟังหัวหน้ากลุ่ม และปฏิบัติตามกฎและข้อห้ามที่ผู้พาช่างไปเที่ยวทุกคนจะต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ถ้าผู้ใดละเมิดก็จะถือว่า “ผิดปะกำ” ซึ่งเชื่อว่าจะก่อให้เกิดผลร้ายตามมาได้ กฎและข้อห้ามดังกล่าวคล้ายคลึงกับกฎข้อห้ามของบรรดาหมอช่างที่ออกไปคล้องช้างป่าในสมัยก่อนมากทีเดียว จนอาจจะเรียกได้ว่าเป็นการนำเอากฎเกณฑ์ในช่วงการเข้าปะกำในอดีตมาปรับใช้ก็ไม่ผิดนัก และกล่าวได้ว่าภารกิจที่ยิ่งใหญ่ของลูกผู้ชายชาวกวยเฉียงช่างในสมัยก่อนการได้ออกไปคล้องช้างป่า ขณะที่ในยุคปัจจุบันคือการได้ “พาช่างไปเที่ยว” ก็ไม่ผิดนัก กฎและข้อห้ามของบรรดาเหล่าควาญช่างที่พาช่างออกไปเที่ยวเท่าที่รวบรวมได้มีดังนี้

กฎพื้นฐานข้อแรก ว่าด้วยข้อห้ามเรื่องการกิน นั่นคือ ห้ามกินเป็ด ไช้ ูง ตัวเงินตัวทอง ตะพาบ เต่า มดแดง ผึ้งและแตน ถ้าฝ่าฝืนจะถือว่า “ผิดปะกำ” จะนำความเดือดร้อนมาสู่ตนเองและกลุ่มได้ ดังคำยืนยันของควาญช่างหนุ่มคนหนึ่งว่า “ผมเชื่อครับ เพราะเจอมาบ่อย สมมติกินผึ้ง เห็นทันตาเลย ไม่ถึงสองวันดี ต่อยคนนั้นคนนี่ ต้องแยกทางกลับบ้าน...”^{๓๕}

กฎข้อที่สอง คือการห้ามตัดผม ทั้งนี้ผู้ที่พาช่างไปเที่ยวทุกคน ก่อนจะออกเดินทางก็จะต้องตัดผมเรียบร้อยเสียก่อน และกฎข้อนี้ยังครอบคลุมไปถึงภรรยาด้วย

กฎข้อที่สาม ว่าด้วยการประพฤติปฏิบัติตน เช่น ห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ยกเว้นนำมาเป็นอาหาร เช่น ปลา ไก่ ห้ามเล่นการพนัน การไม่เที่ยวเตร่ในเวลากลางคืน หรือการไปเที่ยวผู้หญิง ถ้าฝ่าฝืนอาจจะทำให้ช่างอาละวาดทำร้ายได้ โดยเฉพาะการเที่ยวผู้หญิงนั้นถือเป็นความผิดขั้นร้ายแรงที่หัวหน้ากลุ่มตี ๑

^{๓๕} ภูคา ลาภานุน, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐.

ไปออกจากคณะในทันที เพราะถือว่าเป็นตัวเสนียดจัญไร ถ้าให้อยู่ร่วมคณะจะทำให้เกิดเพทภัยใหญ่หลวง ดังที่บรรดาหมอช่างที่พาช่างไปเที่ยวมักจะกล่าวว่า “เรามากับผี ต้องทำตัวดีดี”

กฎข้อที่สี่ ก็คือนอกจากจะต้องปฏิบัติตามข้อห้ามข้างต้นแล้ว พวกเขาจะต้องแสดงความเคารพผีปะกำอย่างเคร่งครัดด้วย ทั้งนี้การพาช่างมาเที่ยวแต่ละครั้ง ความช่างจะต้องนำเอากุบมาด้วย นอกจากจะใช้วางสัมภาระแล้ว กุบหรือแห่ยังถูกสมมติว่าเป็นที่อาศัย (ชั่วคราว) ของผีปะกำอีกด้วย กุบจึงเป็นสัญลักษณ์แทนผีปะกำ และเมื่อทำที่พักเรียบร้อยแล้ว พวกเขาจะต้องนำกุบหรือแห่มาตั้งวางไว้ในจุดที่เหมาะสม โดยมากจะเป็นตรงกลางที่พักหรือที่หวนอนซึ่งอยู่สูงกว่าที่นอนของคน และทิศเบื้องหวนอนเสมอ และความช่างทุกคนจะต้องให้ความเคารพตลอดเวลา จะเห็นได้จากในช่วงที่จะรับประทานอาหารเช้าทุกวัน พวกเขาจะต้องจัดสำรับข้าวเล็กๆพร้อมด้วยเหล้าขาว นำไปเช่นผีปะกำที่กุบหรือแห่ที่ถูกต้องวางไว้ตรงกลางเต็นท์ที่พัก เพราะบรรดาความช่างทั้งหลายเชื่อว่าผีปะกำจะติดตามมาคอยคุ้มครองช่างและพวกตนตลอดเวลา ฉะนั้นจึงต้องเรียกมากินข้าวกินปลาพร้อมๆกันด้วย ช่วงต่อมาที่จะต้องแสดงความเคารพผีปะกำก็คือ ช่วงที่จะนำช่างออกจากที่พักเพื่อไปหาเงิน โดยการยกมือไหว้กุบที่เชื่อว่ามีผีปะกำอยู่ พร้อมกับอธิษฐานว่าขอให้ขายของได้มากๆ และปลอดภัยกลับมา จากนั้นก็เอามือลูบผมเพื่อเป็นสิริมงคลเป็นอันว่าเสร็จพิธี และก่อนนอนความช่างทุกคนก็จะต้องกราบไหว้กุบก่อน นอกจากนี้เวลาที่จะให้คนลอดห้องช่าง หมอช่างจะต้องยกมือไหว้ผีปะกำที่อยู่ในตัวช่างก่อน จึงจะให้คนลอดได้ มิฉะนั้นแล้วช่างอาจจะตื่นตกใจเหยียบผู้คนบาดเจ็บล้มตายได้

กฎข้อที่ห้า คือห้ามพูดโกหก คำหยาบหรือใช้ถ้อยคำหยาบคาย หรือทะเลาะเบาะแว้งกัน

กฎข้อที่หก ก็คือต้องเคารพเชื่อฟังหัวหน้ากลุ่มอย่างเคร่งครัด โดยมากแล้วหัวหน้ากลุ่มมักเป็นบุคคลที่มีอาวุโสที่สุดในกลุ่ม บางครั้งก็เรียกว่าหมอช่างหรืออาจารย์ เป็นบุคคลที่จะคัดเลือกสมาชิกกลุ่มที่จะร่วมเดินทาง เป็นคนตัดสินใจในประเด็นต่างๆที่สำคัญ และเป็นผู้ที่เก็บเงินทุกบาททุกสตางค์ที่หามาได้ตลอดระยะเวลาที่พาช่างไปเที่ยว เขาจึงได้รับความเคารพ เชื่อฟังจากลูกน้องทุกคน

ส่วนผู้ที่อยู่ทางบ้านนั้นก็มิชอบปฏิบัติเช่นเดียวกัน แต่ไม่เข้มงวดเท่ากับผู้ที่พาช่างไปเที่ยว ข้อปฏิบัติดังกล่าวมีอยู่ ๒ - ๓ ข้อ ที่สมาชิกที่อยู่ทางบ้านจะต้องยึดถือ โดยเฉพาะผู้ที่เป็นภรรยา อันได้แก่ การห้ามคบชู้ผู้ชาย ห้ามทบตีลูกหลาน และห้ามตัดผมหรือแต่งตัวสวยงามเกินไป และข้อห้ามเหล่านี้บางคนก็ยืนยันว่า รวมไปถึงบิดามารดาด้วย สำหรับเด็กแล้วไม่มีข้อห้ามแต่อย่างใด

เราจะเห็นว่ากฎเกณฑ์ข้อบังคับต่างๆ ที่บรรดาความช่างที่ร่วมไปกับคณะที่ “พาช่างไปเที่ยว” จะต้องปฏิบัตินี้ ล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นถึงความเคารพ ความศรัทธาเชื่อมั่น และความสัมพันธ์ที่ชาวทวยเลียงช่างมีต่อผีปะกำ โดยไม่เลือกเวลาและสถานที่ ผีปะกำจึงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของพวกเขาอย่างที่มีอาจจะแยกออกจากกันได้

๕.๒.๓. พิธีเซ่นไหว้ผีปะกำเมื่อสมาชิกในครอบครัวหรือข้างเจ็บป่วย

ความเจ็บป่วยบางอย่างที่ไม่อาจจะระบุสาเหตุได้ การเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นอย่างไม่คาดฝัน หรือ การเจ็บป่วยที่เรื้อรัง ไม่ว่าจะเกิดกับสมาชิกในครอบครัวหรือกับข้างก็ตาม ชาวทวายเลี้ยงข้างมักจะเชื่อว่า ความเจ็บป่วยในลักษณะดังกล่าวเป็นผลมาจากการกระทำของ “ผีปะกำ” แต่ทั้งนี้ผู้ที่ลงความเห็นว่า การเจ็บป่วยดังกล่าวเป็นผลมาจากการกระทำของผีปะกำหรือไม่ นั่นก็คือ “หมอส่อง” โดยญาติพี่น้องหรือเจ้าของข้างที่เจ็บป่วยจะไปหาหมอส่องให้ “ส่อง” ว่าเป็นการเจ็บป่วยที่เกิดจากการกระทำของผีปะกำหรือไม่ ถ้าหากจริง หมอส่องก็จะพูดไปว่าผิดด้วยเรื่องอะไร แล้วการแก้ไขจะต้องทำอย่างไร หรือต้องเตรียมเครื่องเซ่นอะไรบ้าง แล้วจึงบอกให้ญาติพี่น้องไปดำเนินการเพื่อขอขมาผีปะกำ เช่นนำเครื่องเซ่นไปเซ่นไหว้ผีปะกำ หรือการดำเนินการตามที่ขนานไว้แต่ภายหลังมิได้แก่น เป็นต้น

ดังนั้น การเซ่นไหว้ผีปะกำเมื่อเวลามีลูกหลานหรือข้างเจ็บไข้ได้ป่วยนั้น ก็ด้วยเหตุที่เชื่อกันว่า ผีปะกำซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษมีอำนาจ สามารถบันดาลให้เกิดทั้งคุณและโทษต่อลูกหลานและข้าง ขึ้นอยู่กับว่าลูกหลานมีพฤติกรรมเช่นไร หากละเลยพิธีกรรมหรือละเมิดข้อห้ามบางอย่าง รวมทั้งไม่เอาใจใส่เลี้ยงดูข้างซึ่งเป็นมรดกของตระกูลแล้ว เชื่อกันว่าลูกหลานผู้นั้นจะถูกอำนาจของผีปะกำทำให้เจ็บป่วย และความเจ็บป่วยบางครั้งก็อาจจะบังเกิดกับข้างแทนก็ได้ จึงต้องแก้ไขด้วยการเซ่นไหว้ผีปะกำหรือแก่นตาม ที่ตนได้ขนานไว้ เพื่อขอขมาและอ้อนวอนให้ผีปะกำช่วยให้ผู้นั้นหรือข้างเชื่อกันนั้นหายจากอาการเจ็บป่วย แต่ถ้าลูกหลานปฏิบัติตามจารีตอย่างดี ผีปะกำก็มีอำนาจบันดาลให้ครอบครัวของลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข นักมานุษยวิทยาจึงถือว่าการนับถือผีในลักษณะนี้เป็นกุศโลบายของชาวบ้านในการควบคุมทางสังคมอย่างหนึ่ง^{๔๐}

๖. ผีปะกำที่ปรากฏในงานข้างจังหวัดสุรินทร์

งานแสดงของข้างจังหวัดสุรินทร์ หรือที่เรียกสั้นๆว่า “งานข้างสุรินทร์” มีจุดเริ่มต้นมาจากเมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๓ ซึ่งตรงกับวันฉลองที่ว่าการอำเภอหลังใหม่ของอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ นายวินัย สุวรรณภักศ นายอำเภอท่าตูมในขณะนั้น ได้เชิญชวนหมอข้างทั้งหลายในอำเภอนำข้างของตนไปร่วมแสดงในงานดังกล่าวด้วย โดยจัดให้มีการแสดงหลายชุดด้วยกัน อาทิ ขบวนข้างเดินพาเหรด การแสดงคล้องข้าง การแสดงขีมีล่า่อข้าง การแข่งขันข้างวิ่งเร็ว เป็นต้น ซึ่งการชุมนุมข้างครั้งนั้นนับว่าเป็นการชุมนุมข้างที่มีจำนวนมากครั้งหนึ่งของจังหวัด ต่อมาทางองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย(อศท.-ชื่อในขณะนั้น)ทราบข่าว จึงได้ร่วมกับทางจังหวัดสุรินทร์จัดงานแสดงข้างขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ในวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๔ ณ บริเวณสนามบินเก่าอำเภอท่าตูม (ปัจจุบันคือที่ตั้งของโรงเรียนท่าตูมประชาเสรมวิทย์) จากผลของการจัดงานแสดงของข้างครั้งนั้น ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวอย่างกว้างขวาง ทางองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวจึงได้ทำรายงานเสนอต่อคณะรัฐมนตรี เพื่อสนับสนุน

^{๔๐}อนันต์ กาญจนพันธุ์, พิธีบูชาผีปู่ย่าในล้านนา : กรณีผีมดผีเม็ง (ม.ป.ท.ม.ป.ป.) หน้า ๒. (อัสสัมชัญ)

ให้งานแสดงของช่างจังหวัดสุรินทร์เป็นงานท่องเที่ยวระดับชาติ และคณะรัฐมนตรีก็มีมติอนุมัติตามที่เสนอเมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๐๕ นับแต่นั้นเป็นต้นมา ก็ได้ย้ายบริเวณจัดงานมาเป็นสนามกีฬากลางของจังหวัด งานแสดงของช่างจึงเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ และรูปแบบของงานก็ได้มีการพยายามปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงกันตลอดมา เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาชมมากที่สุด ทั้งนี้โดยกำหนดให้วันเสาร์-อาทิตย์ที่สามของเดือนพฤศจิกายนของทุกปีเป็นวันจัดงาน

งานช่างสุรินทร์นับเป็นงานประจำปีที่ยิ่งใหญ่ของจังหวัด เป็นโอกาสเดียวที่จะได้พบเห็นช่างจำนวนมากมาชุมนุมในที่เดียวกัน เพราะทางจังหวัดได้ขอให้เจ้าของช่างนำช่างของตนเข้าร่วมงาน ดังนั้นประมาณ ๒ - ๓ สัปดาห์ก่อนถึงวันงาน เจ้าของช่างที่พาช่างไปเที่ยวตามที่ต่างๆ ก็จะทยอยกันพาช่างของตนกลับบ้าน เพื่อเตรียมตัวและทำการซักซ้อมการแสดงก่อน สถานที่ซ้อมก็คือบริเวณทางด้านเหนือของหมู่บ้านที่ติดกับป่าทาม งานช่างสุรินทร์จึงเป็นโอกาสที่พี่น้องจะได้พบหน้าค่าตากัน ครั้นพอจะถึงวันงานประมาณ ๒ - ๓ วัน เจ้าของช่างแต่ละเชือกก็จะทำการเช่นไหว้ผีประจำของตน เพื่อขอความสวัสดิมงคล ในรายได้ที่รับมอบหมายให้แสดงเป็นช่างต่อในรายการแสดงการคล้องช้าง ก็จะทำการเช่นไหว้และนำหนังสือปะกำลงจากศาลเพื่อใช้ในการแสดงด้วย หนังสือปะกำนี้จะใช้สำหรับช่วงการแสดงคล้องช้าง ซึ่งเป็นการแสดงชุดหนึ่งที่เด่นของงาน วัตถุประสงค์ของการเช่นจึงเป็นไปเพื่อบอกกล่าวผีประจำให้ช่วยคุ้มครองหมอช้างที่จะเข้าไปร่วมงานมิให้มีปัญหาหรืออุปสรรคใดๆ โดยเฉพาะการอลาเวดของช่าง รวมทั้งการบนบานให้สามารถหาเงินได้มากๆ เพราะในช่วงงานช่างพวกเขาจะมีรายได้จากการเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวขึ้นขี่หลังช้างตระเวนรอบๆตัวเมือง หรือที่เรียกว่า “แท็กซี่ช้าง” ด้วย

เมื่อทุกอย่างพร้อมแล้วการรวานช่างที่จะเข้าร่วมงานช่างทั้งหมด ก็จะพากันเดินทางด้วยเท้าออกจากหมู่บ้านบ้ายหน้าไปทางทิศใต้มุ่งสู่ตัวจังหวัดซึ่งเป็นสถานที่จัดงาน โดยเดินลัดผ่านท้องที่อำเภอจอมพระ และพักค้างแรม ๑ คืน ก่อนที่จะเข้าสู่เขตอำเภอเมืองในวันรุ่งขึ้น จากนั้นก็เข้าที่พัก ณ บริเวณสนามกีฬากลาง(สนามศรีณรงค์) ซึ่งใช้เป็นสถานที่จัดงานแสดงของช่าง

การแสดงของช่างจะเริ่มตั้งแต่เวลาประมาณ ๐๘.๐๐ - ๑๒.๐๐ น. และในแต่ละปีก็จะมีรูปแบบการแสดงที่คล้ายกัน ดังเช่นงานแสดงของช่างเมื่อวันที่ ๑๘ - ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๓๘ ที่ผ่านมา ก่อนการแสดงของช่างจะเริ่มขึ้น ช่างทุกเชือกที่เข้าร่วมก็จะเดินพาเหรดผ่านหน้าปะรำพิธีของประธาน ซึ่งในปีนี้ได้แก่ พล.อ.อ. สมบุญ ระหงษ์ รองนายกรัฐมนตรี จากนั้นก็มีการกล่าวรายงานโดยผู้ว่าราชการจังหวัด และกล่าวเปิดงานโดยประธาน และมอบของขวัญให้กับลูกช้างที่เกิดใหม่ เสร็จแล้วจึงจะเป็นรายการแสดงต่างๆดังต่อไปนี้

พิธีบวงสรวงผีประจำ ซึ่งถือเป็นรายการแสดงลำดับแรก ทั้งนี้การเช่นนี้จะกระทำกันกลางสนามที่ใช้แสดง ท่ามกลางสายตาของนักท่องเที่ยววันนับหมื่นคู่ ด้วยเหตุนี้การเช่นไหว้ผีประจำจึงถูกจัดทำให้ดูยิ่งใหญ่อลังการ เพื่อดึงความสนใจจากนักท่องเที่ยว พิธีจะเริ่มต้นด้วยชายฉกรรจ์จำนวน ๘ คนช่วยกันหามศาลปะกำขนาดใหญ่สวยงามที่ถูกสร้างมาเพื่องานนี้โดยเฉพาะ(คล้ายๆกับเสลียง) ไปวางไว้บริเวณกลางสนาม

โดยมีนักแสดงที่ประกอบไปด้วยผู้ประกอบพิธี คนหามเครื่องเช่น และผู้เข้าร่วมพิธีที่แต่งตัวสวยงามด้วย “ผ้าไหมสุรินทร์” เดินตามไปอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย

บริเวณศาลปะกำที่นำมาใช้ประกอบพิธี ราชล้อมไปด้วยผู้ประกอบพิธี ผู้เข้าร่วมในพิธี ตลอดจนเจ้าของช้างและช้างที่แสดงเป็นช้างต่อ ที่เจ้าของได้นำเอาหนึ่งปะกำของตนไปวางรวมกันบนศาลปะกำดังกล่าว เมื่อทุกอย่างพร้อมผู้ประกอบพิธีคือหมอท้าว ศาลางาม หมอช่างจากบ้านกระเบื้อง ตำบลกระโพ พร้อมผู้ช่วยอีก ๓ คน คือหมอสดำ หมอสเตียงและหมอจา ก็จะเริ่มทำพิธีบวงสรวง โดยการยกเครื่องเช่นที่เตรียมมา ประกอบด้วย หัวหมู เหล้า อ้อย กล้วย ข้าวและอาหาร น้ำอวดลม ไปวางบนศาลปะกำ หมอจา(คือนายหมีว ศาลางาม หมอช่างบ้านตากกลางหมู่ที่ ๕) ก็จะเป่าเขาควยหรือ “สเนงเกล” ให้สัญญาณ หมอท้าวกล่าวคำบวงสรวงผีปะกำเป็นภาษากวย ขณะเดียวกันภายในสนามก็มีการเปิดเทปเสียงเป่าสเนงเกลและการบรรยายของพิธีกรถึงความยิ่งใหญ่ของชาวกวยในอดีต ในฐานะที่เป็นผู้ก่อสร้างเมืองสุรินทร์ขึ้นด้วย ทั้งนี้ดูเหมือนว่าเสียงจากเครื่องขยายเสียงนี้จะดังกลบเสียงกล่าวบูชาผีปะกำของหมอท้าวจนหมดสิ้น จนข้าพเจ้าอดที่จะรู้สึกไม่ได้ว่าเสียงอันน่ายำราญนี้ ได้ทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมบวงสรวงผีปะกำที่กำลังดำเนินอยู่กลางสนามไปเสียสิ้น พิธีกรรมนี้ใช้เวลาประมาณ ๑๐ นาทีก็เสร็จสิ้น กล่าวคือเมื่อหมอท้าวกล่าวคำบวงสรวงเสร็จ และคาดว่าผีปะกำได้กินเครื่องเช่นอิมหน้าสำราญแล้ว ก็จะมีการยกเครื่องเช่นลงจากศาลปะกำ หมอช่างแต่ละคนก็จะยกหนึ่งปะกำจากศาลไปวางบนหลังช้างตามเดิม จากนั้นทุกคนก็กลับเข้าที่เดิม

ภาพที่ ๕.๑๔. “รายการแสดงการเช่นสรวงผีปะกำ” ในงานช้างจังหวัดสุรินทร์

แม้ว่าพิธีกรรมบวงสรวงผีปะกำจะจัดเป็นรายการแสดงชุดหนึ่ง แต่สำหรับหมอช่างและเจ้าของช้างที่นำช้างมาร่วมแสดงแล้ว ถือว่าเป็นพิธีกรรมที่จะขาดเสียมิได้ เนื่องจากการประกอบกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับช้าง มีธรรมเนียมปฏิบัติว่าจะต้องทำการเช่นไหว้ผีปะกำก่อนทุกครั้ง มิฉะนั้นเชื่อกันว่าจะประสบอุปสรรคต่างๆ ได้ อีกทั้งหากไม่มีพิธีบวงสรวงผีปะกำก่อน เจ้าของช้างก็ไม่ยินดีที่จะให้ช้างของตนเข้าร่วม

แสดงได้ การเช่นครั้งนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การแสดงของช่างลุล่วงไปด้วยดี และสร้างขวัญและกำลังใจให้กับเจ้าของช่างด้วย

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่า งานช่างสุรินทร์ได้ทำให้มีการเช่นสร้างฝึปะกำเกิดขึ้นด้วย แม้ว่าจะเป็นเพียงรายการหนึ่งของการแสดงเพื่อตอบสนองกับการท่องเที่ยวก็ตาม

รายการที่สองคือการแสดงของช่างแสนรู้ เป็นการสั่งให้ช่างปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้าของ ไม่ว่าจะเป็นการเดินรำตามจังหวะดนตรี การส่งสิ่งของที่อยู่บนพื้นดินให้กับเจ้าของ การแสดงความเคารพ การแสดงกิริยาอาการเลียนแบบมนุษย์ เช่น การนอน การยืนสองขา เป็นต้น

รายการที่สามคือช่างวิ่งเก็บของ เป็นการเลียนแบบการวิ่งเปี้ยวของคน โดยการนำสิ่งของ เช่น ตะกร้า กกล้วย อ้อย เหยียด น้ำอัดลม ฯลฯ ตั้งเรียงกันเป็นระยะๆ แล้วให้ช่างวิ่งเก็บสิ่งของเหล่านั้นใส่ลงในตะกร้า ถ้าเชือกใดเก็บได้หมดก่อนก็จะเป็นผู้ชนะ

รายการที่สี่คือการชักคะเย่อระหว่างคนกับช้าง โดยการนำช้างพลายเชือกที่แข็งแรงที่สุดมาชักคะเย่อกับคน โดยเริ่มแรกกำหนดให้คน ๖๐ คนก่อน หลังจากนั้นก็เพิ่มขึ้นเรื่อยๆจนถึง ๑๒๐ คน และผลก็คือ ช้างเป็นฝ่ายชนะ

รายการที่ห้าคือการแสดงการคล้องช้าง ซึ่งจัดเป็นรายการแสดงที่สำคัญชุดหนึ่งของงานช่าง โดยการเลียนแบบการคล้องช้างป่าในอดีตของบรรพบุรุษชาวทวายเลี้ยงช้าง ทั้งนี้จะมีการแบ่งช่างออกเป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกสมมติว่าเป็นโขลงช้างป่า ส่วนกลุ่มที่สองสมมติว่าเป็นช่างต่อ แล้วมีการปล่อยช้างป่าให้วิ่งหนี และช่างต่อวิ่งไล่ตาม พร้อมทั้งหมอช้างที่อยู่บนคอช่างต่อก็พยายามใช้หนังปะกำคล้องเท้าหลังช้างป่าให้ได้ ทั้งนี้จะมีการแสดงให้ชม ๒ - ๓ ชุดด้วยกัน

รายการที่หกคือช่างเตะฟุตบอล โดยลูกฟุตบอลที่ใช้จะเป็นขนาดพิเศษ ประมาณ ๑ โอบของผู้ใหญ่ และจะแบ่งช่างออกเป็น ๒ ทีม เป็นทีมบ้านตากกลาง ๑ ทีม และบ้านกระโพ ๑ ทีม ทั้งนี้มีกรรมการและผู้กำกับเส้นเช่นเดียวกับการแข่งขันฟุตบอลทั่วไป ใช้เวลาในการแข่งขันประมาณ ๑๐ นาที

รายการที่เจ็ดคือการแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ได้แก่การรำสากหรือเรือมอันเร และการแข่งบั้งไฟ การรำสากหรือเรือมอันเรนั้นเป็นการละเล่นของชนพื้นเมืองที่พูดภาษาเขมร ขณะที่การแข่งบั้งไฟนั้นเป็นการละเล่นของชนพื้นเมืองที่พูดภาษาลาว ซึ่งทั้งสองกลุ่มนี้มีอยู่ทั่วไปในจังหวัดสุรินทร์

รายการสุดท้ายคือขบวนช่างศึก ซึ่งเป็นการจำลองเอาเหตุการณ์ในอดีต คือสงครามยุทธหัตถีที่ใช้ช้างเป็นพาหนะในการทำสงคราม อันเป็นความพยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของช้างในการศึกสงคราม มีการตกแต่งประดับประดาช้าง และผู้แสดงอย่างวิจิตรสวยงาม โดยแบ่งผู้แสดงออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายไทยและฝ่ายพม่า มีการสู้รบตะลุมบอนกัน ท้ายที่สุดกองทัพพม่าก็แตกพ่ายไป

เมื่อสิ้นสุดการแสดงขบวนช่างศึก ก็เป็นอันว่าสิ้นสุดการแสดงแต่เพียงเท่านี้ ผู้ชมทั้งหลายก็จะแยกย้ายกันเดินทางกลับ บรรดาเจ้าของช่างทั้งหลายก็จะหารายได้ด้วยวิธีการให้นักท่องเที่ยวนั่งบนหลังหลังเดินรอบๆสนาม ที่เรียกกันว่า “แท็กชี้ช้าง” โดยเสียค่าบริการตั้งแต่ ๒๐ บาทไปจนถึง ๑๐๐ บาท ขึ้นอยู่กับระยะทาง และบางคนที่อาจจะนั่งเข้าไปในตัวเมืองซึ่งอยู่ห่างไปประมาณ ๑ กิโลเมตร ซึ่งจะมีการจัดงาน

ช่างแฟร์ โดยการออกร้านของหน่วยงานต่างๆทั้งภาครัฐและเอกชน คล้ายๆกับงานวัด และสำหรับเจ้าของช่างทั้งหลาย การหารายได้ที่เรียกว่า “แท็กซี่ช่าง” นี้ จะทำรายได้ให้กับพวกเขาได้มากที่สุดทีเดียว เมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ที่ทางจังหวัดตอบแทนให้เชื้อภละประมาณ ๒,๐๐๐ บาทเท่านั้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย